

**PYOTR ALEKSEYEVİÇ KROPOTKİN ve
KARŞILIKLI YARDIMLAŞMA KAVRAMI**

M. Kasım EROL
Yüksek Lisans Tezi
FELSEFE ANABİLİM DALI
Yrd. Doç. Dr. M. Hanifi MACİT
2011
Her Hakkı Saklıdır.

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI**

M. Kasım EROL

P. A. KROPOTKİN VE KARŞILIKLI YARDIMLAŞMA KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Yrd. Doç. Dr. M. Hanifi MACİT

ERZURUM - 2011

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
KISALTMALAR DİZİNİ.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANARŞİZM ÜZERİNE

1.1. ANARŞİ KAVRAMI VE TARİHÇESİ.....	5
1.2. ANARŞİZM VE SOSYALİZM İLİŞKİSİ.....	12
1.3. ANARŞİZM-EVRİM İLİŞKİSİ.....	16
1.4. ANARŞİZM-KAOS-BİREYSELLİK İLİŞKİ	20
1.5. ANARŞİZMDE KOL VE ZİHİN İŞÇİSİ DEĞERLENDİRMESİ.....	22
1.6. ANARŞİZMDE ÖZGÜRLÜK KAVRAMI.....	24
1.7. ANARŞİZMİN EKONOMİ ANLAYIŞI.....	28
1.8. ANARŞİST FELSEFEDE DEVLET TOPLUM İLİŞKİSİ.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

KROPOTKİN'DE ANARŞİST FELSEFE

2.1. KROPOTKİN'DE ANARŞİ FELSEFESİ VE İDEALİ.....	37
2.2. KROPOTKİN'İN AHLAK ANLAYIŞI.....	41
2.3. KROPOTKİN'DE ANARŞİST TOPLUMUN İŞLEYİŞİ.....	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**P.A.KROPOTKİN ve KARŞILIKLI YARDIMLAŞMA KAVRAMI**

3.1.TOPLU HALDE YAŞAMIN HAYVANLAR DÜNYASINDAKİ YERİ.....	49
3.2. İNSANLARDA TOPLU HALDE YAŞAMA VE KARŞILIKLI YARDIMLAŞMA.....	53
3.3. BARBARLAR ARASINDA KARŞILIKLI YARDIMLAŞMA.....	55
3.4. ORTAÇAĞ ŞEHİRLERİNDE KARŞILIKLI YARDIMLAŞMA.....	58
3.5. MODERN TOPLUMLARDA KARŞILIKLI YARDIMLAŞMA.....	60
SONUÇ	69
KAYNAKÇA	72
ÖZGEÇMİŞ.....	74

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
P.A.KROPOTKİN VE KARŞILIKLI YARDIMLAŞMA KAVRAMI

M.Kasım EROL

Danışman: Yrd. Doç. Dr. M.Hanifi MACİT

2011-Sayfa: 74+ VI

Jüri: Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Yrd. Doç. Dr. Abamüslim AKDEMİR

Yrd. Doç. Dr. M.Hanifi MACİT

Bu çalışmanın amacı genel hatlarıyla anarşizmi ve bunun yanı sıra Piyotr Alekseyeviç Kropotkin'in anarşizme esin kaynağı olan düşüncelerini ele almaktır. Bu yüksek lisans tezinde, P.A.Kropotkin felsefesi (anarşist komünizm) ve bu bu felsefe içerisinde özel bir yeri olan "karşılıklı yardımlaşma" kavramı ayrı bir çerçevede ele alınmıştır.

Bu çalışmada birinci bölüm de anarşi kavramı, genel hatlarıyla anarşist felsefe, anarşist felsefenin gelişim dönemleri ve siyaset felsefesinin de vazgeçilmez kavramları olan devlet, toplum, ahlak, birey gibi temel kavramların anarşist felsefe içindeki yerine değinilmiştir.

İkinci bölümde ise, Kropotkin'de anarşist felsefe ve ideali, düşünürün ahlak anlayışı ve bu bağlamda anarşist toplumun işleyişi ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ayrıca konunun daha iyi anlaşılması için filozofun anarşist felsefe ve idealini ele alırken anarşizmi olumlayan bilimsel gelişmelerden hareketle verdiği örneklere özellikle yer vermeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise karşılıklı yardımlaşma kavramının filozofun felsefesindeki yeri ele alınmış olup bu kavramın hayvan topluluklarında, insan toplumlarında ve tarihin farklı dönemlerinde, yaşamda ne şekilde anlam bulduğuna yer verilmiştir. Yine burada da filozofun karşılıklı yardımlaşma kavramını daha anlaşılır kılmak için filozofun bilimsel gelişmelerden hareketle vermiş olduğu örneklere de yer verilmiştir.

ABSTRACT
MASTER’S THESIS
P.A.KROPOTKIN AND MUTUAL AID CONCEPT
M.Kasım EROL
Adviser: Assist. Prof. Dr. Hanifi MACİT
2011-Page: 74+ IVI
Jury: Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Assist Prof. Dr. Abamüslim AKDEMİR
Assist Prof. Dr. M.Hanifi MACİT

The aim of this study is to consider the anarchy and Piyotr Alekseyeviç Kropotkin’s ideas which are the source of inspiration to anarchy. In this study of graduate education, P.A.Kropotkin philosophy and the concept of mutual aid which has an important place in this philosophy is considered with a different point of view.

In the first part of this study, the concept of anarchy, anarchist philosophy with its general detail, development periods of anarchist philosophy and the main concepts such as state, community, ethics and individual which can not be given up for politics philosophy are considered inside the anarchist philosophy.

In the second part, Kropotkin’s anarchist philosophy an ideal, moral sense of intellectual and the situation of the anarchist community are tried to be considered. In this part, while considering the anarchist philosophy and the ideals of the philosopher to understand the subject better, it is tried to be mentioned the examples which affirm the anarchy.

In the third part, the concept of mutual aid is considered and it is discussed that how this concept is explained in animal groups, human communities, the different periods of history and life. Here to make “the concept of mutual aid” clear, the examples the philosopher gave with the help of scientific development are discussed.

KISALTMALAR DİZİNİ

- a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.s. : Adı geçen söyleşi
a.g.d. : Adı geçen dergi
S. : Sayı
s. : Sayfa
Çev. : Çeviren
Yay. : Yayınevi

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızın konusunu klasik anarşizmin en büyük temsilcilerinden biri olan Pyotr Alekseyeviç Kropotkin'in anarşist komünizmi ve filozofun felsefesi içerisinde çok özel bir yeri olan "Karşılıklı Yardımlaşma" kavramı oluşturmaktadır. Amacımız bu olmakla birlikte birinci bölümü Kropotkin'in anarşist komünizmini daha iyi anlamlandırabilmek için genel olarak anarşist felsefeye ayırdık ancak burada anarşist felsefe sadece konumuza bir arka plan oluşturmaktadır. Zaten anarşist felsefe üzerine yapılacak özel bir değerlendirme hem konumuzun dışındadır hem de anarşist felsefenin sınırları göz önüne alındığında imkansızca yakın bir şeydir.

Bu çalışmada bilgi birikimiyle bana katkıda bulunan sayın danışman hocam Yrd. Doç. Dr. M. Hanifi MACİT'e, çalışma esnasında desteklerini esirgemeyen hocalarım sayın Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM'a ve Yrd. Doç. Dr. Abamüslim AKDEMİR'e aynı zamanda süreç boyunca destek olan değerli arkadaşım Vahit KOÇ'a, şükran ve minnet duygularımı sunuyorum.

Erzurum-2011

M.Kasım EROL

GİRİŞ

Bir ders sırasında verilen bir örnekle ilgili olarak, “anarşi nedir?” diye öğrencilerine bir soru sorduğunu söyleyen İonna Kuçuradi, soruları hazır cevaplarla yanıtlamamayı öğrenmiş felsefe öğrencilerinin bir süre sustuktan sonra, içlerinden birinin soruyu “içinde bulunulan durum olarak”, diğer bir felsefe öğrencisinin, “bu sorunun, ancak kişinin bağlı olduğu ideoloji açısından cevaplanabileceğini” , bir başka felsefe öğrencisinin ise “her hangi bir ideoloji açısından bakmadan bu sorunun yanıtlanıp yanıtlanamayacağını sorduğunu” söylemektedir.¹ Aktarılan bu çarpıcı yaşanılmışlıktan da anlaşılacağı üzere, felsefe öğrencilerinin bile “anarşi” konusunda bu kadar farklı yaklaşımlar içerisinde bulunmaları, çalışmamızın konusunu oluşturan anarşist felsefe ve bu felsefe içerisinde özel bir yeri olan Pyotr Alekseyeviç Kropotkin (1842-1921) ve “Karşılıklı Yardımlaşma^{*}” kavramını ele alırken ne kadar dikkatli olmamız gerektiğini göstermektedir.

Anarşizm hakkında konuşmak ya da yazmak isteyen kişiler genel olarak iki zorlukla karşı karşıya kalırlar: ilk zorluk, anarşizmin terörizmle, şiddetle, karışıklıkla ve düzensizlikle eşanlamlı olarak kullanılması ve bu yüzden kötü bir şöhrete sahip olmasıdır. İkinci zorluk, anarşizmin ne olduğunu saptamaya çalışılmasında ortaya çıkmaktadır, bu, anarşizmin, tek yanlı ve kapalı, bütünlüklü bir yapıya olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda bazı siyaset bilimciler, anarşizmin herhangi bir kuramsal anlam ve öneminin bile bulunmadığını ileri sürebilmektedirler.²

Bu yüzden yapılması gereken ilk şey anarşizm algılamalarının ortaya konmasıdır. Bunu yaparken de anarşizmin ne olmadığından başlamak işimizi daha kolaylaştıracak gibidir. Anarşist felsefe sahasına, özelde çalışmamızın asıl hedefini oluşturan Kropotkin felsefesine yaptığımız bu girişte, anarşist felsefe açısından çok özel bir yeri olan düşünüre göre, anarşizmin geleceğe dayalı ham hayaller yığını, mevcut uygarlığın tümünü yıkıma götüren bilinçsiz bir tepki olduğunu; bu anlamda anarşistin

¹ İonna Kuçuradi, *Çağın Olayları Arasında*, TFK Yay., Ankara 2009, s.91.

^{*}Karşılıklı Yardımlaşma (Mutual Aid) kavramı, Türkçe’de Kropotkin felsefesini ortaya koymak için sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak bu kavrama, “karşılıklı” kelimesi kullanılmadan, sadece “Yardımlaşma” kelimesi kullanılarak da aynı anlam yüklenebilir, öyle ki bu iki kelimenin birlikte kullanılması büyük bir anlatım bozukluğudur, fakat biz de yanlış anlamalara meydan vermemek için çalışmamız boyunca “karşılıklı yardımlaşma”yı kullanmayı tercih ettik.

² Rolf Cantzen, *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum*, (Çev. Veysel Ataman), Ayrıntı Yay., İstanbul 2008, s.35.

tek felsefesinin yıkıcılık, tek argümanın ise şiddet olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım değildir.³

Bu bağlamda anarşi ile kaosu birbirine karıştırmamak gerekir, bugün anarşist denilince, eylemleriyle bir anarşi durumu yaratmayı isteyenler ya da kaotik diye nitelendirilen olayları çıkaranlar anlatılmak istenir; anarşist sözcüğü de “terörist”le neredeyse eş anlamlı kullanılır. Bir durumun isteyerek yaratılamayacağı, isteyerek ancak bir durumdan çıkılabileceği gözden kaçırılır; her durumun da, olayların ya da içinde bulunulan ilişkilerin belirli bir düğümlenmesinde ortaya çıkan bir sonuçtan başka bir şey olmadığı ve ancak bilincine varılınca belirli bir durum olduğu unutulur.⁴ Bu bağlamda "anarşizm" ve "anarşi" şüphesiz politika kuramında en fazla yanlış temsil edilen kavramlardır. Genel anlamda "kaos" veya "düzensizlik" kelimeleri ile eş anlamlı tutularak, anarşistlerin toplumsal kaos ve "orman kanunu"na geri dönüşü arzuladıkları sanılır.

Bu yanlış anlamlandırma sorunu tarihsel bir paralellik gösterir. Örneğin, tek adam egemenliğinin (monarşinin) gerekli olarak görüldüğü hükümetlerin bulunduğu ülkelerde de zamanında "cumhuriyet" veya "demokrasi" gibi kavramlar, aynen "anarşi" kavramı gibi değerlendirilmişlerdir; yani düzensizlik ve karmaşayı temsil etmek için kullanılmışlardır. Hâlihazırdaki durumun devam ettirilmesinden belirgin çıkarı olanların, mevcut sisteme karşı çıkanların pratikte işlerliklerinin olamayacağını öne sürmeleri gayet normaldir; onlara göre yeni toplumsal yaşam biçimi ancak kaosa yol açabilir. Ya da Errico Malatesta'nın ifade ettiği üzere: "*Hükümet'in gerekli olduğuna ve hükümet olmadan ancak düzensizlik ve karmaşa olacağına inanılırsa; doğal ve mantıksal olarak, hükümetin olmamasını önemle vurgulaması açısından, anarşinin düzenin yokluğu anlamına gelmesi gerekir.*"⁵ Bu anlamda anarşist, belirli siyasal ilkeleri, dolayısıyla bir siyasal sistemi benimsemiş kişidir. Böylede kişiye bakılarak dile getirildiğinde anarşizm, siyasal bir tutum ya da inançtır.⁶

Anarşizmin yanlış algılamalarına değindikten sonra, siyaset felsefesinin bu önemli kavramının anarşist düşünürler açısından ne ifade ettiğine bakmak gerekmektedir. Kropotkin'e göre insanlık tarihinde gerek düşüncede gerekse davranışta

³ Piyotr Alekseyeviç Kropotkin, *Anarşi*, (Çev. Işık Ergüden) Kaos Yayınları, İstanbul 2009, s.7.

⁴ Kuçuradi, a.g.e., s.91.

⁵ Errico Malatesta, *Anarchy* (1892), (Çev. Vernon Richards), Freedom Press, London 1974, s.12.

⁶ Kuçuradi, a.g.e., s.91.

saptanabilir bir eğilim olarak anarşizm, binlerce yıl öncesinden günümüze kadar izlenebilir bir olgudur; bu anlamda düşünür'e göre uygarlık tarihi boyunca, iki gelenek, birbirine ters düşen iki eğilim arasında çatışma olmuştur: Roma ve halk; emperyal ve federalist; otoriter ve liberter. Anarşizm ise bu sonuncu geleneğin parçasıdır. Bu, hâkimiyete karşı çıkan, özyönetimli toplumu norm olarak, otoriter ve hiyerarşik kurumlar yaratma yönelimini sapma olarak gören bir gelenektir.⁷ Kropotkin'e göre anarşist ise, başkalarını kendi iradesine bağlayan; hiçbir egemenliği, hiçbir saltanatı, hiçbir kulluk ilişkisini tanımayan; hareketsizliğin, süredurumun hiçbir biçimini kabul etmeyen, bunlarının yerine kitabı, doğada ve hayatta olduğu gibi, bazen hızlı bazen yavaş, ilerlemeye dönük kaleme alan yazardır.⁸

Anarşist Susan Brown'a göre, anarşizmin genel algılanışı şiddetli, devlet karşıtı bir hareket iken; anarşizm hükümetin gücüne karşı basit bir başkaldırının ötesinde, çok daha incelikli ve nüanslı olan bir gelenektir. Ona göre anarşistler, iktidar ve hükmetmenin toplum için gerekli olduğu fikrine karşı çıkarak, bunun yerine daha işbirlikçi, hiyerarşi karşıtı toplumsal formları, politik ve ekonomik örgütleri savunurlar.⁹ Anarşizm insanın hikayesidir; hayvan benzeri bir durumdan özgürlük ve aydınlanmaya, akılcı ve etik bir varoluşa, başka bir deyişle, insanın kendisini tümüyle insan olarak görebildiği bir insanlık durumuna, doğru evriminin hikayesidir, bununla beraber, anarşizm iktidar ve otoritenin bir eleştirisidir.¹⁰

Bu yüzden anarşizmin ilk hedefi Charlotte Wilson'a göre, ekonomik, politik ve toplumsal, her türlü keyfi kısıtlamadan kurtarıp, insan varlığının onurunu savunarak onu düzeltmek ve bunu yapmakla, insanları zaten bir araya getiren ve tanınmayan ama sahip olduğumuz bu ortak yaşamın fiili zemini olan gerçek toplumsal bağları tam güçleri içinde görünür kılmaktır.¹¹

Bu anlamda anarşistlerin istediği Errico Malatesta'ya göre, insanın insan üzerinde kurduğu sömürü ve tahakkümün tamamen yıkılmasıdır; öyle ki anarşistler insanların bilinçli ve istekli dayanışmayla kardeşçe birleşmesini, herkesin mutluluğu için gönüllü birliktelikler kurulmasını; tüm insanların en yüksek mutluluk düzeyine,

⁷ Peter Marshall, *Anarşizmin Tarihi*, (Çev. Yavuz Alagon), İmge Kitapevi, Ankara 2003, s.26.

⁸ Pyotr Alekseyeviç Kropotkin, *Çağdaş Bilim ve Anarşi*, (Çev. Mazlum Beyhan), Öteki Yayınevi, Ankara 1999, s.76.

⁹ Susan Brown, *The Politicks of Individualizm (Bireycilik Politikası)*, Black Rose Books, Montreal 1993.

¹⁰ Saul Newman, *Bakunin'den Lacan'a*, (Çev. Kürşad Kızıltuğ), Ayrıntı Yay., İstanbul 2006, s.74.

¹¹ Robert Graham, *Anarşizm*, (Çev. Nil Erdoğan-Mustafa Erata), Versus Kitap, İstanbul 2007. s.196.

mümkün olan en üst düzeyde ahlaki ve tinsel gelişime ulaşması için gerekli olanakların herkese sağlanması amacı çerçevesinde toplumun kurtulmasını, mutlu bir yaşam sürmek adına herkes için ekmek, özgürlük, aşk ve bilim isterler.¹² Gustav Landauer'e göre ise, anarşizmin tek gayesi, hangi şekil altında olursa olsun kimi insanların insanlığa karşı saldırganlığının son bulduğu bir noktaya ulaşmaktır.¹³

George Woodcock'a göre anarşistler, çağdaş toplumsal biçimler için hayati bir önem taşıyan otorite ilkesine saldırarak sıradan insanlarda suçluluk duygusuyla karışık bir nefret uyandırmaktadırlar; bu anlamda anarşistler "Kim babasının ölümünü arzu etmez?" diye mahkeme salonunda bağırın İvan Karamazov'a benzerler. Bu ise ortalama insanın otoriteye karşı tutumunun ikircikliği, gizli gizli hissettiği kızgınlıkları açıkça dile getirenlerden kuşku duymasına yol açmaktadır ve Woodcock'a göre bu nedenle bu kadar çok insanın, tarih tersini gösterdiği halde, hâlâ anarşizmi mutlak yıkım, nihilizm ve politik terörle özdeşleştirmesinin nedeni Erich Fromm'un "özgürlük korkusu" olarak adlandırdığı psikolojik durumda bulabiliriz.¹⁴

Anarşizm, anarşiyi, yani "*efendinin, hükümdarın olmamasını*" amaçlayan politik bir kuramdır. Diğer bir deyişle, anarşizm bireylerin birbirleriyle eşitler olarak özgürce işbirliği içinde olabileceği bir toplum yaratmayı kendisine hedef edinen felsefi bir yaklaşımdır. Böylece, anarşizm gerekli olmadıkları gibi, aynı zamanda da bireye ve onların bireyselliğine zararlı olan tüm hiyerarşik kontrol biçimlerine, ister devlet, isterse kapitalist sistem olsun, karşı çıkan bir yaklaşımdır. Anarşizmin ilk önce ne olmadığını, ardından genel hatlarıyla anarşizmin ne olduğunu verdikten sonra, bu felsefi yaklaşım açısından ekonomi, toplum, birey, devlet gibi kavramların ne anlam ifade ettiğini sorgulamaya başlayabiliriz.

¹² Vernon Richards, *Maletesta*, (Çev. Zühal Kiraz), Kaos Yay., İstanbul 1999, s.17.

¹³ Graham, , *Anarşizm*, s.208.

¹⁴ George Woodcock, , *Anarşizm Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi*, (Çev. Alev Türker), Kaos Yayınları, İstanbul 2001, s.21.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANARŞİZM ÜZERİNE

1.1. ANARŞİ KAVRAMI VE TARİHÇESİ

“Anarşi Grekçe kökenli bir sözcüktür, bu dilde “arkhos” sözcüğü ile “an” önekinin birleşmesinden doğmuştur. “Anarkhos” sözcüğü bu dönemde , askeri lider ya da hükümdar/yönetici anlamlarına gelen “arkhos” sözcüğünün “sız” ya da “siz” önekleriyle birleşmesiyle “hükümdarsız/lidersiz” anlamında kullanılmıştır. Zamanla anlam kaymasına uğrayan bu sözcük Ortaçağ dünyasında ise ilk dönemlerde öncesiz varlık olarak tanrıyı tanımlamak için kullanılmıştır. Ortaçağ Latincesinde ise “anarchia” olarak kullanılan bu sözcük daha sonra Grek dünyasındaki kendi özgün anlamına kavuşmuştur. Günümüzde ise anarşizm sözcüğü, kuramsal otoriteden bağımsız biçimde yaşayan insanları tanımlamaktadır.”¹⁵ Grekçede başsızlık, erksizlik kökeninden gelen anarşizm terimi XIX. yüzyılda önce büyük bir entelektüel akımın, daha sonraysa siyasal akımın adı olmuştur.¹⁶

Maletesta’ya göre anarşizm, kaynağı, amaçları ve mücadele yöntemleriyle ille de bir felsefi sisteme bağlı değildir. Anarşizm, toplumsal adaletsizliğe karşı ahlaki bir isyandan doğmuştur. İçinde yaşama zorunda olduğu toplumsal iklimde nefes alamadığını hisseden; başkalarının acısını kendi acısı gibi gören ve insanların büyük bir bölümünün çektiği ıstırabın, doğanın merhametsizliğinin ya da doğa üstü yasaların kaçınılmaz sonucu olmadığına, insan iradesine bağlı toplumsal gerçeklerden doğduğuna ve insanın çabasıyla ortadan kaldırılabileceğine inanan insanlar var olduğunda anarşizme giden yol açılmış demektir.¹⁷ Düşünüre göre tanım itibarıyla, anarşist, ne ezmek ne de ezilmek isteyen; tüm insanlar için mutluluk, özgürlük ve gelişme isteyen kişidir. Onun istek ve fikirleri kaynağını; şefkat, sevgi ve insanlığa saygı duygusundan alır: Kendi mutluluğunu olduğu kadar başkalarının mutluluğunu da istemesini ve başkalarının fedakârlığını gerektiren kişisel ayrıcalıklarından vazgeçmesini teşvik edecek kadar güçlü olması gereken bir duygudur anarşizm.¹⁸

¹⁵ Marshall, *Anarşizmin Tarihi*, s.25.

¹⁶ P. A. Kropotkin, *Ekmeğin Fethi*, (Çev. Mazlum Beyhan), Öteki Yayınevi, Ankara 1999, s.9.

¹⁷ Richards, *Maletesta*, s.9.

¹⁸ Richards, *a.g.e.*, s.12.

“Anarşist düşüncenin siyasal ve ekonomik ilkelerini ortaya koyan ilk düşünür, “anarşi” terimini kullanmasa dahi yasalara saldırarak devletin gereksizliğine ilişkin tezler ileri süren ve mülkiyet açısından da açık bir şekilde komünizmi savunan Willam Godwin olmuştur. Anarşist düşüncenin ilkelerini ilk ortaya atan kişi bu anlamda Godwin olsa da hükümete bir toplumsal yapıyı ifade etmek adına “anarşi” terimini ilk kullanan kişi, Pierre Joseph Proudhon’dur.”¹⁹ “Proudhon açısından nasıl ki insan adaleti eşitlikte ararsa, aynı şekilde toplumda düzene anarşiyle ulaşmaya çalışır. Nitekim anarşi, gitgide yaklaşılmakta olan bir yönetim biçimini ifade eder. Anarşiyi, bir efendinin ya da egemenin olmaması durumu olarak adlandıran Proudhon, bu konumu itibariyle anarşinin babası olma sıfatını kazanmıştır.”²⁰

Proudhon, anarşizme yönelik olumsuz önyargıları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Ancak Godwin ya da Thoreau’nun yaptıkları gibi sözleşme kuramını daha radikallemeye çalışmamış, dikkatini merkeziyetçiliğe ve devletin yurttaşların yaşama alanına yaptığı çeşitli müdahalelere yönelterek eleştirilerini bu alanda yoğunlaştırmıştır. Proudhon, bugünkü kavramlarla söyleyecek olursak merkeziyetçilikten arınmış ve yurttaşların her an tepeden tırnağa denetleyebilecekleri kusursuz bir demokrasi olması koşuluyla “anarşinin”, “hükümetle” ve “devletle” gayet güzel bağdaştırabileceğini düşünmüştür.²¹

Anarşistlerin hedefi anlamında “anarşi” bir yönetenin veya hükümetin yokluğu anlamına gelir ve bu, “anarşi”nin bir düzenin yokluğu şeklindeki daha tanıdık anlamından ayrı tutulmalıdır. Godwin’e göre genellikle anlaşıldığı anlamda anarşi ile iyi tasarlanmış hükümete bir toplum biçimi birbirinden oldukça farklıdır. Zorunlu bir hükümeti olmayan düzenli bir toplum: bu, anarşizmin başarılı bir tanımı olarak alınabilir. Anarşistler hükümetler tarafından yapılan ve zorla kabul ettirilen yasaları reddederler ama bu, ahlak ve sağduyu kurallarını reddettikleri anlamına gelmez. Anarşist toplum baskıyla-güç ya da güç tehdidi- değil, üyeleri tarafından gönüllü kabul edilen sağduyu ve özellikle ahlak kuralları ile yönetilmeyi hedefler.²²

Anarşizmin, yönetimsiz sosyalizmin kökeni, ikilidir. Yüzyılımızı etkileyen iki büyük düşünce hareketinin doğal sonucudur. Sosyalistler ve anarşistler, özel mülkiyetin

¹⁹ Kropotkin, *Çağdaş Bilim ve Anarşi*, ss.82-83.

²⁰ Andrew Vincent, *Modern Politik İdeolojiler*, (Çev. Arzu Tüfekçi), Paradigma Yayınları, İstanbul 2006, s.179.

²¹ Cantzen, *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum*, s.39.

²² George Crowder, *Klasik Anarşizm*, (Çev. Sinan Altıparmak), Öteki Yay., İstanbul 1999, ss.9-10.

miadını doldurup yok olması gerektiğini, üretim için gerekli olan her şeyin toplumun ortak mülkü olması zaruriyetini, servetin ise, ortak üretilmesinin zorunluluğunu savunurlar. Dahası, toplumun siyasi örgütlenme idealinin; yönetsel işlevlerin asgariye indirildiği, bireyin özgür gruplar ve federasyonlar yoluyla, insanın sonsuz çeşitlilikteki tüm ihtiyaçlarını tatmin için eksiksiz özgürlüğüne ve inisiyatife yeniden kavuştuğu durum olduğunu iler sürerler. Sosyalizm konusunda ise anarşistler, ücret sisteminin yadsınmasından ve komünizmden yanadırlar. Toplumun nihai amacının, yönetsel işlevlerin sıfıra indirildiği an-archy'ye yani başsızlığa varırlar. Anarşistler, bu ideali gelecek yüzyıllara havale etmemeleri gerektiğini, bu ideale yaklaşmayı sağlayan değişimlerin yaşam şansı olacağı ve ülke halkının yararına olacağını savunurlar.²³

Jose Lluas Pujols'a göre anarşi, başkalarının kötü niyetle tasarladığı gibi düzensizlik ya da kaos değildir. Anarşi sözcüğü devletin olmaması anlamına gelir, bu nedenle düşünür anarşistleri şu an mevcut olan politik ve adli devletlerin fesh edilmesini ve bunların yerine özgür üreticilerin özgür birliklerinden oluşan özgür bir federasyonun geçmesini destekleyen kişiler olarak niteler.²⁴ Ona göre anarşi, toplumun tüm örgütlenmesinin iktidardan, tahakkümden ve kimilerinin diğerleri üzerinde sahip olduğu otoriteden kurtulmasıdır.²⁵

Kropotkin'e göre anarşist düşünürün yöntemi, ütöpik değildir. Anarşist, metafizik düşüncelere sığınmaz. Tersine, modern evrim felsefesinin çizdiği yolu izler, Herbert Spencer'ın başvurduğu "analojilerin güvensiz yoluna" da sapmaz. Toplumu şu anki haliyle ve geçmişteki şekliyle inceler, insana tek veya toplu olarak üstün nitelikler vermeden, onu, bireylerin mutluluğu için işbirliğinin yollarını bulmaya çalışan organizmalar yığını olarak kabul eder. Toplumun geçmiş ve şimdiki her türlü hali içinde, evrimin hangi yönde gittiğini belirtmekle yetinir. İnsan yığınlarının gerçek istek ve eğilimleri ile bu eğilimleri engelleyen veya durduran tesadüfler (bilgisizlik, göç, savaş, fetih) arasında ayırım yapar.²⁶ Kropotkin'e göre anarşizm, tarih boyunca iki basit eğilim olduğunu tespit eder: ortak üretim, ortak çalışma ile bireyin eksiksiz özgürlüğü. Anarşizm bu anlamda bir inanç sorunu değil, bir bilimsel tartışma konusudur.²⁷

²³ Kropotkin, *Anarşi*, s.71.

²⁴ Graham, , *Anarşizm*, s.191.

²⁵ Graham, *a.g.e.*, s.191.

²⁶ Kropotkin, *Anarşi*, s.71.

²⁷ Kropotkin, *Anarşi*, s.72.

“Anarşist düşüncenin kökenin ne olduğuna ilişkin olarak üç temel yaklaşımın var olduğu ifade edilebilir. Birinci yaklaşıma göre anarşizm, kuşatıcı, evrensel ve tarih dışı özgürlükçü bir eğilim sergiler. Bu anlamda Antik Yunan yazarlarından beri anarşist eğilimlerin varlığından bahsetmek mümkündür. Aynı şekilde “Tao te Ching” gibi eski Çin Metinlerinde de anarşist temalara rastlanmaktadır. Dolayısıyla birinci yaklaşımı benimseyen görüşün savunulması, Sokrates’ten bugüne, genel özgürlük eğilimi gösteren düşünürlerin tümünü anarşist yaklaşım içinde görme anlayışını beraberinde getirir. Bu yaklaşıma yönelik eleştiri ise, böyle bir anlayışın tarihsel ve sosyolojik faktörleri göz ardı eden entelektüel bir zayıflığı içerdiği iddiasıdır. Anarşist düşüncenin kökenine ilişkin ikinci yaklaşım, diğerine nispetle daha isabetli kabul edilmiştir. Bu anlayış Lewis Morgan gibi yazarlarla birlikte on dokuzuncu yüzyılda önemi gitgide artan antropolojik araştırmalar çerçevesinde anlam kazanmıştır. Bu ikinci yaklaşımın temel iddiası, anarşizmin, ilkel şefsiz topluluklarda var olduğudur. Bu tezin en önemli örneklerinden birisi Kropotkin’in “Karşılıklı Yardımlaşma” adlı eseridir. Üçüncü ve son yaklaşım ise, anarşizmi, Aydınlanma ve Fransız Devriminin gecikmiş bir ürünü olarak kabul eden yaklaşımdır.”²⁸

Kropotkin’ e göre, hiyerarşiye karşıt toplum kavrayışı, insan soyunda her zaman var olmuştur. Bu anlamda klan, köy topluluğu, lonca, özgür ortaçağ şehri gibi kurumların evrimi anarşizm sayesinde gerçekleşmiştir. Kitleler bunlar aracılığı ile fatihlerin ve azınlıkların tecavüzüne karşı koymuşlardır. Reform hareketlerinde, ortaçağ boyunca bu durum kendini enerjik olarak göstermiştir. Lao-tse döneminden beri, bazı düşünürlerin yazılarında anarşizm açıkça ifadesini bulmuştur. Profesör Adler’in “Geschichte des Socialismus und Kommunismus”adlı eserinde belirttiği Kyrene okulu kurucusu Aristippos (İ.Ö. 430) Sokrates’e cevap olarak “ne yöneten ne yönetilen olmak isterim” diyerek (bir) bilgenin özgürlüğünü devlete teslim etmemesi gerektiğini belirtmiştir. Eski Yunan’da anarşizmin en iyi savunucusu Kitionlu Zenon’du (İ.Ö. 342-267). O, Platon’un devlet ütopyasına karşı yönetimsiz özgür topluluk kavrayışını çıkarmıştır. Devletin kadiri mutlak güç ve müdahalesini reddetmiş, bireyin ahlak yasasını öne çıkarmıştır. Yine Kropotkin’e göre, Zenon, kendini koruma eğiliminin insanı bencilliğe iterken, toplumsallığın onu ıslah ettiğini fark etmiştir. Bu anlamda ona göre insanlar, doğal içgüdülerini takip ettiklerinde herkesi kucaklayacak şekilde birleşecek ve evreni

²⁸ Yıldırım Torun, *Klasik Anarşizm*, Savaş Yayinevi, Ankara 2007, s.14.

oluşturacaklardır; mahkemeye, polise, paraya, tapınaklara gerek kalmayacak, mübadelenin yerini “özgür armağan” alacaktır. Kropotkin’e göre anarşist eğilimler, hemen bütün dönemlerde farklı şekillerde var olmuştur; Ortaçağ’da Alba piskoposu Marco Girilamo Vida’nın “De dignatite Reipublicae” adlı birinci diyalogunda devlet üzerine aynı bakış açısıyla karşılaştığımızı söyleyen düşünür, özellikle 9. yüzyılda Ermenistan’da başlayan birçok ilk Hristiyan hareketinde, Çelçicki ve ilk Vaftizciler’de özellikle Johannes Denck’de, Rabelais ve Fenelon’da benzer fikirlerin olduğunu, vurgulamaktadır. Kropotkin, Rousseau’nun yazılarında, Diderot’nun “Supplement”inde Bougainville’in “Voyage”ına kadar bu fikirleri bulabileceğimize dikkat çekerek, Fransız ansiklopedistleri arasında dahi benzer görüşlerin yaygın olduğunu söylemektedir. Fransız devrimi sırasında jakobenlerin, her şeyi merkezileştirme isteklerine rağmen, halkın kendi belediyelerinde ve bölgelerinde kayda değer bir inşa çalışması yürüttüğünü söyleyen düşünür, yargıç seçimini, ordu ve büyük şehirler için erzak teminini, işsizlere iş sağlanmasını, yardımların düzenlenmesini buna örnek olarak göstermektedir.²⁹

Ernest Armand’a göre anarşist olmak, otoriteyi yadsımak ve onun ekonomik sonucu, yani sömürüyü reddetmektir. Ve insan faaliyetinin her alında bu geçerlidir. Anarşist, tanrılar ve efendiler olmadan, patronlar ve liderler olmadan, kanunların yanı sıra önyargıların da uzağında, ahlak dışı bir biçimde yükümlülüklerle birlikte kolektif ahlaktan da bağımsız olarak yaşamak isteyen kişidir. Bu anlamda düşünürün göre anarşist, özgürce yaşamayı, kendi belli yaşam anlayışını hayata geçirmeyi dileyen kişidir. Anarşist, yaşamını dünyanın geri kalanı –ki bunlar ister sömürülenler ister sömürenler olsun- için endişelenmeden, kendini başkalarının üzerine çıkarmaya ya da başkalarını sömürmeye dair bir düşünce taşımadan, ama yaşamına müdahale edilebilecek ya da düşüncelerini yazılı ya da sözlü olarak ifade etmesini yasaklayacak birine karşı elindeki tüm araçlarla misilleme yapmaya hazır bir biçimde, ahlaki, entelektüel ve ekonomik olarak mümkün olduğunca tamı tamına yaşamayı amaçlayan kişidir.³⁰

Sebastian Faure’nin ifadeleriyle, otoriteye karşı savaşan ve onu yadsıyan herkes anarşisttir. Ancak böyle basit bir tanımın, özellikle kamuoyunda çok karmaşık bir şekilde anlaşılan bir doktrini açıklamak için yeterli olmadığı açıkça ortadadır. Anarşizmi benimseyen herkesin otoriteye karşı çıktığı doğru ise de bu savaşa giren

²⁹ Kropotkin, *Anarşi*, ss.54-56.

³⁰ Graham, *Anarşizm*, ss.218-219.

herkesi anarşist olarak görmek doğru değildir.³¹ Tüm bu ifade edilenlerden anlaşılacağı üzere anarşinin, düşünürün dünya algısından kaynaklanan, kendi içerisinde farklı akımlara ayrılması kaçınılmazdır.

Malatesta'ya göre, anarşistler kendilerini, komünist, kolektivist, bireyci ya da farklı isimlerle tanımlamaktadırlar. Düşünüre göre bu, çoğunlukla amaçlardaki temel özdeşliği anlaşılabilir hale getirerek gizleyen kelimelerin farklı yorumlanmasından; bazen de her insanın benzer pratik sonuçları farklı yollarla açıklayıp doğruluğunu kanıtlamaya çalıştığı teori ve hipotezlerden kaynaklanmaktadır.³²

19. yüzyılın sonlarına doğru genellikle bireyci anarşizm komünist anarşizmden ayırt edilmektedir. İlkinin temsilcisi olarak özellikle Proudhon ve muhtemelen Stirner (Stirner daha çok bir anarşist bireyci olarak görülürdü, çünkü iktidar yokluğundan çok Ben'in savunulmasını vurgulamaktadır), ikinci akımın temsilcisi olarak ise Bakunin ve ardılı Kropotkin belirtilebilir.³³

Bu bağlamda ilk ele alınması gereken düşünür Bakunin'dir. Malatesta, Bakunin'in anarşist, kolektivist ve aynı zamanda komünizmin açık sözlü bir düşmanı olduğunu, ayrıca komünizmde özgürlüğün ve dolayısıyla insana saygının inkarını gördüğünü söylemektedir. Bakunin ile birlikte –ve Bakunin'in ardından uzunca bir süre– hemen hemen tüm İspanyol anarşistlerin kolektivist olduğunu söyleyen düşünür, bu grubun en bilinçli ve en tutarlı anarşistler arasında yer aldıklarını vurgulamaktadır.³⁴

Bakunin, yukarıda da değinildiği gibi, komünizmi, özgürlüğün inkarı olduğu ve özgürlüğün olmadığı yerde insancıl bir şeyin tasavvur edilemeyeceğini düşündüğü için reddetmektedir, öyle ki bu, komünizmden nefret boyutunda bir reddiyedir. Bu bağlamda komünizmin, toplumun olanca gücünü devlete yönlendirdiği ve devletin içinde eridiği için kendisinin komünist olmadığını ifade etmektedir. Bakunin, Kropotkin'in daha sonraları propagandasını yapacağı türden bir komünler düzleminde komünizm fikri üzerinde de kafa yormamaktadır. Proudhon'un mülkiyet ile mal arasında yaptığı ayırımı katılmadığı gibi, karşılıklı yardımlaşma temelinde ürünlerini mübadele eden mal sahipleri anlayışını da kesinlikle reddetmektedir.³⁵ Kropotkin'e göre ise anarşizm, komünizme varır, dayanır, komünizm de anarşizme; kaldı ki bunların her ikisi de

³¹ Woodcock, *a.g.e.*, s.13.

³² Malatesta, *Anarchy*, s.18.

³³ Henri Arvon, *Anarşizm*, (Çev. Ahmet Kotil), İletişim Yay., İstanbul 2007, ss.71-72.

³⁴ Malatesta, *a.g.e.*, s.20.

³⁵ Cantzen, *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum*, ss.136-140.

çağdaş toplumlara egemen olan aynı büyük sevdanın, eşitlik sevdasının ifadesidirler.³⁶ Ona göre anarşik komünizm; hükümetin olmadığı, özgür insanların komünizmidir.³⁷

Buna karşın, sendikalistler kendi işlevlerini daha çok ekonomik mücadele ile sınırlayıp; demokrasiye tabandan başlama ilkesine uyarak tabandan yukarıya doğru örgütleyip ve sonunda bütün toplumu sendikalarla ve sendikal federasyonlarla yönetebilmek için, genel grevler aracılığıyla siyasal ve ekonomik iktidarı tasfiyeyi amaçlarlar.³⁸ Kimi anarşistlerin ise az ya da çok karmaşık karşılıklı sistemler keşfettiğini söyleyen Malatesta, bunun daima anarşistlerin ortak amacı olan ve onları farklı ekollere ayıran özgürlüğü güvence altına almanın daha emin yollarının arayışından kaynaklandığını ifade etmektedir.³⁹

Malatesta'ya göre diğer anarşistler özgürlüğün korunması ve savunulması gibi benzer nedenlerle, kendilerini bireyci olarak tanımlamakta ve herkesin üretim araçlarından kendisine düşen paya bireysel mülkiyet olarak sahip olmasını, yani emeğinin ürününe serbestçe sahip olmayı istemektedirler. Komünistler açısından bireyci bir toplumda doğal şartlar altında hakkaniyete ve adalete ulaşmanın imkansız olduğunu söyleyen Malatesta, bu yüzden özgürlüğe de ulaşamayacağını ifade etmektedir.⁴⁰ Bu iki anarşist ekol, sistem yıkıcısı olumsuz yönleriyle birbirleriyle uyuşsa bile, toplumun yeniden kuruluşu söz konusu olduğunda birbirinden derinlemesine ayrılırlar. Yumuşatıcı bir biçimde de olsa bireyci anarşizm özel mülkiyeti korur, oysa komünist anarşizm ortak mülkiyeti savunur. Bu nedenle anarşizmi, birbirine düşman değilse de, farklı fraksiyonlar şeklinde düşünmek gerekir.

1.2. ANARŞİZM VE SOSYALİZM İLİŞKİSİ

Anarşizm, David Apter'in belirttiği gibi⁴¹ kapitalizmin sosyalist eleştirisiyle sosyalizmin liberal eleştirisini birleştirir. Böylesi bir bileşim doğal olarak gerilimli ve değişkendir; 19. Yüzyılda sosyalizm ve Marksizm'in yanında bir hareket olarak ortaya çıkıp gelişmiş olan anarşizmin, sosyalizm ve Marksizm ile hep eş zamanlı bir gelişim göstermiş olması hiç de şaşırtıcı değildir. Anarşizmin birçok öğretisel özelliği daha

³⁶ Kropotkin, *Ekmeğin Fethi*, s.60.

³⁷ Kropotkin, *Ekmeğin Fethi*, s.67.

³⁸ Cantzen, *a.g.e.*, s.144.

³⁹ Malatesta, *a.g.e.*, s.20.

⁴⁰ Malatesta, *a.g.e.*, s.20.

⁴¹ David Apter, 'The Old Anarchism and the New', *Government and Opposition* (London School of Economics), C.V, no.4 Güz 1970, ss.397-398.

gerilerden, yani 18. Yüzyıl aydınlanmasından gelip liberal gelenekle buluşur. Anarşizmin liberal geleneğin belli özelliklerinin uzantısı olduğunu söylemek, liberal geleneğin zorunlu olarak anarşist sonuçlar doğurduğunu önermek değildir; zaten böyle bir öneri yersiz bir abartı olurdu. Lockeyen bir liberali kazıyınca, altından mutlaka bir anarşistin çıkacağını söyleyemeyiz; Locke'un "Hükümet Üzerine İkinci İnceleme" adlı çalışmasının beşinci bölümünde büyük bir önbiliyle ifade edilmiş emek-değer kuramı Marksist ekonomiye ne kadar işaret ediyorsa, Lockeyan minimal hükümette anarşizme o denli işaret eder. Fakat her iki durumda da devamlılıklar ortadır. Bunları anarşizm özelinden görebilmek için politika konusunda liberal düşünüşün şu en temel özelliklerini hatırlamamız gerekir: Locke'un, yönetilenlerce bir süre için ortadan kaldırılmasının onlar için büyük zorluk yaratmayacağı bir yararlılık olarak hükümet kavramı; 'gece bekçisi' devlet; 'kendi kendini düzenleyen' ekonomik alan; Adam Smith'in politikacılara duyduğu horgörü; siyasal iktidarın doğası gereği yozlaştığı yolundaki Actonyen* görüş bizi şu fikre götürür: iktidar; kuvvetli karşı güç tarafından kanalize edilmek, azaltılmak, denetlenmek ve dengelenmek için vardır.⁴² Öyleyse pek kuşku yok ki, Robert Nozick'in yakın zamanda oldukça içtenlikle kabul ettiği üzere⁴³, devletin esas itibarıyla ahlaka aykırı olduğu biçimindeki anarşist iddia ciddi olarak ele alınıp ve üzerinde de düşünülmesi gereken önemli bir savdır. Aslında tam da bu nedenle, özellikle ABD'de, paradoksal bir fenomene, yani kararlı bir şekilde sağ kanattan olan neo-anarşist ya da liberter düşünüşe kolaylıkla rastlanabilmektedir. Burada temel bir nokta göze çarpıyor. Ender görülen istisnalar dışında anarşist inanç ve öğretiler özgürlüğe dair olumsuz bir görüşü temel alır.⁴⁴ Bu görüşe göre özgürlük ilk olarak, özgürlüğün uygulanmasının önünde duran bazı set ve engellerden özgür oluş şeklinde anlaşılmalıdır; bağlamımızı düşünürsek, devletten ve onun çeşitli aygıtlarından. Bütün anarşist inançlar, iyi bir yaşam inancının önündeki *engellerin ortadan kaldırılması* başlığı altında özetlenebilir. Anarşizmi liberal geleneğe ve hepsinden önemlisi özellikle aydınlanmacılığa bağlayan şey işte bu zorunluluktur.⁴⁵

*Acton, J.E.E.D.(1834-1902):İngiliz filozof ve tarihçi, modern devletin zorbalığa olan eğilimini ilk ortaya koyanlardan.

⁴² Paul Thomas, *Marx ve Anarşistler*, (Çev. Devrim Evci), Ütüpya Yayınevi, Ankara 2000, s.20.

⁴³ Robert M. Nozck, *Anarchy, State and Utopia*, Basic Books, New York 1974, ss.397-398.

⁴⁴ Issiah Berlin, 'Two Concepts of Liberty', *Four Essays on Liberty*, Oxford University Press 1970, ss.118-72.

⁴⁵ Thomas, a.g.e., s.20.

Kropotkin'e göre, yüzyılımızda sosyalist bakış açıları emekçiler arasında yayılmış, son yıllarda üretim artarak servet birikimine yol açmış, bu birikim, sermaye sahiplerine giderken, çoğunluk için sefalet ve yaşam güvensizliğine yol açmıştır. Vasıflı işçi de vasıfsız işçi de çoğu zaman aynı kaderi paylaşmıştır. Dolayısıyla zengin ile fakir arasındaki uçurum tehlikeli boyutta arttı diyen Kropotkin'e göre, emekçi bu duruma katlanmamakta ve örgütlenme bilinci de artmaktadır. Yine Kropotkin açısından gelişen bu bilinçle beraber eşitlik özlemleri de güçlenmiş ve toplumsal örgütlenme talepleri de paralel olarak artmıştır. Emekçi, yalnızca ek iyileştirmelerle yetinmemekte, bilim ve sanattan da yararlanma hakkı istemekte, eskiden reformcuların talep ettiği hakları şimdi çalışan emekçiler talep etmekte ve hatta imtiyazlı sınıflardan dahi bu haklara destek verenler çıkmaktadır. Dolayısıyla Kropotkin'e göre, baskı ve sözde reformlar bu fikrin büyümesini artık engelleyemeyecektir. Emekçi kitlelere verilen siyasi iyileştirmeler, iktisadi değişimlere denk düşmediği için, sosyalizmin sloganı şudur: "Siyasi özgürlüğün tek güvenilir temeli iktisadi özgürlüktür." Ücret sistemi değişmediği sürece emekçi esinini sosyalizmden alacaktır.⁴⁶ Tam bu noktada Marx'ın anarşizme yönelik fikirlerine yer vermek gerekmektedir. Marx'ın anarşist öğretiyeye duyduğu soğukluk burjuva devlete karşı açık muhalefeti nedeniyle çoğunlukla yanlış anlaşılmıştır. Kimi yorumculara göre bu soğukluk, anarşist rakipleriyle paylaştığı devlet karşıtlığından dolayı, Marx'ın onlardan öğretisel farklılıkları rahatlıkla, salt taktik açıdan bir vurgu farkına indirgenebilir bir nitelik arz etmektedir. Bunun içindir ki, Marx ile anarşist rakiplerinin arzu edilen ya da zorunlu devrim hedefi konusunda uzlaşma içinde buldukları düşünülmüş, yalnızca devrimi gerçekleştirmede başvurulacak araç konusunda anlaşamadıkları sanılmıştır. Ne var ki durum bu değildir. Ne Marx ne de anarşist muhatapları –özellikle farkların, faaliyet alanı bakımından salt kuramsal olanın ötesinde bir görünüm arz ettiği Birinci Enternasyonel'de- araçları amaçlardan mutlak bir tarzda ayırmaya eğilimliydi; bundaki isteksizliklerinin de sağlam sebepleri vardır.⁴⁷

Marx'ın anarşistlere yönelik hücumları bütünüyle taktik ya da stratejik değildir; devrimci amaç sabit olarak düşünülebilirmiş ya da verili olarak varsayılabilmemiş gibi, anarşistler devrimci araçlara değinmemişlerdir. Enternasyonalde iki tarafta devrimci araçları devrimci amaçlardan ayırır görünmemektedirler. Her iki tarafında kabul ettiği şudur: Geleceğin toplumunu tam olarak ifade edersek bir son değil bir başlangıçtır;

⁴⁶ Kropotkin, *Anarşi*, s.53.

⁴⁷ Thomas Marx ve *Anarşistler*, s.26.

geleceğin toplumunun alacağı biçim, büyük ölçüde bizzat devrimci hareketin karakterine ve kararlarına bağlıdır. Her iki taraf da örgütlenmeye ilgili olarak her hangi bir görünürdeki taktiksel çözümün gerçekte ne gibi artı ve eksiler içerdiğinin farkındadır; bunlar geleceğin toplumunun kalıbını oluşturur. Hem Marx hem Bakunin, Enternasyonalî yalnızca, o dönemde var olduğu şekliyle devrimci hareketin cisimleşmesi olarak değil, aynı zamanda tüm toplumlar gibi geleceğin toplumunun da kökenlerinin damgasını taşıyacağı yönünde bir önsezi olarak görürler. Bu ortak kavrayış, bir uzlaşma noktası değil, Marx'ın da Bakunin'in de titizlikle işaret etmeye çalıştığı gibi giderek sertleşen bir düşmanlığın kaynağıdır.⁴⁸

Marx'ın Bakunin'i küçümseyerek dışlamasına eşdeğer tek şey, Bakunin'in Marksizmi küçümseyerek dışlaması idi. İkisi arasında Birinci Enternasyonal'da geçen tartışma yalnızca sosyalizm tarihinde değil, küfür tarihinde de yerini almıştır; söz konusu küfür tarihinin, Marx'ın "*Alman İdeolojisi'nde Max Stirner*" ile ilk tartışmalarını ve "*Felsefenin Sefaleti*"nde son noktasına varan Proudhon ile tartışmalarını da içerdiğini önermek, yersiz bir abartı olmayacaktır. Marx'ı Bakunin'den ayıran kişisel özellik ve belirgin taktiksel farklar, Marksizm ve anarşizm arasındaki çok daha temel bir bölünmenin işareti ve sonraki gelişen sürecin bu iki tavır arasında bağ kurma başarısı gösteremeyeceğinin bir belirtisiydi.⁴⁹

Marx'ın, Stirner ve Proudhon'a yönelik eleştirilerini konu edinmemizde ki amaç, Marx ve Bakunin arasında yaşanmış daha meşhur tartışmayı hatırlatmak, ama asıl olarak Marx'ın teorik/pratik temas içinde olduğu her anarşisti yerdiğini ve bunu şiddetle yaptığını vurgulamaktır. Marx'ın tüm itirazları anarşistlerin yaklaşımına temelden aykırı bir toplumsal ve siyasal çözümleme yöntemini açığa vurur. Bundan çıkan şudur: Marx'ın bir yöntemi vardır, buna karşılık anarşistler çoğunlukla yöntem karşıdır; ayrıca anılan yöntem, Marx'ı apayrı vasıflara ve soy çizgisine sahip anarşist gelenekten kesin ve geri dönülmez biçimde ayırır.⁵⁰

Bu bağlamda Kropotkin'in fikirlerine yer vermek gerekmektedir. Kropotkin'e göre yönetim de sermaye kadar eleştirilmelidir. Yönetimin ve devletin işlevleri, bireyle ilişkileri sert ve derin bir eleştiriye tabi tutulmalıdır. Temsili yönetimin kusurlarının tesadüfi olmadığı, sisteme ilişkin olduğu ortaya çıkmıştır. Parlamento ve yürütme

⁴⁸ Thomas, *a.g.e.*, ss.20-21.

⁴⁹ Thomas, *a.g.e.*, s.21.

⁵⁰ Thomas, *a.g.e.*, s.21.

yetkisinin, toplumun sayısız işleriyle ilgilenmekte yetersiz kaldığı, devletin uzlaşmazlıkları yoluna koyamadığı görülmüştür. Seçimin, gerçek temsilciyi bulmakta ve partizanlığa düşmeden yönetimde bulunmakta yetersiz olduğu da Kropotkin'e göre kanıtlanmıştır. Sanayinin ve ticaretin idaresinin emanet edildiği (böylesi) bir yönetimin özgürlük ve barış için kalıcı bir tehlike olup olmadığı anarşist filozofa göre sorgulanmalıdır.⁵¹

Kropotkin'e göre yüzyılın başında sosyalistler, reformları teokrasi, diktatörlük ve her türlü Sezarizmden beklemekteydiler. Böylece ileri görüşlü insanlar, siyasal radikaller ve sosyalistler olarak ikiye bölünmüşlerdir. Radikaller, sosyalistleri, siyasal özgürlük bakımından tehlike olarak görmekte, giderek bir halk devletine evrileceği düşüncesini benimsemektedirler. Bununla birlikte son kırk yıldaki gelişmeler, bireyi devletin kölesine indirgemenin iktisadi özgürlüğü garanti eden toplumsal örgütlenmenin gereğini ve olanağını göstermektedir. Yönetimin kutsallıktan yahut "toplumsal sözleşmeden" doğduğu metafizik fikri bir yana bırakılarak, yönetimin görece modern olduğu, imtiyazlı ve imtiyazsız sınıflara bölündüğü ölçüde büyüdüğü ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Kropotkin'e göre ilerlemenin devlet müdahalesiyle engellenmedikçe daha etkili olduğu aşikârdır, devleti ilerlemenin lideri gören felsefi sistem güçsüzleşmiştir.⁵² Dolayısıyla Kropotkin, toplumsal ilerlemenin devletçi ellerde değil, topraklar için ve işlevsel bakımdan desantralizasyon yönünde olduğunu savunmaktadır.

Kropotkin'e göre bu düşünce akımı, ifadesini sosyal yaşamda da buldu; bunu filozof şöyle örneklemektedir: Paris komünü ayaklanmasını, Cartagena komünü ayaklanması izledi. Komün hareketinin zihinlere bıraktığı izlenim ve devrim esnasındaki eğilimler yönüyle analiz edersek, daha ileri bir toplumsal gelişme aşamasında insan yığınlarının gelecekte bağımsız bir yaşama başlamayı deneyecekleri, çoğunluk hâkimiyeti yerine, bir ulusun en az gelişmiş kısmını dahi geliştirmeye çabalayacağı bir işareti fark ederiz. Kropotkin'e göre temsil yönetiminin çöküşü, özyönetimin (komünal yönetim) ülke sınırlarıyla sınırlı kalmaması gerektiğini kanıtlamıştır. Temsili yönetim bir ulus içinde olduğu kadar bir şehir içinde de yetersizdir. Dolayısıyla hayat, yönetimsizlik lehine fazlasıyla işaret sunmuş ve anarşist düşünceye etki kazandırmıştır. Düşünürce göre anarşistler siyasi reformcuya şunu

⁵¹ Kropotkin, *Anarşi*, s.54.

⁵² Kropotkin, *Anarşi*, s.53.

söylemektedirler: “Toplum, iki düşman kampa bölündükçe, emekçi işverenin kölesi olarak kaldıkça yönetim güçleri sınırlandırılmaz ve siyasi eşitlik yönünde reform yapılamaz.”⁵³ Halkın devletini savunan sosyaliste ise Kropotkin şöyle seslenmektedir: “Siyasal örgütlenme derinliğine değişmedikçe mevcut mülkiyet koşullarını değiştiremezsiniz. Yönetimsel güçleri sınırlandırmalı ve parlamentarizmi reddetmelisiniz. Hayatın her yeni bir iktisadi evresine yeni bir siyasi evre denk düşer. Mutlak monarşiye kölelik, temsili yönetime sermaye hâkimiyeti denk düşmüştür.”⁵⁴ Bu anlamda düşünürün göre, her ikisi de sınıf hâkimiyetidir, kapitalist-emekçi ayırımının kalktığı toplumlarda yönetime ihtiyaç yoktur. Özgür emekçiler, özgür örgütlenme talep ederler, çünkü kapitalist olmayan sistem, yönetimsiz sistemi gerektirir.

1.3. ANARŞİZM-EVRİM İLİŞKİSİ

Charles Darwin’in sayısız takipçisi, terimi en dar anlamıyla ele almışlardır. Hayvanlar alemi, “kana susamış canlılar arasında sürekli mücadelenin olduğu bir dünya” olarak tahayyül etmişlerdir. En yetkin Darwin yorumcuları dahi böyledir: Huxley “Hayatta Kalma Mücadelesinin İnsan Üzerindeki Anlamı” başlığını taşıyan makalesinde hayvanlar arasındaki mücadelenin insanlar arasında da var olduğunu belirtmiştir. Hâlbuki bu iddialar, hayvanlar ve insanlar arasındaki (ilkel insanlar arasındaki) olgular tarafından doğrulanmaz. Rousseau, doğada sevgi, barış ve uyum olduğunu söylerken ne kadar olgulara aykırı ise Huxley de pek bilimsel değildir. Doğa ne bir kıyım alanıdır ne de barış ve uyumun keşfedileceği bir yerdir.⁵⁵

Dolayısıyla düşünürün göre anarşi evrimin sonuçlarıyla uyum içindedir. Örgütlenmenin esnekliğini aydınlatan evrim, organizmaların kendi yaşam koşullarına mükemmel uyumunu göstermiştir. Bu tür yeteneklerin gelişiminin hem yığınların çevreye uyumuna, hem de yığını oluşturan parçaların özgür işbirliği uyumuna faydası olduğunu da göstermiştir. Organik doğada, bileşik kümelere entegre olan organizmaların, ortak yaşam koşulları, Kropotkin’e göre kapasitelerini artırmıştır. Böylece insan doğasına dair ahlakçıların söylediği mükemmelliğin olduğu kanıtlanmıştır. Yaşam mücadelesine “en uygun” iradenin, entelektüel bilgiyle üretimsel bilginin iç içe geçtiği bir irade olduğu, babası zengin diye birinin iradesinin

⁵³ Kropotkin, *a.g.e.*, s.53.

⁵⁴ Kropotkin, *a.g.e.*, s.74.

⁵⁵ Kropotkin, *Karşılıklı Yardımlaşma*, (Çev.İşık Ergüden-Deniz Güneri), Kaos Yay., İstanbul 2001, s.18.

güçlü olamayacağı da böylelikle kanıtlanmıştır. Ona göre yaşam mücadelesi, geçim araçları üretmekle olmaz, türün hayatta kalması için koşullara tüm bireylerin uyum sağlaması, yaşam ve mutluluğa herkesin katılması gibi geniş kavrayış, ahlakın toplumsal ihtiyaç ve alışkanlıklardan çıkarılması gerekmektedir. Pozitif yasalar, küçük rol oynar; fedakârlık duygularının rolü ise büyüktür.⁵⁶ İnsanı geliştirmek için yaşam koşulların değiştirmek gerektiği şeklindeki görüş, anarşistlerin çıkarımları ile çakışmaktadır. Bireyin özgürlüğü ile kaynaşmış emek ve zenginlik bu anlamda toplumsallaşmalıdır. Herbert Spencer'e göre de "yönetimin mümkün olduğunca asgariye indirildiği ve özgürlüğün mümkün olduğunca büyüdüğü biçim" anarşistlerin yöneldiği toplum biçimidir. Dolayısıyla Spencer, Proudhon'un ve Bakunin'in vardığı sonuçlara varmış olur. Spencer'in yararlandığı kanıtlama ve açıklama yöntemleri anarşistlerin yazılarında görülenle aynıdır. Her iki taraf da birbirlerinden habersiz aynı sonuçlara ulaşmışlardır. Spencer, "Data of Ethics" in-(Etiğin Bilgisi) ilk bölümünde fedakârlıkla bencilliğin özdeşleşmesinin, "kişisel mutluluğun başkalarının mutluluğundan kaynaklanması yönünde ilerlediğini ileri sürmüştür: Organizmalar için yaşam gerekliliklerine uyarlanmak mümkündür; genel refah, bireysel refah eforunu denetler, onu genel refaha tabi kılar." diyen Spencer'in bu sözleri, Robert Owen gibi anarşist öncülerin çıkardığı sonuçlarla aynıdır.⁵⁷

Kropotkin'e göre, evrimci filozoflar tarafından kitlelerin "ruh hali" dikkate alınmamıştır. Ama adı geçen filozoflarla anarşistler arasındaki asıl fark daha derindir. Biyolojik sosyolojinin beslenme fizyolojisi diye adlandırdığı şeyle bağlantılıdır bu. Bu durum Spencer ve takipçilerine göre yoksulluk, yetersiz üretimle bağlantılıdır. Hâlbuki geçim araçlarını elde etmek için işbirliği yapmayan organizmalarla işbirliği yapan organizmalar arasındaki farklılığa yeterince önem verilmemiş gibidir.⁵⁸ Sorun, Darwin ve Wallac'ın kabul ettiği derecede bir mücadelenin olup olmadığıdır. Fakat Kropotkin'e göre, Darwin'de ikna edici deliller mevcut değildir, "aynı türden canlılar arasında mücadelenin daha sert olduğuna" dair bir örnek yoktur. Bir aksiyom olarak vardır, yakın akrabalar arasındaki mücadeleyle ilgili olarak verilen beş örnekten biri şimdi kuşkulu görünmektedir. Darwin ve Wallac ara türlerin bulunamamasını bunların kökünün kazındığı fikriyle açıklamışlardır. Burada, "kökünün kazınması" ifadesi gerçek

⁵⁶ Kropotkin, *Anarşi*, s.73.

⁵⁷ Kropotkin, *a.g.e.*, s.77

⁵⁸ Kropotkin, *Anarşi*, s.80.

anlamıyla değil, metaforik anlamıyla kullanılmıştır. Yani bu “ara türler” vardılar da rekabet yüzünden kökleri kazınmış değildi. Bunlar zaten oluşa gelme olanağı bulamamışlardır; rekabet yüzünden değil, şartların olumsuzluğu yüzünden oluşamamışlardır. Fırtınalar, su baskınları, ani ısı değişiklikleri bunları meydana gelmeden yok etmiştir. Asya ve Amerika’daki hayvanlar, rekabetten dolayı değil, iklim koşullarının olumsuzluğundan dolayı azalma gösterirler, doğal şartların etkisi yeterince incelenmemiştir. Fırtınalar dışında bir diğer tehlike de bulaşıcı hastalıklardır ve toplu ölümlere sebep olmaktadır. Bu anlamda Kropotkin, rekabet ne hayvanlar arasında ne de insanlar arasında bir kuraldır diyerek, karşılıklı yardımlaşma ve birbirine destek olma sayesinde “rekabetin ortadan kaldırılması” yoluyla daha iyi koşullar yaratılabileceğini ifade etmektedir. Ona göre doğal ayıklama, rekabeti ortadan kaldırır; rekabet etmeyenleri ayıklar. Bu anlamda Kropotkin’e göre rekabet yoktur, rekabet türe her zaman zarar verir, bundan kaçınmanın sayısız yolu vardır. Çalınım, ormanın, okyanusun bize söylediği parola budur: Birleşme, karşılıklı yardımlaşma, herkese en büyük güvenliği, fiziki, entelektüel ve ahlaki bakımdan varoluşun ve ilerlemenin en iyi garantisini sunan en emin yol budur. Çünkü insan da aynısını yapmıştır.⁵⁹

Kropotkin, döneminde yankı ve etkileri çok büyük olmuş bu Darwinci çatışkı modelini, varoluş mücadelesini evrimleşmenin biricik ilkesi olarak gören bu anlayışın yerine, örneğin Bookchin ya da Amery’de gördüğümüz türden idealize edilmiş bir uyum modeli de koymaz; kalkıp Darwinci modeli değişikliğe uğratar; ona göre var olma mücadelesi içinde, rekabetlerden ve çatışmalardan olabildiğince kaçınılmaktadır; türlerin kendi içinde hatta arasında özellikle karşılıklı yardımlaşma ve işbirliği sayesinde ayakta kalmak mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla Kropotkin insanı bir doğa varlığı olarak kavrar ve ona göre insan, sosyalliğe, dayanışmaya, işbirliğine açık varlık olup, evrim süreci boyunca da değişmez biyolojik davranışlarla donatılmıştır.⁶⁰ Nitekim böyle bir kavrayış yani insanın doğası gereği sosyal bir varlık olduğu anlayışı, Avrupa geleneğinde baskın olan insan ve doğa tabusuna karşı bir anlayıştır.

Kropotkin şöyle der: Uygur bir ülkeyi düşünelim: Ormanlar düzenlenmiş, bataklıklar kurutulup tarıma açılmış, kara ve demir yolları her yönden ülkeyi birbirine bağlamakta, nehirler gemi ulaşımına elverişli, deniz limanlarına ulaşmak kolay, kayalar delinmiş, imalathaneler her yere yayılmış bilim, enerji kullanımı öğretir durumda, sanat

⁵⁹ Kropotkin, *Karşılıklı Yardımlaşma*, ss.73-76.

⁶⁰ Cantzen, *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum*, s.241.

gelişmekte olsun, düşünür'e göre, tüm bu mucizelere sayısız kuşağın ortak çabası sebep olmuştur. Milyonlarca insan yıl be yıl çalışmıştır. Çoğunluğu meçhul, yoksul ve ihmal içinde ölmüş binlerce kâşif, deha ürünü makineleri geliştirmiştir. Binlerce yazar, filozof, bilim adamı, dizgici, matbaacı vs. emekçi, bilgiyi oluşturmuş, yanlışları telafi etmiş, bilimsel düşünce ortamının oluşmasına sebep olmuştur. Kropotkin'e göre bu katkılar olmadan yüzyılımızın mucizesi asla hayata geçmezdi. Bunlar, sanayinin emekçi çocuklarıydılar: Buhar makinesinin her bir parçası üzerinde emeği olan meçhul emekçilerin gücü ve yeteneği olmasaydı, şimdi sanayide devrim yapan bu teoriyi bilmeden belki de yaşamıyor olacaktık. Hülya ve sevinçlerin, makineyi şimdiki haline getiren kısmi keşif ve incelemenin uzun tarihi vardır. Her makine bir sentezdir, kısmi yenilikler birleşmiş, bütünü oluşturmuştur.⁶¹ Kropotkin'e göre, yolları, evleri, fabrikaları ve bütün dükkânlarıyla, her bir kent, yüzyılların ürünüdür. Uygur ulusların zenginliği diye adlandırdığımız devasa bütünün her bir küçük parçası, kendi değerini özellikle bu bütünün parçası olmasından alır. Denizaşırı, ulaşım olmasaydı, yığınla mal taşıyan demiryolları olmasaydı, şehirlerimiz olmasaydı, kömür yataklarının, imalathanelerin, tersanelerin de bir değeri olmazdı.⁶² Dolayısıyla Kropotkin hiç kimsenin bunları tek başına sahiplenemeyeceğini vurgular. Evler, sokaklar, kanallar, demiryolları, makineler ve sanat eserleri geçmiş ve bugünkü kuşakların ortak çabasıdır.

Burada Kropotkin, asırlar boyu bugünkü bu üretime bir avuç insanın el koyduğunu söyleyerek, topluluğun ekip biçmesinin engellendiği toprağın ve aynı şekilde maden yataklarının, onları işletmeyerek, işletimini sınırlandıran, gerektiğinde kapatan, bir avuç insana ait olduğunu ifade etmektedir. Lancashire dokumacılarının üç kuşak emeğini temsil eden dokuma makinesi de bir avuç insana aittir. Bugün ilk dokuma makinesini icat eden şahsın torunları bu makineleri kullanma hakkından mahrumdur. İngiltere'nin şu anki nüfus yoğunluğuna, sanayisine ticaret ve trafiğine cevap veren demiryolları bir avuç insana aittir. Bir ortaçağ kralının elde ettiğinden daha fazla gelir getiren demiryolları, yerini bile bilmeyen bir avuç insana aittir. Tünelleri açarken binlercesi ölen insanların bugünkü aç çocukları iş istediklerinde kurşun ve süngülerle karşılaşmaktadır. Kropotkin'e göre hiçbir safsatıcı, böyle bir örgütlenmenin adil olduğunu söyleyemez. Ona göre adaletsiz olan bir şey insanlığın yararına olmaz. İşçinin oğlu, tek bir dönüm toprak ve çalıştıracak makine bulamaz. Ancak emeğini,

⁶¹ Kropotkin, *Anarşi*, ss.82-83.

⁶² Kropotkin, *a.g.e.*, ss.82-83.

değerinin altında satabilir. Onun babası ve büyük babası, tarlaları tarıma açtı, fabrikaları inşa etti, fakat o, bir vahşiden daha muhtaç haldedir. Tarımda çalışsa, ürünün çeyreğini toprak sahibine borçlanır, sanayide 30 şilin kazansa 10 şilini işverenin cebine girer. Feodalizme karşı çıkıyoruz, ama onların yaptıklarını yapmaktan da geri durmuyoruz. Biçim değişti, öz aynı kaldı.⁶³ Bu noktada Kropotkin'e göre her şey birileri tarafından mülk edinilmiştir; pazarlığı kabul etmek zorundayız, yoksa açlık. Zenginliğin kaynağı olarak "ortak çabaları" gören anarşistler, bireysel gayretin karşılığının ödenmesine en uygun çözüm olarak komünizmi görürler.

1.4. ANARŞİZM-KAOS-BİREYSELLİK İLİŞKİSİ

Anarşinin, yönetimsizliğin kargaşa olduğu savunulur. Güçlü bir yönetim ve polis devletinin daha faydalı olduğu iddia edilir. Bunlar, Kropotkin'e göre kanıtlanmış değildir. Yönetimsiz düzende uyum vardır. Protestanlar bilir ki Luther'in yarattığı kargaşa, papanın düzeninden iyidir. Uyumu, herkes savunur ama düzeni herkes paylaşmaz. Dolayısıyla anarşi kelimesinin "düzen" in yadsınması olarak algılanmasına anarşistlerin herhangi bir itirazı yoktur. Yine anarşistlere göre yönetimsizlik, insan toplumunun açık seçik eğilimidir. Tarihte anarşi dönemleri yani yönetimsiz dönemler, iktisadi ve entelektüel ilerleme dönemleridir. Emekçilerin özgür birliği ile oluşmuş refah yuvaları olan özgür şehirler dönemi de böyle bir dönemdir. Reforma yol açmış olan büyük hareket, yine böyle bir dönemin eseridir. Uygar ulusların şu anki eğilimi de yönetimi sınırlandırmak, bireysel inisiyatifte özgürlük alanı bırakmak yönündedir. Siyasi özerklik, ihtiyaç haline gelmektedir; serbest sözleşme yasanın yerini almaktadır; serbest işbirliği, vesayetçi yönetimin yerini geçmektedir.⁶⁴ Bireyin özgürlüğünün hiçbir yasayla, hiçbir bağla sınırlandırılmayacağı bir toplum durumun aşikâr olduğu Kropotkin'e göre ortadır. Komşuları arasında işbirliği, destek ve sevgi bulmaya yönelik herkesin hissettiği toplumsal alışkanlıkları ve gereklilikleri dışında hiçbir şey, bireyin özgürlüğünü sınırlandırmayacaktır. Zihnimiz ve eğitimimiz, yönetimsiz olunamayacağı, biçiminde şartlandırmıştır bizi. Felsefi sistemler buna göre oluşturulmuş, tarihimiz buna göre yazılmıştır, hukuk teorileri de aynı şekilde oluşturulmuştur. Siyasetçi de halka destek vereceğini söyler. Her kitapta devletle karşılaşırız. Devlet adamının ötesinde kimsenin olamayacağı varsayımı ile büyürüz. Basın dahi hep devletsel haberleri

⁶³ Kropotkin, *a.g.e.*, s.84.

⁶⁴ Kropotkin, *Anarşi*, s.93.

sunarak, halkın doğal yaşantısını, şişirilmiş siyasetçilerin gölgesinde bırakır.⁶⁵ Oysa devlet, Korpotkin gibi anarşistlerin kabul ettiği biçimiyle doğal bir yapı değildir. Aksine devlet, egemenlik iddiası olanlar, mülk sahipleri ve çıkar grupları tarafından kurgulanmış aygıttır. Bu nedenle, bireyin topluma karşı girişeceği başkaldırı, resmi bir devlet olarak örgütlenen topluma karşı girişeceği başkaldırıdan çok daha zordur. Sık sık zararlı ve ezici olan toplumsal zorbalık, devlet otoritesini temsil eden resmileştirilmiş ve meşrulaştırılmış despotizmin şiddetli ve emredici karakterini taşımaz. Toplumsal zorbalık, her bireyin ceza korkusuyla kabul ettiği bir kanun biçiminde insanlara dayatılmaz. Daha kibar, daha sinsi ve daha ince bir tarzda uygulanan toplumsal zorbalık, hiçbir şekilde devlet otoritesinden daha güçsüz ve daha az kuşatıcı değildir. Toplumsal zorbalık, hep birlikte kamuoyu denen şeyi oluşturan gelenekler, önyargılar silsilesi ve günlük yaşamın alışkanlıkları aracılığıyla insan üzerinde egemenlik kurar.⁶⁶

Kropotkin'e göre, toplumsal zorbalık bireyi doğduğu andan itibaren kuşatmaya başlar. Yaşamın her alanına öyle sızar ki, her birey genellikle farkında olmadan kendisine karşı bir tür komplo içine girer. Bundan çıkan sonuç şudur; etkisi altında bulunduğu doğal toplumsal nüfuza karşı çıkabilmesi için, bireyin en azından belli bir ölçüde kendisine karşı başkaldırması gerekmektedir. Çünkü tüm doğal eğilimleri, maddi, entelektüel ve ahlaki istemleriyle birlikte birey, toplumdan başka bir şeyin ürünü değildir ve toplum tarafından bireye dayatılan mutlak iktidar, kaynağını tüm bu olgulardan almaktadır.⁶⁷ Gerçek birey, annesinin rahminde döllendiği andan itibaren, ailesinin, sınıfının, ulusunun, ırkının doğasını teşkil eden coğrafik, iklimsel, etnografik, hijyenik ve ekonomik etkiler tarafından belirlenip öznelendirilmiştir. Birey, tüm bu dışsal ve fiziksel etkilerin bileşimi tarafından doğal yetenekleriyle uyum içinde biçimlenir. Daha da ötesi, göreceli bir üstünlükle düzenlenen insan beyni sayesinde, her birey, idealistlerin iddia ettiği doğuştan gelen duygu ve düşünceleri değil, farklı düzeylerdeki hissetme, isteme, düşünme ve konuşma kapasitesine doğduğu andan itibaren sahip olur. Her hangi bir içeriği olmayan temel yetenekler vardır. Bu yeteneklerin içeriğinin toplum tarafından oluşturulduğunu söyleyen Kropotkin, birbirleriyle bütünleşerek bir düşünce modeli oluşturan izlenimlerin, olguların ve

⁶⁵ Kropotkin, *a.g.e.*, s.94.

⁶⁶ Mihail Bakunin, *God and State*, (Çev. Benjamin M. Tucker), Mohter Earth Press, New York 1915, ss.28-35,60-4.

⁶⁷ Bakunin, *a.g.e.*, ss.28-35,60-4.

olayların, yanlış veya doğru bir şekilde, bir bireyden bir başka bireye aktarıldığını ifade etmektedir. Ona göre bu izlenimler, olgular ve olaylar, toplumdaki tüm bireyler ve gruplar tarafından değiştirilip, genişletilip, karşılıklı olarak yüceltilerek, biricik bir sisteme, yani toplumun nihai ortak bilincini ve kolektif düşüncesini teşkil eden bir sisteme entegre edilir.⁶⁸ Bireyin toplum içerisinde bu şekilde eritilmesi bir taraftan gelenekler aracılığıyla sağlanırken, diğer taraftan da bu, yüzyıllardır entelektüellerin emeğiyle yaygınlaştırılan bir olguya dönüşür. Yani gelinen bu nokta, bir ulusun, bir sınıfın, bir toplumun entelektüel ve ahlaki mirasını teşkil ederler.

1.5. ANARŞİZMDE KOL VE ZİHİN İŞÇİSİ DEĞERLENDİRMESİ

Kol ve zihin işçisi ayırımını, toplumda rekabet oluşmasının dolayısıyla çatışmalara zemin hazırlamasının sebebi gören Kropotkin böyle bir ayırım karşısında kararlı bir duruş sergilemektedir. Öyle ki ona göre kol işçisi olarak, bir toplu iğne başı üretmek için günde on saat çalışmaksa, bir ailenin ihtiyaçlarını ancak kısıtlı derecede karşılayacak bir ücret almaksa, krizler yüzünden her an işten atılma tehdidiyle yaşamaksa, düşkünlerevi veya yoksullar dispanserinde ecelsiz ölmekse, patronların gözünde ömür boyu aşağılık damgasını taşımaksa, bilim ve sanatın nimetlerinden yararlanamamaksa, bütün bunlar işçiye şu hayali verecektir: Başkalarını kendi için çalıştıracığı statüye yükselmek. Kol işçilerinin aşağı müsrif, tembel bir cins olduğunu yazan yazara Kropotkin, içinde yaşadığı evi, iskemleleri, halıları, sokakları, giysileri kimin ürettiğini, üniversiteleri kimin inşa ettiğini, bir toplu iğne başı üretmek için yukarıdaki koşullarda bir ömür boyu çalışmak gerekseydi bu yazarın istekli olup olmayacağını sormaktadır.⁶⁹ Böyle bir durumda bu yazarın da tembel olarak anılacağını söyleyen Kropotkin'in bu tavrıyla zihin ve kas gücü işçisi arasındaki farklı anlayışın ortadan kalkmasını istediği dile getirmektedir. Kropotkin'e göre aşırı çalışma insan doğasına aykırıdır, bir avuç insanın lüksü için aşırı çalışmak, ortak refah için çalışmamaktır. Çalışma, vücut enerjisini harcamak için, sağlık ve yaşam için gereklidir. Günümüzde gönülsüz bir çalışma varsa, sebebi ya aşırı çalışmadır ya da çalışmalar uygunsuz düzenlendikleri içindir. Düşünüğe göre, kendimizi üretici çalışmaya verirsek bir orta sınıf evinin konforunu sağlamak için dört saat çalışmak yeter. Gerçekten hoş

⁶⁸ Bakunin, *a.g.e.*, ss.28-35,60-4.

⁶⁹ Kropotkin, *Anarşi*, s.102.

olmayan işler varsa, bilim adamlarının çalışmayı hoş kılma araçlarını düşünmekle asla ilgilenmemiş olmalarındandır.

Kropotkin'e göre anarşizm, yönetimsiz toplumun yaşam ve davranış teorisine verilen addır. Bu toplumda uyum, itaat ve yasa yoluyla sağlanmaz. Hem üretim hem tüketim amacıyla, uygar insanın sonsuz çeşitlilikteki, ihtiyaç ve özlemlerini tatmin amacıyla oluşturulmuş bir toprak parçasına ya da bir mesleğe bağlı gruplar arasında akdedilen özgür anlaşmayla sağlanır. Böyle bir toplumda, gönüllü birlikler devletin tüm işlerini yüklenirler. Bu birlikler, mümkün her amaç için, sonsuz çeşitlilikte grup ve federasyondan oluşan iç içe geçmiş bir ağı temsil eder.⁷⁰ Dahası Kropotkin'e göre böyle bir toplumda devletin müdahalesinden uzak, her türlü değişim daha mümkün ve daha kolay olur. Bu ilkeler doğrultusunda insan, üretici gücünü kapitalist tekelliliğe harcamakla kendini kısaltamayacağı gibi, cezalandırılma korkusuyla da bireysel ve metafizik varlıklara itaatle de kendini sınırlandırmayacaktır. Çünkü bu sınırlamalar, inisiyatif kaybına ve köleliğe yol açar. Ona göre eyleme kendi anlayışımız rehberlik etmelidir. Bu anlayış, insan benliği ile çevresi arasında bir etkileşimi kaçınılmaz kılar. İnsan, köleliğe, zihinsel ataletle pürüm vermeden entelektüel, sanatsal ve ahlaki yetenek kazanmak durumundadır. Mevcut bireycilik sistemi ya da hiçbir devlet sosyalizminde bu mümkün değildir.

Kropotkin'e göre anarşistler ütopyacı değildirler; fikirlerini postulatlarla, a priori yöntemlerle de inşa etmezler. Anarşistlerin kavrayışları halen geçerli olan eğilimlerin analizlerinden türemiştir. Yaşamı kolaylaştıran teknik ilerleme, bağımsızlık ruhunun gelişimi, özgür inisiyatifin yayılması yönetimsizlik eğilimini kesin bir biçimde güçlendirmektedir.⁷¹ Anarşistler toplumun ağır ağır evriminden sonra kimi zaman devrim adı verilen hızlı evrim dönemlerinin geldiğini kabullenirler ve devrimler döneminin kapanmadığı kanısındadırlar. Hızlı değişim (devrim) dönemleri yavaş yavaş evrim dönemlerini izler ve bu dönemler evrim dönemlerinden yararlanarak oluşan süreçlere tekabül eder. Bu yararlanma filozofa göre, devletin gücünü azaltmak yönünde komün veya federasyonlar aracılığıyla olacaktır. Bu anlamda anarşistler mevcut devletin parçası olmayı ve ona taze kan sağlamayı reddederler.⁷²

⁷⁰ Kropotkin, *Anarşi*, s.51.

⁷¹ Kropotkin, *Anarşi*, s.52.

⁷² Kropotkin, *a.g.e.*, s.54.

1.6. ANARŞİZMDE ÖZGÜRLÜK KAVRAMI

Bir kişinin özgürlüğünün bir başkasının özgürlüğüyle sınırlandığı ilkesini kaçınılmaz olarak kabul eden herkes için özgürlük kavramı Maletesta'ya göre insani bir kavramdır; muhtemelen insanlığın doğa karşısındaki en büyük başarısı ve zaferdir.⁷³

Bu anlamda klasik özgürlük kavrayışının dışında bir değerlendirme yapan Slavoj Zizek'e göre, özgürlük, çoğunlukla kendi tahakküm biçimlerini de içeren yarı şeffaf bir fikirdir. Fakat aynı zamanda, özgürlük tıpkı iktidar gibi tanımlanamaz bir şeydir: yapıcı bir şekilde açık kalır ve imkânları sonsuzdur. Tıpkı iktidar gibi, özgürlük de gerçek için kullanılan terimlerle anlaşılabilir: kendi için konulan sınırları ve tanımlamaları daima aşar ve onu bastırmaya yönelik en gayretli girişimlere rağmen özgürlük ihtimali daima geri döner. Öyleyse düşünür'e göre günümüz bize açık bir ufuk sağlar; kendi gerçekliğimizi bizim için inşa etmektense, kendi gerçekliğimizi bizim inşa etmemize imkân veren bir ufuktur özgürlük.⁷⁴

Özgürlük kavramı anarşist felsefe içerisinde, bireyci ve toplumcu kanat olmak üzere, iki ayrı bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu anlamda Micheal Foucault ve Max Stirner özgürlük düşüncesini reddetmezler: yalnızca bunun mücadeleye dayandığını ve yeniden yorumlamaya açık olduğunu savunurlar. Foucault'ya göre, özgürlük ulaşılabilecek nihai bir durum değil, daha çok iktidarla sürekli bir mücadele ve yeniden müzakere ilişkisidir. Özgürlük iktidarı aşamaz, çünkü Foucault açısından, özgürlük iktidarın uygulanmasının önkoşuludur.⁷⁵ Diğer taraftan özgürlük ve iktidar ilişkisini analiz eden Stirner açısından ise idealleştirilmiş bir özgürlük değil, somut anlamda kendilik savunuya değer olandır. Çünkü idealleştirilmiş bir özgürlük kolaylıkla iktidar tarafından araçsallaştırılabilecekken, kendilik, tam anlamıyla ego'nun faaliyetine tekabül eder.⁷⁶ Bu nedenle, iktidar ve özgürlük arasındaki ilişki anarşistlerin mücadelesini verdiği gibi, bir karşılıklı dışlama ilişkisi değildir. Aralarında, her birinin diğerine karşı kışkırtıldığı fakat aynı zamanda diğerine bağlı olduğu, oldukça sürekli bir karşılıklı etkileşim, çatışmacı bir mücadele vardır. Öyleyse, özgürlük iktidarın alt edilmesi gibi ya da hatta iktidar dünyasının dışında var oluyormuş gibi görülemez. İkisi de temelden birbirine geçmiştir. Bununla birlikte, bu sürekli bir tahakküme mahkûm

⁷³ Richards, a.g.e., s.35.

⁷⁴ Slavoj Zizek, *Tarrying with the Negative: Kant, Hegel, and the Critique of Ideology*, Duke University Press 1993, s.1.

⁷⁵ Foucault, *A Preface to Transgression*, s.34

⁷⁶ Max Stirner, *Teh Ego and Its Own*, (Edit: David Leopold), (Cambridge University Press, 1995), s.147.

olduğumuz ve bu nedenle iktidara direnmek için artık zahmet edilmemesi gerektiği anlamına gelmez. Tam tersine iktidarın sonu olmasa da –çünkü iktidar tüm toplumsal ilişkileri kapsar- özgürlüğe diğerlerinden çok daha büyük imkânlar sunacak belirli iktidar düzenlemeleri vardır. Direnişin amacı bu özgürlük imkânlarını en üst düzeye çıkarmaktır.⁷⁷

Bu anlamda özgürlük her zaman muhtemeldir. En baskıcı koşullarda bile iktidar tarafından koşullandırılırken asla tamamen onun tarafından sınırlanamaz ve her zaman önceden kestirilemeyen sonuçlara sahiptir. Amaç, Stirner'in savunduğu gibi insanoğlunun ezeli ve ebedi özgürlük düşüyle ayartılmaması için insanın kendi özgürlük biçimlerini icat etmesidir; çünkü ezeli ve ebedi özgürlük düşü her zaman başka bir tahakkümle sonuçlanır.⁷⁸ Dolayısıyla özgürlük hayallere, geleceğe ertelenen umutlara değil, bizatihi şu ana yani kendiliğe ait olmalıdır. Başka bir deyişle, anarşistlere göre, özgürlük dar olumsuz anlamda “bir şeyden özgür” (freedom from) olmak değildir. Özgürlük “bir şeye yönelik özgürlük (freedom to) olarak olumlu, toplumsal anlamı içinde düşünülür ve bu nedenle başkalarının özgürlüğüyle etkileşimi yoluyla artar.⁷⁹ Özgürlük temelde toplumsaldır, öyleyse ancak bir özgürlük eşitliği olduğunda var olabilir. İnsanın özgürlüğü yalnızca şunda vardır: İnsan bu doğal yasalara itaat eder, çünkü bu yasalar insana kutsal veya insani, kolektif ya da bireysel olan dışsal bir irade tarafından dayatılmamıştır, *bizzat insanın kendisi* bu yasaları bu şekilde kabul etmiştir.⁸⁰

Bireyci bir özgürlük anlayışının ötesinde bir fikir geliştiren Bakunin açısından ise, insan bireysel özgürlüğünü ve kişiliğini, yalnızca kendisini çevreleyen bireyler arasında ve toplumun kolektif gücü ve emeği sayesinde kazanır. Ona göre, toplum olmasaydı insan en ahmak ve en zavallı vahşi hayvanlardan biri olarak kalırdı. İnsanın özgürlüğünü kısıtladığı şöyle dursun, tam tersine, tüm insanların bireysel özgürlüğünü yaratan toplumdur. Toplum bir ağaç, özgürlük ise bu ağacın meyvesidir. İşte bu yüzden, insan her zaman özgürlüğünü tarihin başlangıcında değil, sonunda aramalıdır.⁸¹ Bu bağlamda her bireyin mutlak kurtuluşunun, tarihin gerçek büyük ve en üstün amacı olduğu söylenebilir.

⁷⁷ Newman, *Bakunin'den Lacan'a*, s.155.

⁷⁸ Newman, *a.g.e.*, s.155.

⁷⁹ Newman, *a.g.e.*, s.259.

⁸⁰ Mihail Bakunin, *God and State*, (Çev. Benjamin M. Tucker), Mohter Earth Press, New York 1915, ss.28-35.

⁸¹ Bakunin, *God and State*, ss.28-35,60-4.

Bakunin'e göre idealist bir özgürlük anlayışına zıt olan materyalist, gerçekçi ve kolektivist anlayış açısından özgürlük: yalnızca toplum içinde ve tüm toplumun kolektif eylemi sayesinde insanın farkına varabildiği bir durumu ifade eder. İnsan, yeryüzünü insanlığın gelişimi için elverişli bir yere dönüştürebilen kolektif ve toplumsal emek sayesinde, kendisini dışsal doğanın boyunduruğundan kurtarabilir. Böylesi bir maddi kurtuluş olmaksızın, bireyin entelektüel ve ahlaki kurtuluşu mümkün değildir. İnsanın kendi doğasının boyunduruğundan kurtuluşu, yani içgüdüleri ve hareketlerini mantığı doğrultusunda düzenlemesi ancak eğitim ve öğrenim sayesinde mümkün olabilir. Ona göre eğitim ve öğrenim, kesinlikle toplumsal olmalıdır, bu yüzden yalıtılmışlık içinde yaşayan bir bireyin özgürlüğünü kavraması imkânsızdır.⁸²

Ancak başkalarının insan niteliğine saygı gösterildiğinde, kendi insanlığına da saygı göstermiş olacağını söyleyen Bakunin'e göre, elindeki tutsağı hırsla parçalayıp yutan bir yamyam...insan değil, vahşi bir hayvandır; köle sahibi insan değil, bir efendidir.⁸³ Bakunin'e göre yalnızca tüm insanlar, kadınlar ve erkekler aynı şekilde özgür oldukları zaman birey de gerçekten özgür olabilir. Bireyin özgürlüğü sınırlaması veya reddetmesi şöyle dursun, tam tersine diğer insanların özgürlüğü bireyin özgürlüğünün zorunlu dayanak noktası ve teyididir. Bireyin özgürlüğünün önüne set çeken, diğer insanların köleliğidir ya da aynı anlama gelmek üzere, insanlığını ortadan kaldıran şey onların vahşiliğidir. Çünkü bireyin insanlık onuru, başka herhangi bir insana itaat etmeyi reddetmekte ve kendi eylemini inançlarıyla uyum içinde belirlemekten oluşan insani hakkı, herkesin aynı derece özgür olan bilincinin bir yansımasıdır ve tüm insanlığın rızasıyla teyit edilmiştir. Bakunin'e göre tüm insanların özgürlüğü ile pekişmiş olan kişisel özgürlük böylelikle sonsuzluğa erişir.⁸⁴ Bu anlamda Malatesta'ya göre uyumlu toplum, yaşamsal ihtiyaçların baskısı altında özgürce işbirliği yapan özgür iradelerden doğar; kendilerinin ve bakmakla yükümlü oldukları kişilerin yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanmaması ya da baskı altına alınması korkusundan kurtulan insanlar arasında her zaman gelişen sevgi ve kardeşlik duygularına duyulan ihtiyacı gidermek için ortaya çıkar.⁸⁵

⁸² Bakunin, *a.g.e.*, ss.28-35,60-4.

⁸³ Bakunin, *a.g.e.*, ss.28-35,60-4.

⁸⁴ Bakunin, *God and State*, ss.28-35,60-4.

⁸⁵ Richards, *a.g.e.*, s.36.

Bu yüzden, Bakunin'e göre materyalist özgürlük anlayışı, oldukça pozitivist, kompleks ve her şeyden önce, son derece toplumsal bir olgudur, çünkü ancak toplum içinde ve tüm insanlar arasındaki kesin eşitlik ve dayanışma tarafından gerçekleştirilebilir. Özgürlüğün elde edilmesine hizmet eden faktörleri birbirinden ayırt etmek gerekir. Birinci faktör tamamen toplumsaldır. Her insanın yeteneğinin ve gücünün, eğitim, bilimsel öğrenim ve maddi refah aracılığıyla eksiksiz bir şekilde geliştirilmesidir ki, bu olanaklar ancak tüm toplumun kılavuzluğu, kolektif, maddi, entelektüel ve yetkinleşmiş emeği tarafından bir bireye sağlanabilir.⁸⁶

Özgürlüğün ikinci faktörü negatiftir. Bireyin, her türlü kutsal, kolektif ve bireysel otoriteye karşı giriştiği başkaldırıdır.⁸⁷ İlk başkaldırı, teolojinin üstün tiranlığına, tanrı hayaletine yöneliktir. Bakunin'e göre, cennette bir efendimiz olduğu sürece, yeryüzünde köle olmak zorundayızdır. Mantığımız ve irademiz böylelikle tamamen yok olacaktır. Düşünre göre, koşulsuz bir şekilde itaat etmemiz gerektiğine inandığımız sürece –ki tanrı karşısında başka türlü bir itaat söz konusu olamaz- en ufak bir şüpheye kapılmadan, tanrının kutsanan ve kutsanmayan araçlarının, mesihlerinin, peygamberlerinin ilahi güçlerden ilham alan yasa koyucularının, imparatorlarının, krallarının ve onların memurlarının, yöneticilerinin, temsilcilerinin otoritesine; varlıklarını zorla bize dayatan ve bizzat tanrı tarafından insanları yönetmek üzere kurulan iki büyük kurum olan kilise ve devlet tarafından kutsanan tüm hizmetkârlarının kutsal otoritesine edilgen bir şekilde boyun eğmek zorunda olacağız. Ona göre, her türlü geçici ve insani otorite, kaynağını doğrudan ruhani veya kutsal bir otoriteden alır. Oysa otorite özgürlüğün inkârıdır, tanrı daha ziyade tanrı korkusu, yeryüzündeki her türlü köleliğin entelektüel ve ahlaki kaynağı ve bu köleliğin kutsayıcısıdır ve göksel bir efendinin varlığı biçimindeki korkunç ve sinsî korku yok edilmediği sürece, insan tamamen özgürleşemez.⁸⁸

Bakunin'le benzer görüşleri paylaşmasına rağmen özgürlük konusunda ondan daha yumuşak bir üslup kullanan Malatesta'ya göre, kimin haklı kimin haksız olduğunu, kimin doğruya daha yakın olduğunu ya da herkes için en iyi olana ulaşmada kullanılacak en iyi yolun hangisi olduğunu hiç kimse kesin bir şekilde tespit edemez. Ona göre deneyimle birleşen özgürlük, gerçeğe ve iyiye ulaşmanın tek yoludur; hata

⁸⁶ Bakunin, *a.g.e.*, ss.28-35,60-4.

⁸⁷ Bakunin, *a.g.e.*, ss.28-35,60-4.

⁸⁸ Bakunin, *a.g.e.*, ss.28-35,60-4.

yapma özgürlüğünün inkâr edildiği yerde özgürlük olamaz. Bu anlamda düşünürü göre anarşist, herhangi bir şekilde başlarının yaşamlarına hükmederse ve onları yapmak istedikleri şeylerden alıkoyarsa, o zaman pratik amaçlar uğruna anarşist olmaktan vazgeçmiş demektir.⁸⁹Sonuç olarak anarşizm, özgürlüğü, herkesin özgürlüğü aracılığıyla her bireyin sınırsız özgürlüğü anlamında kullanır, bu anlamda toplumsal ve bireysel özgürlüğün karşılıklı bağlılığına vurgu yapan anarşist özgürlük anlayışı, her türlü otoriteden uzak olmakla eşdeğerdir.

1.7. ANARŞİZMİN EKONOMİ ANLAYIŞI

Anarşisti, ürünün dörtte birini kendisine vermemesi halinde köylünün toprağı işlemesine izin vermeyen Ortaçağ baronunun karşısına dikilip gülen, bilimsel yanlardaki kimi değişiklikler olmakla birlikte özü, ilişkileri aynı kalan feodal çağı, barbarlık çağı olarak gören erdemli kişi olarak niteleyen Kropotkin'e göre, işçi aç olduğu için, bugün özgür anlaşma adı verilen feodal koşullarda çalışmaya boyun eğmektedir, çünkü başka bir biçimde yaşamını sürdürmesi olanaksızdır, burada boyun eğdiği koşullardan daha iyisini bir başka yerde bulması mümkün değildir. Her şeyin ya patronların, ya da toprak sahiplerinin; işçiye kalanınsa, ya onların dayattığı koşullara boyun eğmek, ya da açlıktan ölmek olduğunu söyleyen düşünür, bunun kabul edilebilir bir durum olmadığına dikkat çekmektedir.⁹⁰

Bu anlamda Proudhon'un insan ilişkilerindeki mevcut dengesizlik açıklamasının odak noktası, doğrudan doğruya var olan ekonomik sistemdir. Rousseau için olduğu gibi Proudhon için de toplumsal ve ekonomik eşitsizlik, doğal dolayısıyla ahlaksal düzenin ihlalidir. Zengin ile fakir arasındaki mücadele, ona göre, ahlaksal sınırlamanın bütün toplumsal ilişkilerden çıkarılmasına ve sonuç olarak toplumun bütününe yayılan bir özgürlüksüzlüğe yol açar. Proudhon'un ekonomik düzen eleştirisinin, özel mülkiyet kavramının kendisine yönelik bir saldırı içerdiği bilinmektedir. Proudhon, bütün sahipliklere değil, burjuva sistem için karakteristik olan sahiplik türüne saldırır. Proudhon mülkiyete çok çeşitli şekillerde karşı çıkar fakat bu karşı çıkışlardan en önemlisi bunun ahlak yasasının ihlalini ima ya da teşvik ettiği iddiasıdır. Öncelikle ona göre bazıları için çalışmadan zengin olma imkânı, toplumun iki sınıfa bölünmesine yol açar: Mülkiyet üzerinden yaşayanlar ve emeğini satmak zorunda kalanlar. Proudhon'a

⁸⁹ Richards, *a.g.e.*, s.37.

⁹⁰ Kropotkin, *Ekmeğin Fethi*, s.42.

göre mülkiyet ve emek arasındaki ilişki derin bir eşitsizlik, hâkimiyet ve itaat ilişkisidir ve Rousseau'nun tanımladığı anlamda bir yozlaşma ve köleliğe yol açar.⁹¹

Proudhon da bütün öteki anarşistler gibi, devletçi sosyalizmin her biçiminin amansız bir muhalifidir. Ona göre devlet, üretim araçlarının ne sahibi ne de yöneticisi olmalı, ne de “ilk sosyalist” muhaliflerinden Louis Blanc'ın hedeflediği gibi, üretim kooperatifleri kurmalı ya da herhangi bir biçimde iktisadi hayatı organize etmelidir. Bunları söylemekle Proudhon elbette özel mülkiyetin sözcüsü olamaz. “Mülkiyet nedir?” sorusunu Proudhon açık seçik yanıtlar, “”Mülkiyet hırsızlıktır”; mülkiyet hakkı, mülk sahibinin üzerinde çalışmadığı şey üzerindeki egemenlik ve efendilik hakkıdır. Buna karşılık, sahip olma hakkı, bize emeğimiz ve tüketimimiz için yeten şeyin üzerindeki hak olduğunu söylemektedir.⁹² Modern mutluluğun ekonomik kökleriyle başlayan Proudhon, Godwin gibi, odak noktasını destekleyen otorite sistemine doğru kaydırır.

Öncelleri gibi Bakunin ve Kropotkin de ekonomik hakimiyetin bilinen bütün devletlerin bir özelliği olduğunu vurgularlar. Kropotkin'e göre devlet şu anda sadece zengin ve tembellerin çalışan kitleler üzerindeki sömürsünü ve hakimiyetini korumak için araçtır.⁹³ Öyle ki ona göre devlet desteği, üretim fazlasını gasp eden kapitalistleri korumaktadır, bu yüzden anarşistlerin devlete karşı olduğunu söyleyen düşünür, ister monarşik ister cumhuriyetçi olsun, devletin her şeklini reddettiğini vurgular. Düşünüre göre devlet kapitalizmi, bürokrasinin ve kapitalizmin gücünü artırmaktan başka bir işe yaramaz, oysa hakiki gelişme, toprak ve insan faaliyetlerinin desantrilizasyonu yönündedir. Kropotkin, merkezden periferiye (çevreye) uzanan hiyerarşi yerine basitten karmaşığa giden serbest federasyon ruhunun, yerel ve şahsi inisiyatif ruhunun gelişiminde yattığını söylemektedir.⁹⁴

Zenginliklerin bir avuç azınlık tarafından ele geçirilmesi basit gerçeğinin, toplumsal yaşamın bütünü yansıttığını söyleyen Kropotkin'e göre antik dönemde pek çok devletin başına geldiği gibi, yok olma tehdidiyle karşı karşıya bulunan günümüz insan toplumunun, nasıl ki üretim araçları tüm halkların ortak çabasıyla var edilmişse, bunların mülkiyetlerinin de herkese, tüm halklara ait olması gerektiği ilkesine geri

⁹¹ J.Proudhon, *De la Capacite Polituque des Classes Ouvreres*, Paris 1924, s.141.

⁹² Cantzen *a.g.e.*, s.127.

⁹³ Crowder, *a.g.e.*, s.167.

⁹⁴ Kropotkin, *Anarşi*, ss.53-58.

dönmesi gerekmektedir. Ona göre üretim araçlarının özel ellerde bulunması hem adaletsizdir, hem de yararsız, çünkü herkesin her şeye ihtiyacı olduğu için her şey herkese aittir, ayrıca herkes bunların üretiminde gücü oranında çalıştığından ve bugün üretilmekte olan zenginliklerde herkesin payının ne kadar olduğunu saptamanın fiziksel bir imkânı da bulunmamaktadır. Kropotkin'e göre toplum böylesi çarpık bir düzende ayakta kalamaz, bu yüzden doğru yola yönelmelidir, aksi takdirde yok olmaktan kurtulamayacaktır. Ona göre her şey herkesindir, erkek ya da kadın, bu bütüne kattığı emek payı ölçüsünde, herkesin ortak çabasıyla üretilen bütünden kendi payını almalıdır ve alınan bu pay, herkesin hoşnut olmasını, bolluk içinde yaşamasını sağlayacaktır.⁹⁵

Bakunin'e göre ise hükümetlerin yasalarının bu anlamda devletin, hiçbir zaman emekçi halkın yöneten sınıflar tarafından sömürülmesini onaylamaktan ve bunu bir sistem haline getirmekten başka amacı olmamıştır.⁹⁶ Buradan hareketle Bakunin, sanayi ve ekonominin dünya çapında bir bütün olarak planlamalarını zorunlu gördüğünden, bu görevleri yerine getireceğini düşündüğü dünya çapında yaygınlaştırılmış bir konsey sistemi düşüncesi geliştirir. Proudhon'un mütualizm anlayışına dayalı bir mübadele bankası aracılığıyla üretim ve tüketimi birbirine uyumlama ve koordine etme düşüncesini Bakunin bir olanak olarak değerlendirmez. Bakunin tarihsel, coğrafi ve ekonomik koşullar arasındaki farkların, herkes için eşit ve o ölçüde benimsenebilir bir organizasyon modeli kurmaya elvermediklerini vurgular. Ona göre mutlak olarak her türlü pratik yarardan yoksun böyle bir girişim, ayrıca sonsuz çeşitliliklere bayılan hayatın zenginliğine ve kendiliğindenliğine de bir müdahale anlamına gelecektir, hatta daha da öteye, özgürlük ilkesine aykırı olacaktır.⁹⁷

Buna karşın Landauer, Proudhon'un hedef tasarımlarını kendi sosyalizm anlayışının kuramsal dayanakları doğrultusunda yorumlayarak Proudhon'un hedeflerini çalışan insanların doğrudan birliği tin ve birleşme olarak tanımlar. Landauer'e göre ekonomik alanda insanların doğrudan kendi aralarında bağlantılar kurmalarını, sermaye, yani sömürü aracının araya girmesi önler. Landauer, Proudhon'un mütualizm anlayışıyla, mübadele bankası tasarımına temel noktalarda katılır; ama bu anlayışı iki önemli yönde tamamlar; (sadece siyasal alanda karar verme yetki ve imtiyazlarının

⁹⁵ Kropotkin, *Ekmeğin Fethi*, ss.44-45.

⁹⁶ P.Eltzbacher, *Anarchism: Exponent of the Anarchist Philosophy*, (Trans. S.T. Byington), London 1960, s.80.

⁹⁷ Cantzen, *a.g.e.*, s.139.

yapılarının değil) ekonomik ilişkilerinde ademimerkezileştirilmesini talep eder; ayrıca sosyalist topluluklar yaratarak çalışma ile hayat arasında, siyasal örgütlenme ile ekonomik örgütlenme arasında bir bağ kurulmasını öngörür. Landauer'a göre insanların kapitalizmi terk ederek dışına çıkmaları ve önce kırsal yerleşim alanlarında karşılıklı yardımlaşmayı gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Ürünlerin sosyalist pazarda paranın aracılığına meydan bırakmadan mübadele edilerek doğrudan tüketilmek amacıyla üretilmesi gerekir.⁹⁸

Benzer şekilde kapitalizm konusunda Malatesta'ya göre de kazanılsa da kaybedilse de asla ödün vermeden uğrunda mücadele edilmesi gereken ilke, kapitalist sömürünün hiçbir biçimine boyun eğmeksizin çalışmak için herkesin üretim araçlarına sahip olmasıdır. Malatesta, bireysel mülkiyetin –kelimenin gerçek anlamıyla- ortadan kaldırılmasını, şartların zorlanması, komünizmin gözle görülür avantajları ve kardeşlik ruhunun büyümesi sayesinde varlık bulacağını ifade etmektedir. Bu anlamda, şiddete başvurarak bile olsa ona göre öncelikle ortadan kaldırılması gereken şey, bir azınlığın; doğal zenginliğin ve üretim araçlarının kontrolünü elinde bulundurduğu ve böylece başkalarını kendisi için çalışmaya zorladığı kapitalist mülkiyettir.⁹⁹

Bu anlamda Kropotkin'e göre insanlık düşünülenden daha zengindir, bu zenginlik; sahip olunan şeyler ve çağdaş bilim ve teknolojinin yardımıyla geliştirebileceğimiz şeyler sayesinde. Ona göre insanlık, bilim ve teknoloji alanındaki bilgi birikimini herkesin refahı için kullanabilirse, topraktan da, sanayi ve manüfaktör üretiminden de elde edilecek ürün miktarıyla akıllara durgunluk verecek kadar zenginleşecektir.¹⁰⁰

Bununla birlikte anarşistler sadece ekonomik zorunlulukların toplumun yapısal düzenlenmesini belirlediğini, ayrıca da tarihin az çok saptanmış bir seyir izlediğini kabul etmezler. Değer yargılarına ilişkin tasarımların ve toplum ütopyalarının sosyo-ekonomik ilişkilerin yansımalarından başka bir şey olmadıkları, bunların kendilerince bir nedeni bulunamayacağı anlayışına katılmazlar ve tarihsel olarak belirlenmiş bir ilerleme anlayışına dayalı kuramsal girişimleri çürütmeye çalışırlar. Anarşistlere göre, ilerleme, yalnızca üretim güçlerinin gelişmesiyle yönü tayin edilecek bir olgu olamaz. Ekonomik süreçler de toplumsal değişimin birinci nedeni olamazlar. Anarşistler

⁹⁸ Cantzen, *a.g.e.*, ss.136-137.

⁹⁹ Malatesta *a.g.e.*, s.86.

¹⁰⁰ Kropotkin, *Ekmeğin Fethi*, s.35.

iktisadi liberalizmde ve Marksizmde etkili olan ekonomik ilerleme modelinin karşısına siyasal-sosyal özgürleşme kıstasına dayalı ilerleme modelini çıkartırlar. Anarşistler insanların eleştirilerine ve aydınlanmalarına, daha iyi bir hayat ideallerine, dolayısıyla da ütopyalarına, mevcudu değiştirme itkisinde etkili olan etmenler gözüyle bakarlar.¹⁰¹

1.8. ANARŞİST FELSEFEDE DEVLET-TOPLUM İLİŞKİSİ

Anarşist felsefe kapsamında devlet ve toplum ilişkisi ele alınması gereken bir diğer konudur. Hegel'e göre, beşeri, tarihsel dünyaya nüfuz eden ussallık, gözle görülür bir hale gelir ve kendini aşamalarla ortaya koyar. Aile düzeyinde ussallık duyu ile duygunun arkasına saklanmıştı; sivil toplumda ise ussallık bireysel özçıkların vasıtası olarak karşımıza çıkar; fakat us ancak devlet düzeyinde kendinin bilincinde bir hale gelir. Ailede ve devlette var olan ahlaklılık kendini düşünce olarak yalnızca devlette açığa vurur. Hegel'in devleti bize bir fırsat sunacak şekilde tasarlanmıştır. İnsanların eylemleri niyetleriyle yalnızca, gereğince siyasal bir dünyada uyumlu hale gelebilir; kendini belirleyebilen bir varlık olma sıfatıyla insan, ne istediğini ancak devlet içinde bilebilir ve bunu gerçekleştirmesi için yapması gerekeni ancak devlette yapabilir.¹⁰² Anarşistler bu görüşün karşında bir duruş sergileyerek, devletin insanın toplumsal ve siyasal örgütlenmesinde yeni bir gelişme olduğunu ve tarihin büyük bir bölümünde insanların hükümeti ve yasaları olmayan bir toplumda barışçı ve üretken bir tarzda örgütlendiklerini öne sürerler.¹⁰³

Godwin'den bu yana en geleneksel anarşistler, insanların doğal iyici hasletlerinin devlet tarafından çarpıtıldığı görüşünü savunmuştur. Bu bağlamda, geleneksel anarşist görüşün, hürmette kusur etmiş olsalar da, devlet kültürünün bir versiyonu olduğunu tespit etmek ilginçtir. Devletin, bütün olarak ortalamadan ne daha iyi ne daha kötü olan, sadece bir insan kümesi olduğunu anlamakta başarısız olmuştur. Geleneksel anarşist görüşte, devlet devasa bir çarpıtma mekanizmasıdır. Devletçi kavrayışta olduğu gibi, devlet soyut bir güç olarak alınır, ancak bu gücün insanları birleştirmek yerine parçaladığı savunulur.¹⁰⁴

¹⁰¹ Cantzen, *a.g.e.*, s.283.

¹⁰² Thomas, *a.g.e.*, s.45.

¹⁰³ Marshall, *a.g.e.*, s.38.

¹⁰⁴ Crispin Sartwell, *Edepsizlik Anarşi, ve Gerçeklik*, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yay., İstanbul 1999, s.109.

Anarşistlere göre devlet iktidarı, onu kontrol edenler üzerindeki bozucu etkisi yoluyla kendisini daimi kılar. Bu, Bakunin'e göre, gerçek tahakkümün yattığı yerdir. Bakunin yönetici sınıfın devletin gerçek maddi temsilcisi olduğunu iddia eder. Bu anlamda devletin yönetici sınıflar için esas olmasından çok, yönetici sınıflar devlet için esastır. Her çağda, her yönetici sınıfın arkasında kendi tahakküm mantığına sahip soyut bir makine yani devlet beliriverir. Bu anlamda burjuvazi devletin tezahüründen yalnızca birisidir. Burjuvazi ortadan kaldırıldığında, devlet onun yerine kendi iktidarını devam ettirecek yeni bir sınıf yaratacaktır, öyle ki düşünüre göre bu sınıfsız bir toplumda bile mümkün olabilecektir.¹⁰⁵

Bakunin'e göre devlet, bireylerin tam özgürlüğünün ve refahının onun içinde gelişmesiyle beraber, her kişinin içinde özgürce nefes alabildiği, daha üretken, daha güçlü ve özgür bir hal aldığı yaşayan bir bütün değildir, her bireyin yaşamının onun içinde her diğerinin yaşamı aracılığıyla güçlendiği ve genişlediği doğal insan toplumu da değildir, her bireyin ve yerel birliğin kurban edilme ritüelidir, yaşayan toplumu yıkan bir soyutlamadır. Sözde herkesin iyiliğinin, bu herkese dâhil olan her bireyin yaşamının ve haklarının sınırlandırılması ya da daha doğrusu bütünüyle olumsuzlanmasıdır. Devlet, ona göre, doğal toplumun her zaman üzerinde kurban edildiği politik dinin sunağıdır: İnsanları politik olarak kurban ederek geçinen ve onları yutuveren bir evrenselliştir, tıpkı kilise gibi. Düşünüre göre devlet, politik azamet uğruna üzerinde insanların gerçek özgürlüğünün ve refahın kurban edildiği sunaktır ve bu kurban ediş ne kadar eksiksizse devlet de o kadar mükemmel olacaktır. Bu anlamda devlet halkın hayatını tüketen bir soyutlamadır.¹⁰⁶ Burada düşünür devleti devrimci diktatörlük teorisi, teorinin toplumsal deneyimlerden önce geldiğine inanan bilginlerden ve doktriner devrimcilerden oluşan ayrıcalıklı bir elit tarafından önceden hazırlanan toplumsal bir örgütlenme şemasının halka dayatılması düşüncesini temele aldığını dile getirir. Bu bilgili azınlığın diktatoryal iktidarı, halkın iradesini yansıttığı varsayılan sahte bir temsili hükümet uydurmacasıyla gizlendiğine işaret eder.¹⁰⁷

Burada Marksist devlet anlayışı ile anarşist devlet anlayışı arasındaki farkı ortaya koymak gerekir. Devletten devrimci hedefler için yararlanılabileceği düşüncesi, toplumdan devlete doğru işleyen, devleti toplumsal güçlerin bir türevi, yani burjuva

¹⁰⁵ Newman, *a.g.e.*, s.60.

¹⁰⁶ Graham, *Anarşizm*, s.134.

¹⁰⁷ Sam Dolgoff, *Bakunin*, (Çev. Cemal Atilla), Kaos Yay., İstanbul 1998, s.49.

sınıfının ekonomik iktidarı olarak gören Marksist çözümlemenin sonucudur. Anarşizm bu anlamda tersine işler, çözümlemesini devletten topluma doğru yapar. Devleti, tüm siyasal iktidar biçimlerini, temel bir baskının kurucusu olarak görür. Marksist teoride devleti en nihayetinde üstesinden gelinecek bir kötülük olarak görür ancak bu burjuvazinin ekonomik tahakkümünden ve özel mülkiyetten türemiş bir kötülüktür. Öte yandan, anarşizm, devletin ta kedisini toplumdaki temel kötülük olarak görür. Anarşistlere göre devlet, hangi biçimi alırsa alsın a priori tahakkümdür. Bakunin, Marksizmin devlet iktidarının hangi biçimi aldığına çok dikkat gösterdiğini, oysa devlet iktidarının işleyiş biçimine yeterince itibar etmediğini ifade eder.¹⁰⁸ Bu nedenle anarşistler, devrimin geçici bir süreliğine de olsa devleti fethetmeyi değil, onu derhal yıkmayı ve yerine merkezsiz hiyerarşik olmayan toplumsal örgütlenme biçimleri geçirmeyi hedeflemesi gerektiğini savunurlar.¹⁰⁹

Bakunin'e göre Avrupa'nın taçlı hükümdarları, kutsal hak nosyonuna dayanan seküler bir otorite yaratarak kilisenin iktidarını gasp ederek modern devletin doğmasına sebep oldular, bu anlamda devlet kilisenin küçük biraderidir. Kropotkin devlete dair tartışmasında, devletin yükselişini, Roma hukukunun tarihsel hâkimiyeti, feodal hukukun yükselişi, kilisenin artan otoriterliği ve yanı sıra otoriteye yönelik hastalıklı arzu gibi ekonomik olmayan etkenlere bağlar.¹¹⁰

Kropotkin de mevcut biçiminin ötesine bakmak gerektiğini belirtir, ona göre, anarşistler, devlette, yalnızca onun fiili biçimini ve tahakkümün varsayılabilen tüm biçimlerini değil, ama onun hakiki özünü, toplumsal devrimin önündeki engeli görürler. Baskı ve despotizm tam da devletin yapısı ve simgeciliği içinde var olur ve bu yalnızca sınıf iktidarının bir türevi değildir. Devlet kendi gayri şahsi mantığına, kendi itkisine, kendi önceliklerine sahiptir: bunlar genellikle yönetici sınıfın denetiminin ötesindedirler ve hiçbir şekilde ekonomik ilişkileri yansıtmak zorunda değildirler. O zaman anarşistlere göre siyasal iktidar, sınıfsal ve ekonomik ilişkilerden başka bir şeye işaret eder.¹¹¹

O halde anarşistler, insanların barış, özgürlük ve güven içinde bir arada yaşayabileceklerine inanırlar. Toplumsal anarşistler gönüllü işbirliğini güçlendirecek

¹⁰⁸ Newman, *a.g.e.*, s.58.

¹⁰⁹ Mikhail Bakunin, *Selected Writings*, Hz.Arthur Lehning, Londra 1973, s.169.

¹¹⁰ Newman, *a.g.e.*, s.59.

¹¹¹ Newman, *a.g.e.*, s.59.

doğal dayanışmaya önem verirlerken, bireyciler akılcı özçakar temelinde gönüllü sözleşmeler yoluyla işleri düzenlemenin mümkün olduğuna inanırlar. Hatta, doğal durumda bir hayatta kalma mücadelesi gören Sebastain Faure gibi az sayıda anarşist, yasaların, efendilerin ve baskının olmadığı koşullarda, “yaşamak için verilen korkunç mücadele”nin yerini “verimli bir anlaşma”nın alabileceğine inanır.¹¹²

Aşırı bireyciler dışında anarşistler, toplumu insanlar için en iyisini sağlayan doğal durum olarak görürler. Onlara göre toplum, en az düzeyde müdahale edildiği zaman en iyisini gerçekleştiren ve kendi kendisini düzenleyen bir oluşumdur. Hükümetin yerine neyin geçirileceği sorulduğu zaman anarşistler genellikle şu yanıtı verirler: “Kanserin yerine neyi geçirirsiniz?” Proudhon daha kesin bir yanıt veriyordu: “¹¹³Hiçbir şeyi”.

Bundan başka Stirner, devletin sadece üstlendiği farklı biçimlerine değil devlet iktidarının kendisine ya da devlet kategorisine saldırır. Yok edilmesi gereken bu anlamda yönetim ilkesidir. Bu nedenle Stirner, amacı devlet iktidarını ele geçirmek olan Marksizm gibi devrimci programlara karşıdır. Anarşizmin Marksist işçi devleti karşısındaki şüphesini paylaşır ve bunun olsa olsa devletin farklı bir kılıkta bir efendiler değişikliği olarak yeniden onaylanması olacağını ifade eder. Bu nedenle Stirner, savaşın belirli bir devlete karşı değil, kurumun kendisine, devlete karşı ilan edilmesi gerektiğini ve insanın idealinin halk devleti bile olsa başka bir devleti hayal etmemesi gerektiğini vurgular.¹¹⁴

Anarşistler toplum ile devlet arasında belirgin bir ayırım yaparlar. Bir gönüllü birlikler toplamı olarak gördükleri topluma değer verirken, baskıcı bir yasal düzenin tasarımını sürdürmeyi amaçlayan belirli bir yapı olarak devleti reddederler.¹¹⁵ Anarşistlerin çoğu devleti toplumun üzerinde yer alan bir kenara atılabilecek muazzam bir yük olarak resmetse de daha yakın zamanlarda Gustav Landauer gibi bazıları, devletin insanlar arasında kurulan belirli bir ilişki olduğunu ve toplumla örtüştüğünü vurgulamışlardır.¹¹⁶

¹¹² Sebastien Faure, *La Douleur Universelle, La Philosophie Libertaire, Savine, Paris 1895, s.217.*

¹¹³ Marshall, *a.g.e.*, s.39.

¹¹⁴ Newman, *a.g.e.*, s.101.

¹¹⁵ Principles of Social Theory, Oxford University Press, 1967, s.3.

¹¹⁶ Marshall, *a.g.e.*, s.37.

Devletin açıkça reddini ve toplumun devlet dışı ilkeler uyarınca yeniden kurulmasını düşünmek olanaklıdır. Anarşistlerin gerçekte tercih ettiği budur.¹¹⁷ Bir toplumun hükümet tarafından kontrol edilmesinin ahlaki olarak asla haklı çıkarılamayacağı görüşünü benimseyen anarşizm, bu anlamda devletin asla meşru bir otoriteye sahip olmadığını iddia eder. Sonuç olarak anarşizm, devlet, hükümet, özel mülkiyet, din, aile gibi örgütlü kurumların tümünü, kötülüğün ve sömürünün bir aracı şeklinde değerlendirmektedir. Nitekim Godwin, zamanın toplumsal huzursuzluğunun kaynağı olarak iki unsuru, devleti ve mülkiyeti görmüştür. Stirner ise toplum kavramının safça bir kuruntu olduğunu ve bu anlamda da toplu şekilde adlandırılabilen somut bir varlığın olmadığını savunmuştur. Toplum fikrinin temel dayanağı olan bütün kurallar, egonun sağlıklı bir biçimde gelişmesini önleyen engellerdir.¹¹⁸ Anarşistlere göre insan toplumun özgürleşmesi, özgürlükçü araçlar yoluyla toplumun kendisi tarafından yapılmalıdır, özgürlük asla otoritenin aracılığı ile gelemez. Bununla birlikte, eğer anarşistlerin çözümlemesine, özellikle de devlet iktidarı çözümlemesine itibar edilirse, iktidar ve otorite derhal yok edilmedikçe asla aşılamaz.¹¹⁹

¹¹⁷ Avron, *a.g.e.*, s.20.

¹¹⁸ M.Hanifi Macit, "Otoritenin Reddi:Max Stirner ve Egoist Başkaldırı", *Felsefelogos*, S.39, 2010, s.15.

¹¹⁹ Newman, *a.g.e.*, s.64.

İKİNCİ BÖLÜM

PIYOTR ALEKSEYİVİÇ KROPOTKİN

2.1. KROPOTKİN'DE ANARŞİ FELSEFESİ VE İDEALİ

Kropotkin'in görüşleri önce 1880'de Rus zoolog ve St. Petersburg Üniversitesi Dekanı Karl Kessler'in "Karşılıklı Yardımlaşma İlkesi Üzerine" başlığını taşıyan bir konferanstan kaynağını almıştır. Kessler karşılıklı yardımlaşmanın tıpkı karşılıklı mücadele gibi bir doğa yasası olduğunu, ancak birincisinin türlerin evriminde çok daha önemli olduğunu öne sürmüştür. Kropotkin ise doğada türler arasında işbirliğini gösteren bulguların daha çok olduğunu öne sürerek bu görüşü geliştirmiştir. Kropotkin var olma mücadelesinin aynı türün bireyleri arasında bir mücadele değil, ters koşullara karşı bir mücadele olduğunu, öteki toplumsal Darwincilerin, bireyler arasındaki mücadelenin en çok uyum sağlayanın hayatta kalmasına yol açtığını öne sürdükleri yerde, Kropotkin, rekabet biriminin türün bütünü olduğunu ve gelişme olasılığının en çok üyeleri arasında en yüksek derecede işbirliği ve destek sağlayan türler arasında olduğunu öne sürmüştür.¹²⁰

Buradan hareketle felsefesine ivme kazandıran düşünür, anarşinin, kökenini, ne herhangi bir bilimsel buluşa ne de bir felsefi sisteme dayandırmadığını ifade ederek, genel olarak sosyalizm gibi ve bütün öteki toplumsal hareketler gibi anarşizmin de halkın içinden doğduğunu ifade etmektedir.¹²¹ Ona göre anarşizm, insan toplumları içinde her zaman çatışma halinde olduğu söylenen yani kendileri üzerinde egemenlik kurmaya çalışan azınlığa karşı daha iyi korunabilmek için basit hukuk kurumları oluşturan yaratıcı halk hareketlerine bağlıdır. Halk yaratıcılığından ve yaratıcı halk hareketlerinden aldığı güçle anarşizm de, katı askersel bir disiplinle halk yığınlarına egemen olmayı başaran küçük bir azınlığın oluşturduğu hükümetlerce çıkarılan yasalara ve oluşturulan her türden yasaklayıcı, kısıtlayıcı kurumlara karşı, toplumun özgür gelişmesi için zorunlu olan kurumlar oluşturmaya çalışır.¹²² Bu anlamda Kropotkin'e göre anarşistler ve devlet yandaşları tarihin bütün dönemlerinde var olmuşlardır.¹²³

Bilimlerde yeni bir felsefe, yeni bir toplum kavrayışı, anarşi adı altında toplum yorumu ve toplumların geleceklerinin içeren bir öngörü oluştuğunu ve bunların, söz

¹²⁰ Marshall, *Anarşizmin Tarihi.*, s.452.

¹²¹ Kropotkin, *Çağdaş Bilim ve Anarşi*, s.14.

¹²² Kropotkin, *Anarşi.*, s.15.

¹²³ Kropotkin, *a.g.e.*, s.19.

konusu doğa kavrayışı ile aynı anlayış içerisinde olduğunu ifade eden düşünür, anarşinin, bu anlamda yeni felsefenin bütünleyici parçası olduğunu, anarşistin de önemli düşünür ve şairlerle aynı noktada buluştuğunu ifade etmektedir. İnsan beyni, papaz ve askeri şeflerden, bunların baskısını tesis etmeye çalışan yargıç ve bilgiçlerden kurtuldukça, bu baskıcı azınlıklara yer olmayan bir toplum kavrayışının Kropotkin'e göre doğduğu aşikârdır. Önceki kuşakların mirası olan sermayeyi herkesin çıkarına olacak şekilde örgütlenip azınlık iktidarına izin vermemek ona göre anarşizmin vazgeçilmez ilkelerin biridir. Anarşist toplumun bağrında çeşitlilik çoktur: kimse dışlanmaz, çatışmacı bile, çünkü otoritenin olmadığı özgür toplumlarda çatışma dönemleri bile insan dehasının büyük gelişme gösterdiği dönemler olarak değerlendirilir. Düşünüre göre geçmişin mirasında herkesin hakkı vardır, sömüren-sömürülen, yöneten-yönetilen, ezen-ezilen ayrımı kabul edilemez. Otoriteye boyun eğdirerek değil, tek tiplik oluşturarak değil, serbest gelişmeye serbest inisiyatif, eyleme ve işbirliğine davet eder anarşi.¹²⁴

Düşünüre göre anarşizm de, tüm sosyalist hareketleri yaratan devrimci protestodan doğmuştur. Ancak, kimi sosyalistler, sermayeyi ve emeğin sermaye tarafından sömürülmesine dayanan toplumsal yapıyı reddettikten sonra bu noktada kaldıklarını ifade eden Kropotkin, sermayenin asıl gücü olan devlete ve onun kalelerine; merkezi iktidara, her zaman bir avuç azınlığın haklarını savunan yasalara, sermaye egemenliğinin koruyucu ve kollayıcısı mahkemelere karşı çıkmadıklarını ifade etmektedir.¹²⁵ Anarşizm ise düşünüre göre, kurumların yalnızca eleştirisiyle yetinmemekte, yumruğunu yalnız sermayeyi yok etmek için değil, bugüne dek halk yığınlarına kutsal diye yutturulmuş bütün kurumları; devleti, merkezi yönetimi, devletin tüm yasalarını, mahkemelerinin darmadağın etmek için kaldırmaktadır.¹²⁶

Anarşist hareketin her zaman büyük bir pratik dersin etkisiyle başladığını ifade eden düşünür, anarşinin ilk doğuşunun da hayatın dersiyile olduğunu söylemektedir. Ona göre anarşist hareket başladıktan sonra, kendini temellendirmek ve ifade edebilmek için derhal kuramsal, bilimsel araştırmalara başlamıştır. Bilimsellik burada çoğunluğun anlamayacağı bir dille konuşmak ya da soyut metafizik yönelişler içine girmek anlamında değil, kendini, içinde bulunulan zamanın doğal bilimleriyle kanıtlamak ve

¹²⁴ Kropotkin, *Anarşi*, ss.11-14.

¹²⁵ Kropotkin, *Çağdaş Bilim ve Anarşi*, s.18.

giderek bizzat doğal bilimlerin bir dalı olmak anlamındadır.¹²⁷ Anarşi her ne kadar gündelik yaşam kavgasının içinde doğmuşsa da, onun da üzerinde çalıştığı, oluşturduğu, yarattığı bir idealinin olduğunu söyleyen düşünür, bu idealin, bu gönül akışının, eylem biçimleriyle, yöntemleriyle anarşistleri çabucak bütün öteki parçalardan, hatta çoğu durumdan, eski Roma–kilise devlet idealinin hem bugüne hem de düşledikleri geleceğin toplumuna uygulanabileceğine inanan sosyalist partilerden ayırdığını dile getirmektedir.¹²⁸

Ekonominin örgütlenmesi konusunda Kropotkin, Proudhon'un karşılıklılığının ve Bakunin'in kolektivizminin ötesine geçerek, anarşist komünist bir formu savunmuştur. Bu, siyasal olarak hükümsüz bir toplum, yani anarşi, iktisadi bakımdan ise ücret sisteminin tamamen reddedilmesi ve üretim araçlarının ortak olması anlamına gelir.¹²⁹ Kropotkin'e göre herkes, ortak refah için kendi yeteneğini sonuna kadar kullanmalıdır, ihtiyaçlarını karşılamak için de toplum stokundan yararlanmalıdır.¹³⁰ Kropotkin ayrıca, anarşinin komünizme, komünizmin ise anarşizme yol açacağına inanır. Anarşist komünizmin kendi toplumundaki iki temel eğilimin birliği olduğuna vurgu yapan düşünür, bu eğilimlerden birinin iktisadi eşitlik, diğerinin ise siyasal özgürlük olduğuna inanır.¹³¹

Anarşistlerin bir düş dünyasında yaşadıkları ve bugünün gerçeklerine gözlerini kapadıkları tezine Kropotkin şiddetle karşı çıkmaktadır. Ona göre anarşistler bugünü fazlasıyla görmektedirler ve bu gördükleri onları, otoriter önyargılar ormanında baltayla gezmeye mecbur bırakmış gibidir. Düşünüre göre anarşistler hayal âleminde yaşamayıp, insanları olduklarından fazla hayal etmezler, oldukları gibi görürler. Onlara göre insanların en iyisi bile otorite ile kötü kılınır. Kropotkin burada “ güçler dengesi” ve “yetkililerin denetimi” denen şeylerin, halkı kandırmak için yöneticilerin uydurduğu ikiyüzlü bir formül olduğunu ifade eder. Devlet sahiplerinin kendileri yok olduklarında insanların birbirlerini boğazlayacağını zannetmelerine tepki gösteren Kropotkin iktidar sahiplerinin zeki olmadıklarını, olmaları halinde en güzel ütopyaları kurabileceklerini ifade ederek, kurulacak bu ütopyalarda , patronun işçisini ezmeyeceğini, fabrikanın zevk mekânı olacağını, işçilerin fiziksel çöküntüye maruz kalmayacağını, devletin,

¹²⁷Kropotkin, *Çağdaş Bilim ve Anarşi*,s.73

¹²⁸ Kropotkin, *a.g.e.* s.74

¹²⁹ Marshall, *a.g.e.*, s.462.

¹³⁰ Kropotkin, *Ekmeğin Fethi*, s.33.

¹³¹ Marshall, *a.g.e.*, s.462.

zehirleyen beyaz fosfordan kibrit üretimi yerine kırmızı fosforu tercih edeceğini, yargıcın, hapsettiği adamın karısını ve çocuklarının açlığına izin vermeyeceğini ifade etmektedir.¹³²

Yönetim biliminin bu tür ütopyalarla dolu olduğunu söyleyen düşünür, iyilerin bile iktidar olduklarında hızla çürüdüklerini bildiğini, bu yüzden bu tür düşler kurmayacak kadar anarşistlerin insanları tanıdığını, insanları oldukları gibi kabul ettiklerini ve insanın yönetmesinden nefret ettiklerini ifade etmektedir.¹³³

Bu bağlamda anarşist toplum idealinin bir ütopya olduğunu söylemek Kropotkin'e göre büyük yanlış olur. Her ideal, henüz var olmayanı, henüz gerçekleştirilmemiş olana doğru bir hevesin, gönül akışının ifadesidir, ütopya sözcüğü ise, gündelik dilde, gerçekleştirilemez olan anlamındadır.¹³⁴ Aslında "ütopya" sözcüğü, toplumda olmakta olanların gözleminden kaynaklanan bir tasavvur için değil, örneğin bir yazarın "*kuramsal olarak olsa iyi olur*" düşüncesinden kaynaklanan toplum düşlemleri için kullanılmalıdır diyen düşünür, Platon'un "Cumhuriyet"i papaların düşledikleri Bütün Dünya Kilisesi, Napolyon İmparatorluğu, Bismarck'ını hayali, dünyaya yüce yenilenme müjdesi verecek bir Mesih, kurtarıcı bekleyen ozanların mesiyанизmi bu kapsam içinde yer alabilecek ütopyalar olduğunu söylemektedir. Fakat ütopya sözcüğünü, tıpkı anarşi gibi toplumun bugünkü gelişmek düzeyinde kendini hissettirmeye başlayan yönelişin incelenmesine dayanan bir bilimsel tahmin, önceden bilme, kestirme anlamında kullanmak son derece yanlış olduğunu bunun sebebi ise Kropotkin anarşizmi ütopyik hayal alanınının bittiği, pozitif bilgi-bilimsel tahmin alanınının başladığı yerde görmesidir.¹³⁵

¹³² Kropotkin, *Anarşi*, s.37.

¹³³ Kropotkin, *a.g.e.*, ss.38-39.

¹³⁴ Kropotkin, *Çağdaş Bilim ve Anarşi*, s.77

¹³⁵ Kropotkin, *a.g.e.*, s.77.

2.2. KROPOTKİN'İN AHLAK ANLAYIŞI

Kropotkin'e göre insan, özsel akıl ve ahlak kapasiteleriyle doğmuştur bu ise filozofun "Etik" adlı çalışmasının konusunu oluşturmaktadır. Kropotkin, ahlakın doğru temelini keşfetmek için, ahlaka bilimsel bilginin uygulanması gerektiğini savunur: ahlak bir bilim olarak incelenerek metafizik hurafelerden kurtarılmalıdır.¹³⁶ Kropotkin, Darwin'in çoğu hayvanda içgüdüsel bir sosyalleşme olduğunu ilk keşfeden kişi olduğunu söyleyerek, pek çok hayvanda özellikle de insanlarda bir "sürekli içgüdü" bulunduğunu ortaya koyar.¹³⁷ Kropotkin'in bu içgüdüye karşılıklı yardımlaşma, türler arasında işbirliği içgüdüdür.¹³⁸ Bu yüzden Kropotkin, karşılıklı yardımlaşmanın doğada hâkim olduğunu savunur. Ne var ki bu Kropotkin'in, en uygun olanın hayatta kalması için verilen bencil rekabet ve savaşımın hayvan ve insan toplumunun doğal koşulu olduğu iddiasını desteklemek için Darwin'i kötüye kullandıklarını savunduğu çeşitli sosyal Darwinistlerle arasını açar. Tersine ona göre karşılıklı yardımlaşma, kendini koruma ilkesinin aleyhine işlemez; daha çok bu ilkenin en etkili silahıdır.¹³⁹ Kropotkin karşılıklı yardımlaşma ve kendini koruma argümanlarını insan toplumuna uygular. Doğal ve özsel insan toplumu ilkesinin karşılıklı yardımlaşma olduğunu ve insanın rekabetçi benlikçi olmaktan çok, doğal olarak güç birliğinden yana, toplumcu ve diğergam olduğunu savunur. Bu, toplumu doğal şekilde yöneten ilkedir; ahlak, adalet ve etik nosyonları bu organik ilkeden doğar. Kropotkin ahlakın, kabileleri, grupları bir araya getiren içgüdüsel gereksinim ve güç birliği ile karşılıklı olarak yardımcı olmaya yönelik içgüdüsel eğilim üzerinde geliştiğine vurgu yapar.¹⁴⁰ Demek ki düşünürün dediği gibi: "Doğanın, insanın ilk etik öğretmeni olarak kabul edilmesi gerekir. Tüm sosyal hayvanlarda olduğu gibi insanda da doğuştan gelen toplum içgüdüleri, bütün bu etik kavramların ve ahlakın daha sonraki tüm gelişiminin kökenidir."¹⁴¹

Kropotkin, toplumun yasalarını ihlal edenleri cezalandırmak için yönetimin gerekliliğine gelince, ceza, hapisane ve cellâdın çözüm olmayacağını söylemektedir. Çare ise toplumun yeniden örgütlenmesidir. Düşünüre göre, her yıl mahkemelere getirilen davaların dörtte üçü, zenginliklerin üretimi ve dağılımı açısından toplumun

¹³⁶ P. A. Kropotkin, *Ethics: Origin and Development*, (Çev.L.S.Friedland), Tudor Publishing, New York 1947, s.5.

¹³⁷ Kropotkin, *Ethics: Origin and Development*, s.15.

¹³⁸ Kropotkin, *a.g.e.*, s.14.

¹³⁹ Kropotkin, *a.g.e.*, s.14.

¹⁴⁰ Newman, *a.g.e.*, s.81.

¹⁴¹ Kropotkin, *a.g.e.*, s.45.

düzensizliğidir, yoksa insan doğasının sapkınlığının değil. Bireysel vakalara gelince, bunların da hapishane ve cellâtle azaltılamayacağını söyleyen düşünür, dedektifler, “kısasa kısas”lar, infazlar ve hapishaneler aracılığıyla topluma adice tutku ve alışkanlıklar kazandırıldığını ifade etmektedir. Kropotkin’e göre bu duruma ise farklı çareler bulmak gerekmektedir. Çocuğu için gıda ve barınak arayan anne, zarif eşya ve yiyeceklerle dolu bir vitrinin önünden geçtiğinde, zenginlerin köpek ve atlarına fakirlerin çocuklarından daha iyi baktığını gözlemler. Soylu bir bayanın sadece elbiselerine sekiz aylık veya bir yıllık insan emeği harcandığı da unutulmamalıdır. Kişisel masraflarındaki artık üst-sınıfların itirafı haline geldiğinde, para kazanmanın namuslu ve namussuz yolları birbirine karıştığında elbette o zaman polise, yargıca ve cellâda ihtiyaç duyulur¹⁴² diyen Kropotkin mevcut düzenin sorunlarının kaynağına ilişkin farklı bir bakış açısını da dile getirmiş olur. Düşünüre göre, eğer çocuklarımız sağlam bir eğitim-öğretim alırlarsa, üretimin üst düzeyini onlar yerine getirip ve aşağılanmazlarsa, her çocuk bilimsel eğitim dışında bir el sanatı öğrenirse, kamu işlerinde de diyalogları olursa, komşularımızın güçlük ve sıkıntılarına candan ilgi gösterirsek, polise de yargıca da hapishaneye de infaza da ihtiyacımız olmaz ve toplum karşısı fiiller daha tomurcuk halindeyken engellenir.¹⁴³

Ahlaki ilklerin kaynağına ilişkin anarşist düşünürler tarafından birçok farklı bakış açısının geliştirildiğini bilmekteyiz ve birçok anarşistin ahlak konusunda eleştirel bir tavır aldığını ve hatta ahlakı, kölelikle ilişkilendirdiği de aşikârdır ancak Kropotkin’in ahlak anlayışı diğer anarşistlerden belirgin farklar içerir. Öncelikle düşünür göre, kamu ahlakı dinden ve yasadan bağımsızdır. Ahlak için dine ihtiyaç da şart değildir. Ama ahlak olmalıdır. Kropotkin’e göre, eğer herkes hemcinsini aldatmaya alışmışsa, birbirimizin sözüne güvenmeyeceksek, herkes birbirine düşman gibi davranırsa, toplum var olmaz. Dini inançlar çökerken, ahlak kuralları sarsılmadan kalmaktadır. Dinsiz insanların ahlakı yükseltmeye çalışmaları, ahlak kurallarının, dinden bağımsız olduğunu göstermektedir. Bu anlamda Kropotkin ilkel Çukçeler’in dini olmamasına rağmen batıl inançlarının olduğunu ama yine de onlarda Hıristiyanlık, Budizm veya İslamiyet’in öğrettiği ahlak kurallarına benzer yaklaşımların mevcut olduğunu, öyle ki bazı kurallarının ise uygar toplumlardan da yüksek olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, her din (yeni din) ahlakı aynı kaynaktan alır. Karşılıklı

¹⁴² Kropotkin, *Anarşi*, ss.99-104.

¹⁴³ Kropotkin, *a.g.e.*, s.97.

dayanışma ve kendini feda etme öteden beri insanlığın alışkanlıklarıdır. Bunlar hayatta kalma mücadelelerinde türlerin iyiliği için gerekli olan koşuldur. Karşılıklı yardımlaşma, türün, varlığını sürdürmesi için mücadeleden daha önemli bir koşuldur. Organik dünyaya en uygun olanlar toplum olabilenler ve ahlaki alışkanlıkları olanlardır. Mevcut iktisadi ilişkilerimizin (olumsuz) sonuçlarına rağmen ahlak alışkanlıklarımızın çekirdeği var olmaya devam etmektedir. Ahlak ya dinden ya yararcılıktan yahut da toplum içinde yaşamının gereklerinden kaynağını alır. Din vahye ve vahiyle bildirilen ödül-ceza sistemine, yararcı ahlak, insanın menfaatlerini tespit ederek bunlara öncelik vermeye çalışır. Üçüncü ahlak sistemi bireyin, kardeşlerinin sevinciyle sevinme, acısıyla acı çekme gibi gerekliliklere dayanır.¹⁴⁴ Toplum halinde yaşıyor olmanın tedrici mükemmelleşen alışkanlığı olan ahlak, aynı zamanda anarşinin de ahlakıdır. Boğulmakta olan bir çocuğu, dindar öteki dünyadaki hesapları için, yararcı kişi zevki için, toplumdaki biri ise hiçbir hesap yapmadan yalnızca toplumla zevk ve tasada kaynaştığı için kurtarmaya çalışır. Anarşist Kropotkin'e göre gerçek ahlak da bu sonuncusudur, çünkü doğal bir gelişmeyle olmuştur ve yasalara da ihtiyacı yoktur.¹⁴⁵ Bu nedenden dolayıdır ki Kropotkin'e göre insan insanın asla kurdu olamaz.

Düşünre göre, insan ve hayvan topluluğunda ahlak düzeyi üç şeyle sağlanır: a- toplum karşıtı davranışların bastırılması, b- ahlaki eğitim, c- karşılıklı yardımlaşma. Toplum karşıtı davranışların bastırılması, iktisadi alanda bir sanayi zindanına, siyasette devlete sürüklemiştir ve yurttaşlar arası bağların imha edilmesine ne olmuştur. Baskı rejimi, toplum ahlakını yükseltme konusunda da tam bir acz içine düştü ve otorite, suçları biriktirmekten başka hiç bir şeye yaramamaktadır. Ahlak eğitimine gelince buna örnek vermemek mümkün değildir diyen düşünre göre, bu eğitim, toplum içinde aktarılan, güncel yaşamın olay ve olgularıyla alakalı, her birimizin yaptığı fikir ve değerlendirme bütününden oluşur. Kurumlarca oluşturulmuş ahlaksız öğretiler toplamının, engel olmaması koşuluyla ahlak oluşur. Engel olursa, ahlaki eğitim etkisizleşir. Örneğin Hıristiyan ahlakı: Hıristiyanlık, ilk dönemlerinde çağrı yaptığı yarı komünist kurumların azgın düşmanı olan devletle (Roma Devleti) ittifak yapıp, kendisi bir ahlakken devletleşmiştir. Ona göre, geriye kurumun yani karşılıklı yardımlaşma kurumunun kendisi kalmaktadır. Kurum yani toplumsal yardımlaşma, toplumsallığı, alışkanlık/içgüdü düzeyine çıkarır. Kendi zayıf düştüğünde bireyleri pasivize eder ve

¹⁴⁴ Kropotkin, *Anarşi*, s.106.

¹⁴⁵ Kropotkin, *a.g.e.*, ss.106-107.

sonunda onları ilerlemeyi engelleyen şeye karşı ayaklanmaya zorlar. Doğal olarak ilerlemenin, ahlaki ve entelektüel mükemmelleşmesinin aracı olan her şey, karşılıklı yardımlaşma pratiğine dayanır. Kurumsal özgürlük oluştuğunda, ahlaki düzey, maddi servet, özgürlük, entelektüel gelişim, kişisel özgürlük de yükselir.

2.3. KROPOTKİN'DE ANARŞİST TOPLUMUN İŞLEYİŞİ

Bütün anarşistler gibi Kropotkin de özgür bir toplumun nasıl olacağına dair bir taslak vermez ancak böyle bir toplumun izleyeceği yolu gösterir. Böyle bir toplum, Kropotkin'e göre tüketici ve üretici olan eşit bireylerin gönüllü birlikler şebekesinden oluşur. Bunlar her türlü amaç için çeşitli büyüklük ve derecelerde, yerel, bölgesel, ulusal, uluslar arası geçici ya da az sürekli grup ve federasyonların sınırsız çeşitliliğinden oluşan birlikte dokunmuş bir şebekeyi temsil ederler. Bu anlamda yerel çıkarlar ve sempati ilişkileriyle bağlı olan komün'ün, şehir ve kırsal hayatının temel toplumsal birimi ve merkezi haline geleceğini söyleyen düşünür için komün sadece bölgesel bir yığın değildir.¹⁴⁶

Kropotkin'in düşlediği toplum, hiçbir zorlamanın olmadığı tam bir eşitler toplumdur; düşünür, zorlayıcı hiç bir şey olmamasına karşın, eşitler toplumunun tek tek bazı üyelerinin bulunabilecekleri topluma zararlı davranışların korkutucu boyutlara ulaşmayacağını ifade etmektedir. Ona göre özgür ve eşit insanlardan kurulmuş bir toplum, ahlakın korunmasını polise, hafiyelere, hapisanelere (yani suç üniversitelerine), zindancılara, cellatlara, yargıçlara havale etmiş olan çağdaş devletten çok daha iyi koruyabilir kendini tehlikelere karşı.¹⁴⁷ Böyle bir toplumun, eğitimle ve toplumun üyeleri arasında kurulacak sıkı bağlarla, olası toplum dışı davranışların daha baştan önünü alabileceğini kestirmek çok zor değildir.

Burada aşırı toplum kaygısının bireyselliği yok edeceği fikrine katılmayan düşünürün göre bireyselliğin, bireysel özgürlüğün en güçlü gelişebilme koşulu, beslenme, barınma ihtiyacının karşılanması, doğa zorluklarına karşı yaşam mücadelesinin basitleştirilmesi, zekânın, sanatsal zevkin, yaratıcı ruhun ve dehanın tümünün rahatça gelişebilmesidir. Düşünür bireyciliğin en iyi temelini komünizm olarak görür. Bu bireycilik, (elbette) mücadele temelli bireycilik değil, insan yetenekleri ve özgürlüğünü açığa çıkaran bireyciliktir. Kropotkin'e göre anarşizmin ideali budur, yakın veya uzak

¹⁴⁶ Marshall, *a.g.e.*, s.461.

¹⁴⁷ Kropotkin, *Çağdaş Bilim ve Anarşi*, s.76.

olması ise önemsizdir.¹⁴⁸ Bu bağlamda anarşistlerin görevi, evrimin belli aşamalarında kendine özgü eğilimleri ortaya çıkarmak, bunları pratiğe geçirmek, tüm bunlara engel olan kurum ve önyargıları yıkmaktır.

Kropotkin'in temellendirdiği anarşist öğretiyeye göre, bir toplumun gelişmesinin her evresi, o toplumu oluşturan zekâların faaliyetlerinin bir bileşkesidir. 20. yüzyıl hangi evreyi çıkarırsa çıkarsın, toplumsal liberter fikirler oluşacaktır. Bu fikirler, diktatör bir komünizm olmayacağı gibi otoriter bir kolektivizm de olmayacaktır. İçinde bulunduğumuz dönemde sosyalist partinin Kropotkin'e göre iki sorunu vardır: İlki toplum idealini kitlelerin ruhunda yeşeren liberter hareketle bağdaştırmak, diğeri de halk inisiyatifini ruhunu kitlelerde uyandırmaktır. Geçmiş devrimlerin başarısızlığı halk kitlerinde örgütleyici inisiyatif yokluğunu gören düşünür, halkın yıktığını ama inşa edemediğini, insanın, burjuvaziye terk edildiğini söyleyen düşünüre göre, devrim yalnızca yıkmaktan oluşmaz inşa etmek gerekir, bunun için, halkın içinde inisiyatif sahibi insanlar gerekir. Partilerin bilerek ya da bilmeyerek boğduğu şey, emekçi ve köylülerin inisiyatifidir. Emir, merkezden verilir, diğeri itaat etmek zorundadır. Kropotkin'e göre, devrim için çalışmak, inisiyatif ruhunu uyandırmak, çeşitliliğin yaşam olduğunu, tek tipliğin ölüm olduğunu anlamak demektir.¹⁴⁹

Kropotkin'e göre özgürlüğün tehlike ve sapmaları insanları endişelendirmemeli. Ancak hiçbir şey yapmayanlar hata yapmaz. Yalnızca itaat edenlerse, daha fazla hata yapar. Ona göre yanlış anlaşılan bireysellik, dayanışma fikrinin yeterince vurgulanmadığı bir ortamda, insanlığın olumsuz duygularını ayağa kaldırabilir. Ama bu, özgürlüğü bir kenara kaldırmamız için yeterli değildir. Özgür bir basın "sapmalarını" engellemek için sansür getiren, tek tiplik ve disiplini korumak için ilerici kesimleri giyotinle susturan efendilerin gerekçelerini kabul etmek gerçekçi değildir. Kropotkin'e göre, bireyin özgürlüğü adına toplum karşıtı davranışların meydana geldiğini gördüğümüzde yapılması gereken tek şey "herkes kendi için, devlet herkes için" ilkesini reddetmek ve fikirlerimizi açıkça söylemektir. Bu tutum, çatışmaya yol açacaktır ama unutulmamalıdır ki çatışma yaşamın kendisidir. Ona göre doğru değerlendirme ancak çatışmadan çıkar. İsyan, tüyler ürpertici noktalara varabilir, fakat bu risk var diye isyan mahkum edilmemelidir. Düşünüre göre mızraklardaki kelleler bizi iğrendirebilir, fakat bu eski rejimin darağaçları ve Victor Hugo'nun söz ettiği demir kafesler kanlı

¹⁴⁸ Kropotkin, *Anarşi*, s.49.

¹⁴⁹ Kropotkin, *a.g.e.*, s.54.

yürüyüşün asıl nedenidir. Kropotkin güç sahiplerinin vahşetinin halkın ruhunda iz bıraktığı için genç sosyalistlerin isyan etmiş halka sırtını dönmemeleri gerektiğini savunur.

Kropotkin'e göre anarşistler, toplumu geçmiş barbarlık ve zulüm düzenlerinin mirası olan yasalarla ya da ister seçilerek ister zorla başa geçmiş egemenlerle yönetilen bir yapı olarak değil, tıpkı adetler, gelenek-görenekler gibi özgürce oluşmuş karşılıklı anlaşma, rıza ilişkilerine dayalı canlı bir organizma olarak görürler ancak bu gelenek ve görenekler kendi "form"ları içinde donup kalmamasına, yasaların ya da kör inançların etkisiyle bir değişmezlik, sarsılmazlık zırhına bürünmemesine; tam tersine, kendilerini hayatın yeni isterlerine, bilimdeki ilerlemelere, toplumsal idealdeki gelişmeye uydurarak, daha akılcı, daha ulvi bir çizgi üzerinde sürekli değişmesine, dönüşmesine, gelişmesine önem verirler.¹⁵⁰ Kropotkin'e göre insanlar kendi aralarındaki ilişkileri yasalar yerine adetler ve serbest anlaşmalardan oluşan bir bileşimle düzenleyeceklerdir. Bu türden gönüllü sözleşmeler, onları zorlayacak bir otoritenin müdahalesi olmaksızın korunacaktır. İnsanlar bu sözleşmelere, kendi rızalarıyla, anlaşmanın her tarafı için eşit derecede açık olan farklı çizgiler arasında özgürce seçim yaparak katılırlar. Onları bir arada olmaya teşvik eden yegâne dürtü ortak çıkarları olacaktır. Özel mülkiyetin ve yoksulluğun yok edilmesiyle birlikte, insanı suçu iten dürtüler de Kropotkin'e göre azalacaktır öyle ki suçların dörtte üçü insan doğasının bozukluğundan değil, eşitsiz dağılımından kaynaklanmaktadır.¹⁵¹ Ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkların hakemler tarafında kolayca çözülebileceğini ifade eden düşünür toplum karşısı eylemde bulunanların cezalandırılmasına, hapisaneye atılarak daha da kötü hale getirilmesine şiddetle karşı çıkmaktadır.

Tam da burada Kropotkin, toplumun, işleyişini devlete bağlı olmaksızın devam ettirebileceğine vurgu yapmaktadır. Kropotkin'e göre anarşi, devrimi, devletsiz, özgür komünizme doğru atılmış bir adım olarak görür.¹⁵² Devletin, toplumda küçük bir azınlığın elde ettiği ayrıcalıkları korumak ve işçi yığınlarının emeğinin sömürmek üzere, üç yüzyıl gibi uzun bir süre içinde yavaş yavaş oluşmuş bir örgüt olduğunu söyleyen düşünür; bu örgütün amacının ise, bu haklarını daha da genişletmek ve bunlara yenilerini eklemek için, yasalarla geçim araçlarından yoksun bırakılmış

¹⁵⁰ Kropotkin, *Çağdaş Bilim ve Anarşi*, s.76

¹⁵¹ Marshall, *a.g.e.*, s.462.

¹⁵² Kropotkin, *Çağdaş Bilim ve Anarşi*, s.169.

yurttaşları, hükümetin ihsanlara boğduğu bir avuç azınlığın kölesi yapmak olarak niteler. Ona göre devletin özü de, gerçek yüzü de budur. Bunun ötesinin boş laf olduğunu söyleyen düşünür, uyruklarının kendisi hakkında öyle düşüncelerini sağlamak için devletin bizzat telkin ettiği ve insanların da üzerinde hiç kafa yormadan papağan gibi yeniledikleri şeyler olduğunu; tıpkı egemenlik ve zenginlik ihtirasını gizlemek amacıyla kilisenin söylediği türden sözüm ona ulvi lakırdılar olduğunu, kilise için de devlet için de halka egemen olmaktan başka amaç olmadığını, asıl hedeflerinin egemenlik olduğunun altını ısrarla çizer.¹⁵³ Bu yüzden Kropotkin'e göre anarşistler, devleti yıkmak isterler; toplumsal yaşamın hangi alanında olursa olsun merkezîyetçiliğe karşı çıkarlar, merkezîyetçi devlet yapısı yerine, her yörede, her toplumsal etkinlik alanında bu etkinliği üstlenecek bağımsız örgütler yaratmaya çabalarlar; anarşistler hiyerarşi piramidi içinde değil, gizli cemiyetlerin merkez komitelerinden verilecek emirlerle de değil, yalından karmaşığa doğru yapılanmış özgür, federatif örgütler çerçevesinde gerçekleştirilecek birliklerden yanadırlar. Çünkü, gönüllü kölelik ve Mesihçi inancın yerine bağımsızlık ruhunu, gönüllü toplumsal sorumluluğu, tarihsel-toplumsal olguları özgürce değerlendirmeyi geçiren, insan kişiliğine saygı duyan, okulların ve devletçi burjuva edebiyatının kafamızı tıka basa doldurduğu devletçi veya dinsel önyargılardan arınmış değerleri öne çıkaran bu özgür birliklerin, yeni hayatın tohumlarını taşıdığına inanırlar.¹⁵⁴ Bu anlamda anarşistlerin, her şeyden önce, her ne biçimde olursa olsun devleti desteklemeye, devlet aygıtının bir parçası olmaya şiddetle karşı çıktıklarını söyleyebiliriz.

Proudhon'un bireyci-liberalist (meta) mübadele düşüncesi, Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma ilkesi aracılığıyla, çok daha sosyal ya da sosyalist bir boyut kazandığından, Kropotkin'in toplum kavramı, Proudhon'unkinden ayrıldığı gibi, tarihte ilerleme olduğuna inanan iyimser yorumuyla ve bu yorumu, sözüm ona doğa bilimsel temelde açıklayan girişimiyle, Landauer'inkinden ayrılır.¹⁵⁵ Landauer de tıpkı Proudhon gibi mülkiyet ile "sahip" olunan mal arasında ayırım yapar. Mal sahibi olmaya değil de olmamaya karşıdır. Ortak yaşama biçimlerini birer sosyalist ada şeklinde inşa ederek kapitalist toplumu devrimci yoldan dönüştürmeye gerek kalmadan, "yerinde" ve "o anda" yeni sosyal ilişkilere ve insan ilişkilerine ulaşılabilir. Landauer'den önce

¹⁵³ Kropotkin, *Çağdaş Bilim ve Anarşi*, s.390.

¹⁵⁴ Kropotkin, *a.g.e.*, s.395.

¹⁵⁵ Cantzen, *a.g.e.*, s.112.

Kropotkin'in de önüne koyduğu ve tarımı, sanayi atölyeciliği (zanaatkârlığı) tarımsal yerleşim biçimleri biçiminde bir araya getirme hedefi, devletçi anlayışla yapılanmış düzenin parçalanmışlığının aşılacağı ve dayanışma zemininde, ortak yaşama ve çalışma biçimlerinin geliştirileceği ekonomik yönden büyük ölçüde bağımsız toplulukların doğmasını öngörür.¹⁵⁶

Kropotkin'de var olan, doğaya ve insan doğasına ilişkin belirli bir görüşün anarşist umutlarının temelini oluşturması Godwin'le benzeşmektedir. Aslında, zorunluluk yasasının belirlediği doğa anlayışı, insanın toplumsal bir varlık olduğunu vurgulaması ve değişimin genellikle evreler halinde gerçekleşeceğinin kabul etmesi, Godwin'in öğretisini andırır. Yeni olan, basit toplumlarda yaşayan insanların yaratıcılığına ve erdemine duyduğu güven, vardığı anarşist sonuçları bilimsel bir temele yerleştirmek istemesi ve bütünüyle bir bakış açısını benimsemesidir.¹⁵⁷

Kropotkin kendi özgür toplum anlayışına yöneltilen eleştirilerin farkındadır ve "Ekmeğin Fethi"de bu eleştirileri yanıtlamaya çalışır. Kropotkin'in savunduğu serbest komünizm formu, bireyin, herhangi bir otoriteye boyun eğmeyen ve insanları çalışmaya zorlamayan sonsuz özgürlüğe vurgu yapar.¹⁵⁸ Bu maddi ödüllendirmeden çok ahlak temelinde gönüllü emeğe dayalı, bir toplumdur. Akla gelebilecek geçim garantisi varsa ve ücretli olmak gerekmiyorsa insanlar çalışmazlar kaygısını Kropotkin, baskının, ister kölelik, ister serflik ya da ücretlilik biçiminde olsun insanların daha iyi çalışmadıklarını asla sağlamadığını işaret ederek, tam aksine, refah içinde olmak, fiziksel, sanatsal ve ahlaki ihtiyaçların karşılanması, çalışma konusunda daima en güçlü uyarıcı olduğunu ifade ederek gidermeye çalışır.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Cantzen, *a.g.e.*, s.137.

¹⁵⁷ Marshall, *a.g.e.*, s.450.

¹⁵⁸ Kropotkin, *Ekmeğin Fethi*, s.143.

¹⁵⁹ Kropotkin, *Ekmeğin Fethi*, s.44.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

P.A.KROPOTKİN ve KARŞILIKLI YARDIMLAŞMA KAVRAMI

3.1. TOPLU HALDE YAŞAMIN HAYVANLAR DÜNYASINDAKİ YERİ

Dini çevrelerin muhalefetine rağmen, Charles Darwin'in doğal seleksiyon teorisinin, “var olma savaşı” ve “en güçlü olanın hayatta kalması” başlığı altında kapitalist sömürü için ideolojik bir gerekçe olarak kullanılması Kropotkin'e göre çok zaman almamıştır. Düşünür bir bilim adamı ve bir anarşist olarak bilim ve ahlak dışı olarak gördüğü “sosyal Darwincilik”in kararlı bir eleştirmenidir. Nineteenth Century dergisinde 1890 ile 1896 yılları arasına yayımlanan bir dizi makale ile başlayan “Karşılıklı Yardımlaşma: Evrimin Bir Faktörü” adlı kitabında Kropotkin işbirliğinin ya da karşılıklı yardımlaşmanın evrimde olumlu bir faktör olduğunu, türlerin hayatta kalmasına, türler arasındaki bireysel rekabetten daha çok faydalı olduğunu gösteren zengin kanıtlar sunmaktadır. Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma teorisi belli bir ahlaki bakışı haklı çıkarmayı değil ama tüm ahlak için doğal bir zemin kurmayı, ahlaki davranış için evrimsel bir açıklamayı amaçlamaktadır. Ona göre, karşılıklı yardımlaşma duygusu ya da içgüdüsünün ilk kökeniyle ilgili görüşler ne olursa olsun –ona ister biyolojik ister doğüstü bir neden atfedilsin- bunun varlığının izi hayvan dünyasının en düşük aşamasına kadar takip edilmeli ve -bir dizi aykırı kurumun aksine- bu aşamalar üzerinden onun kesintisiz evrimini insan gelişiminin tüm dereceleri boyunca günümüze kadar izlenmelidir.¹⁶⁰

Darwin, olguların çeşitliliğini; organik varlıkların işlev ve yapı olarak çevreye uyumunu, fizyolojik ve anatomik evrimi, entelektüel ilerleme ve ahlaki gelişimi genel bir anlayış içinde birleştirmiştir: Hayatta Kalma Mücadelesi: “Bu, yalnızca tek canlı değil, onun soyundan gelenlerin başarısını da kapsamaktadır.”¹⁶¹ Kropotkin'e göre, Darwin, terimin yani hayatta kalma mücadelesinin dar anlamda kullanılmaması konusunda takipçilerini de uyarmış, “üyeleri birbirine en fazla sempati duyan topluluklar, en iyi gelişimi gösterir ve en fazla sayıda döl yetiştirir” biçiminde tespitlerde de bulunmuştur. Bu tespitler Malthusçu dar anlayışa göre daha geniş bakış açısını yansıtmaktadır. Malthus, “zihinsel ve bedensel olarak zayıf olanları (eski mayalar), bizimki gibi uygar bir toplumda barındırmanın sakıncaları üzerinde dururken bedensel olarak zayıf binlerce şair, bilgin, kâşif, reformcu, deli, heyecanlı, zayıf ruhlu kimselerin de katkılarını dikkate

¹⁶⁰ Graham, a.g.e., s.275.

¹⁶¹ Charles Darwin, *Türlerin Kökeni* s.16.

almamıştır. Kropotkin'e göre, Hayvanlar arasında belli bir mücadele olsa bile, özellikle aynı türe ait hayvanlar arasında karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma da vardır, hatta daha fazla vardır. Karşılıklı yardımlaşma da mücadele kadar önemli bir yasadır.¹⁶²

Bazı takipçilerin Darwin'i yanlış anladığını ileri süren düşünür Darwin'in takipçileri arasında "karşılıklı yardımlaşmayı ilk anlayan kişinin Rus zoolog, Saint-Petersburg Üniversitesi eski dekanı Profesör Kessler' olduğunu ifade eder ve Kessler'in ölümünden birkaç ay önce (Ocak 1880) Rus doğacılarının kongresinde, bir söylevini hayvanlar arasında karşılıklı yardımlaşma için hareket noktası olarak alır. Ancak düşünür sadece Kessler'in söylevini değil, daha birçok zoologunda hayvanlar arasında karşılıklı yardımlaşma adına ortaya koydukları bilimsel bilgilerin var olduğuna dair örneklerini sunar ve tezini desteklemek adına bunların da dikkate alınması gerektiğini ekler.¹⁶³ Ona göre hayvanlar âleminde, yalnızca yavru yetişmesi için değil, can güvenliği ve gerekli besini almak için de yardımlaşma olgularına rastlanır. Örneğin, kara böcekler yolları üzerindeki hayvan kadavralarını (larva için gereklidir) yere gömerler. Bu işi dört ya da altı kara böcek birlikte yapar. Daha az gelişmiş hayvanlar bile örgütlenirler. Batı Hintlerdeki ve Kuzey Amerika'daki bazı yengeçler yumurtalarını bıraktıkları denize kadar gitmek için büyük gruplar haline gelirler. Göçler, karşılıklı uyum, işbirliği ve yardım gerektirir.¹⁶⁴

Kropotkin'e göre Darwinci evrimcilikten özgeciliğe dayalı bir etik çıkarsamak epeyce çelişkili gibi gözükmektedir. Ona göre doğa dışı yasalardan yoksun bırakılmış insanın yardımlaşma ve dayanışmaya dayalı bir toplumsal yaşama erişemeyeceğini üstü kapalı bir biçimde kanıtlayarak bir varoluş mücadelesi kuramını geliştiren Darwin'dir. Kropotkin Türlerin Kökeni'ni inceleyen Darwin'in ilk kitabının böyle bir yoruma olanak tanıdığını kabul etmek istese de "İnsanın Soyu" adlı ikinci kitabının bu yoruma kesin bir biçimde karşı çıktığını ileri sürer. Darwin söz konusu çalışmasında aynı tür içinde bir dayanışma duygusu olduğunu gösterir. Bu dayanışma duygusu türün tutunması ve gelişmesi için zorunludur. Türler karşılıklı çıkar çatışması içindedir, ama kendini koruma duygusu aynı türden olanlar arasında dayanışmanın kurulmasını gerekli kılar. Kropotkin'e göre, "Yardımlaşma doğada egemen olan olgudur." Darwin'e göre,

¹⁶² Kropotkin, *Karşılıklı Yardımlaşma*, s.21.

¹⁶³ Kropotkin, *a.g.e.*, s.22.

¹⁶⁴ Georges J. Romanes, 7. *Animal Intelligence*, s.233.

yardımlaşma içgüdüğü sürekli bir içgüdüdür. İnsanda ahlaki bilinci doğuran bu içgüdüdür.¹⁶⁵

Kropotkin'e göre toplu halde yaşam, hayvanlar arasında istisna değil, bir kuraldır. Herbert Spencer'in fikrine göre işbirliği, evrimin kökenidir. İşbirliği, evrim ilerledikçe fiziksel olmaktan ziyade düşünülmüş bir hal almaktadır. Nihayet zoologlar da hayvanların hak ettikleri ilgiyi göstermeye başlamışlardır. Tüm hayvanlar, oyun oynamayı, dövüşmeyi, birbirlerini kovalamayı, yakalamayı, şakalaşmayı vs. sever. Bu bir tür birlikte yaşama sevincidir. Birçok kuş türünde görülen koro halinde şarkı söyleme bir sosyalleşme belirtisidir. Sorguçu yaygaracılar büyük sürüler halinde bir araya gelirler ve şarkı söylerler. Düşünürce göre akarılan örnekler en güçlü hayatta kalma mücadelesi, birlikte olmaktır. Çünkü birliktelik, en zayıf olanları bile koruyan bir kalkandır. İradi veya farkında olmadan birlikteliği yok sayan türler yok olmaya mahkûmdur. Birliktelik, evrim geçirebilmenin bir şansdır.¹⁶⁶ Kropotkin'e göre evrimin ilk kökeninin izini yeniden sürebileceğimiz karşılıklı yardımlaşma pratiğinden böylece, ahlaki kavramlarımızın pozitif ve şüphe götürmez kökenini bulabiliriz ve ahlaki gelişimde başrolü -karşılıklı savaşın değil- karşılıklı yardımlaşmanın olduğunu söyleyebiliriz.¹⁶⁷

Kropotkin karşılıklı yardımlaşmayı Darwin'in "var olma mücadelesine" zıt bir karşı konum olarak anlamayıp, bunu, Darwin'inkine göre büyük farklılıklar içerse de, Darwin'in ayıklanma kuramının değişik bir biçimi olarak algılanır. Kropotkin, var olma mücadelesini, sosyal Darwincilerin, Darwin'e dayanarak yaptıkları gibi, bireyin öteki insanlarla ve dış doğayla giriştiği kıyasıya bir çekişme olarak anlamak yerine, dayanışma ve işbirliği içindeki insanların; inatçı, asi doğa güçleriyle hesaplaşması olarak algılar; öte yandan tepeden tırnağa düşman, pislikten arınmamış, kötü bir doğa olarak stilize eden eğilime katılmadığı gibi, Darwin'in var olma mücadelesini de doğanın biricik baskın ilkesi olarak görmeye yanaşmaz; dolayısıyla bu mücadeleyi, doğal bir insan davranışı olarak algılamaz.¹⁶⁸ Kropotkin'in dış dünya ve insan doğası konusundaki farklı görüşleri, özellikle de etnoloji araştırmalarını ve tarih konusundaki incelemelerinin ürünüdür.

¹⁶⁵ Arvon, a.g.e., s.94.

¹⁶⁶ Kropotkin, *Karşılıklı Yardımlaşma*, s.62.

¹⁶⁷ Graham, a.g.e., s.276.

¹⁶⁸ Cantzen, a.g.e., s.241.

Kropotkin'in ortaya attığı insanın kendini “büyük bütünün bilinçli parçası” olarak algılaması gerektiği görüşü, insan-doğa ilişkilerinin uzlaşmaz birer karşıtlık olarak anlaşılmasını olanaksız kılar; ayrıca hem geleneksel doğa anlayışında, hem Protestanlıkta, hem de Hobbes ve Freud'da karşılaştığımız türden bir yanda doğa öte yanda sosyal, kültürel alan biçimindeki kutuplaştırıcı düşünceye ya da Freud'da gördüğümüz yapısal modellere gerek bırakmayacağı gibi böyle bir kutuplaştırmanın ardından, bu kutuplaştırmayı aşmak için doğa ile sosyal-kültürel gerçekliği hiyerarşik bir ilişki modeli içinde yeniden bir araya getirme çabalarını da gereksiz kılar. Böylelikle doğal-sosyal ikilemine yol vermez. Kropotkin, bu modellerdeki kopukluk anlayışının aksine, insanın kendi doğal yanıyla ve doğal çevreyle nasıl birleşmiş olduğunu vurgular. İnsanın bir doğa varlığı, insan sosyallığını, doğal sosyallık ve insan doğallığının sosyal doğallık olarak anlar.¹⁶⁹ Bütün ile birleşmişlik, bir yanda geleneksel ayırım ve kutuplaştırmadan bile kaçınılarak ulaşılmış bir görüştür; öte yandan, bu birleşmişlik doğanın “özüne” mümkün bir müdahale anlamına gelmediği gibi Landauer'in dediği gibi, “canlı, yaşayan doğaya bir ölüm darbesi” olarak yorumlanabilecek bir tutumu da ifade etmez.

Toplum kuramı tasarımlarına da uyarlanabilen, ayrıca gerek doğal, gerekse de sosyal çevre ile insan arasında birlik bütünlük duygularını da pekiştirip geliştirmeye katkısı olacak böyle bir zihniyet, Freud'un “çatışkılar modeli” bazında, özgürleşmemiş kurtulamamış bir ögenin varlığı anlamına gelir. Freud, “...Ben'in çevre ile içsel bağlanmışlığı anlamına gelecek her şeyi kapsayan böyle bir duyguyu, insanlığın gelişmesinin başlangıç aşamalarından arta kalmış ve aşılması gereken çocukluk evresine takılı kalmış bir kalıntı olarak” sınıflandırır.¹⁷⁰ Kısacı burada, birbirinden belirgin biçimde ayrılan iki anlayış karşı karşıya gelmektedir: Freud'un düşüncesi, doğa ile kültürün uzlaşmaz bir karşıtlık olduğu varsayımına dayanır ve insanın her şeyden önce bir tehdit unsuru olarak anlaşılan doğal yanın (dürtülerin) denetleyicisi olması gerektiğinin öne sürer.¹⁷¹ Buna karşılık Kropotkin, insan-doğa ilişkisini “tahakkümden arındırılmış” bir ilişki olarak belirlemeksizin, insanın doğal olan ile birleşmişliğini vurgular.

¹⁶⁹ Cantzen, *a.g.e.*, s.243.

¹⁷⁰ Cantzen, *a.g.e.*, s.243.

¹⁷¹ Cantzen, *a.g.e.*, s.244.

Kropotkin’de, gerek dış doğayı gerekse insan doğasını, acımasız, kötü ve işbirliğini, dayanışmayı tanımlayan birer olgu görünümüne büründüren ideolojileştirme geçerli değildir. Üstelik Kropotkin doğayı tersine bir yoldan giderek alabildiğine uyumlu bir doğa olarak da ilan etmez ve bu anlamda ideolojileştirmez; doğa karşısında ona egemen olmayı ilke edinmiş geleneksel zihniyeti yok etme eğilimlerinin Landauer’de olduğu gibi, Kropotkin’de de buluruz. Bu farklı zihniyet Kropotkin’in insan biliminde ve karşılıklı yardımlaşmayı öngören etiğinde de dışa vurur.¹⁷² Gerçi Kropotkin’de karşılıklı yardımlaşma ilkesinin, kavramsal çerçevede nereye oturtulması gerektiği konusunda ayrıntılı, esaslı düşüncelerinin eksikliği kendinde duyurmaktadır ama bu eksikliklere karşı gene de bu etik ilkenin üzerinde durmayı ve onu eleştirel bir süzgeçten geçirmeye değer görmektedir.

3.2. İNSANLARDA TOPLU HALDE YAŞAMA VE KARŞILIKLI YARDIMLAŞMA

Sosyal olmayan hayvan türlerinin yok olmaya mahkûm olduğu yukarıda ifade edilmeye çalışıldı. Bu anlamda silahsız bir varlık olan insan da karşılıklı yardımlaşma kuralının istisnası değildir. Ama insanlar arasında mücadelenin başat olduğunu söyleyen karamsar kimseler de yok değildir, ne var ki onlar Kropotkin’e göre kanıttan yoksun ve felsefi olmaktan uzaktırlar. Tarihi, bir savaş arenasını gibi gösteren tarih yazıcıları onlara bu fikri vermiştir. Hobbes da bunlardan biridir. Bugün Hobbes’un ve Rousseau’nun spekülasyonlarından daha fazla bilgiye sahip olduğumuzu söyleyen düşünür, Hobbes’un ilkel insan üzerine görüşlerini Darwin’den çıkaran kimseler olduğunu ifade etmektedir. Kropotkin, bunların başını Huxley’in çektiğini, onun, ilkel insanlar arasında hayvani bir mücadelenin olduğunu Hobbes’a atf yaparak söylediğini ifade eder. Hobbes’un ve 18. yüzyıl filozoflarının, insanlığın sınırlı aileler biçiminde başladığıdır ki bugün bu iddia Kropotkin’e göre daha birçoklarının çalışmaları neticesinde çürütülmüştür.¹⁷³

Kropotkin bu anlamda düşüncelerin destekleyen insan topluluklarına birçok örnek verilebileceğini belirtir. Ona göre, Ostiyaklar, Samoyedler, Eskimolar, Dayaklar, Aleutlar, Papualılar vs. için de “en iyi”, “en yumuşak” ırk tabirleri kullanılır. Tunguzlar, Çukçiler, Siyular için de benzeri sözler edilir. Basit yaşamlarına, zaman zaman görülen

¹⁷² Cantzen, *a.g.e.*, s.240.

¹⁷³ Kropotkin, *Karşılıklı Yardımlaşma*, s.80.

yamyamlıklarına rağmen geleneklerine bakıldığında Avustralya yerlileri de karmaşık bir klan örgütlenmesine sahiptir. Oturdıkları bölgeler farklı klanlar ya da gentes arasında paylaşılmıştır; av bölgesi, av ürünleri, av aletleri ortaktır. Yemekler ortak yenir, mevsimsel toplayıcılıkla ilgili kurallara birlikte uyarlar. Yine ona göre böylesi bir toplumsal yapıda birey o kadar topluma bağlıdır ki, ormanda yemek yemeye hazırlanan birey üç kere bağırmeden yemeye başlamaz, yani paylaşım esastır. Kabile içindeki birlik ruhu, klanlar arasında yoktur diyen Kropotkin, klanlar arası hukukun menfaatlere dayandığını, böylece klan içi ve klan dışı olmak üzere iki ayrı hukuk oluştuğunu ve bunun insanlığın tüm evrimi boyunca böyle süregeldiğini savunur. Düşünürü göre, klan, cemaat, halk ruhuna aykırı yapılanmalar her zaman olmuşsa da savaş hiçbir zaman varoluşun normal hali olmamıştır. En otokratik ve teokratik rejimlerde bile halk kendi toplumsal örgütlenmelerinin kurallarına uymuştur.¹⁷⁴ Bu durumda Kropotkin'in doğal bir sosyallik ya da sosyal bir doğallık anlayışının iki sonucu bulunmaktadır:

- a- Hobbes ve Freud'da gördüğümüz gibi, doğa ile sosyallik, doğa ile kültür, bir uzlaşmaz karşıtlık olarak anlaşılabilir; böyle olunca da (insanın doğal yanını denetleyip dizginleyecek) baskıcı otoriter bir devlet anlayışını haklı ve gerekli kılacak zemini benimsemek olanaksızlaşır; aynı mantık doğrultusunda Freud'un, Hobbes'un düşüncesiyle örtüşen temel varsayımı, yani insan doğasının saldırgan, asosyal ve yıkıcı olduğu ve ancak kültürün toplumun ve işbirliğinin bu doğayı baskı altında tutabileceği anlayışıyla da çelişen bir anlayış söz konusudur.
- b- Doğal-sosyallik ve sosyal-doğallık anlayışının, insan ile doğanın, dolayısıyla toplum ile doğanın birbirlerinden kopartılıp kutuplaştırılmalarına karşı olması ve dış doğayı, insan ihtiyaçları karşılamaya mahkûm salt bir araç-gereç derecesine indirgeyen zihniyete de aykırı düşmesidir.¹⁷⁵

3.3. BARBARLAR ARASINDA KARŞILIKLI YARDIMLAŞMA

¹⁷⁴ Kropotkin, *Karşılıklı Yardımlaşma*, ss.106-110.

¹⁷⁵ Cantzen, *a.g.e.*, s.241.

Sosyal Darwincilerin “mücadele” ilkesi gibi Kropotkin de karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma güdüsünün insan karakterinin değişmez, sabit bir ögesi olduğu yolundaki tezini tarihsel değişim olgusuyla ve daha da önemlisi iyimser bir tarih anlayışıyla birleştirmek için, doğa tarihine ilişkin evrim süreci anlayışını, insanlık tarihini de kapsayacak şekilde genişletir.¹⁷⁶ İnsan, Kropotkin’e göre, türler arasındaki karşılıklı yardımlaşmayı içgüdüsel olarak uygulayışında diğer toplumsal hayvanlardan farklı değildir. Spencer ve Huxley gibi yazarlar vurgulanan saldırgan rekabetçilikten çok, karşılıklı yardımlaşma eğilimiyle insan, diğer toplumsal türler gibi, evrimsel ilerlemesini gerçekleştirebilmiştir. O halde Kropotkin’e göre diğerlerinin yardımına güvenme, bütün insan toplumu biçimlerinin bir özelliği olmuştur. Ona göre, çalışma alanında modern endüstri, her zaman bizimle birlikte olmuş olan karşılıklı yardımlaşma ve işbirliği ihtiyacının açık bir örneğinden başka bir şeyi temsil etmez. “İlkel” ve “barbar” toplumda avlanma ve tarım gelişmiştir çünkü toplu halde yapılmıştır. Bütün faaliyetler hayatın her yanına nüfuz eden karşılıklı ilişkiler ağını biçimlendiren bir “topluluk kültürü” tarafından desteklenmiştir. Köylü aile sadece üretimsel faaliyetinde değil, karşılıklı korunma, davranışın etik standartlarının doğrulanması, sırf “hayatın tadının çıkarılması” için de köye ya da topluluğa bağımlıdır.¹⁷⁷

Koropotkin’e göre, vahşiler arasındaki karşılıklı yardımlaşmayla geçen evreden sonraki ileri uygarlık dönemi, savaşları ve çatışmalarıyla bizi şaşkına çevirir. Irklar ırklarla, kabileler kabilelerle, bireyler bireylerle savaşır, insanlık kastlara bölünmüş olarak çıkar, despotlar köleler edinir, dünya savaş yapmaya hazır devletlere bölünür. Bu durumun karamsar tablosunu düşünen filozof(lar) ise, “savaş ve baskının insanın özü olduğunu, otoritersizliğin insanları dizginleyemeyeceği, ancak seçkin kişilere iyi bir gelecek hazırlama fırsatı olacağını, bir zafer edasıyla çıkarırlar. Düşünür açısından aslında gerçeklik farklıdır. Çünkü ona göre tarihçiler, mücadeleleri abartmış, barışçıl yanları ihmal etmiş, fırtınalar ve kasırgalar arasında parlak ve güneşli günler göz ardı edilmiştir. Aynı şekilde geçmişteki tarih yazarları da çağdaşlarının yaşadığı en ufak bir savaşı bile anlatmayı ihmal etmezlerken, kitlelerin yaşamına hiç itibar etmemişlerdir. Oysa kitleler barış içinde yaşarken, savaşanlar az sayıdadır ancak bu göz ardı edilen bir gerçeklik durumu olduğundan dolayı da bizler yardımlaşma duygusuna rekabet duygusunun baskın geldiği yanlışına düşmekteyiz. Tarih barış ihlalleri üzerine

¹⁷⁶ Cantzen, *a.g.e.*, s.32.

¹⁷⁷Kropotkin, *Ekmeğin Fethi*, s.129.

kuruludur. Hâlbuki çatışmalar tarihi ile barış tarihini oranlamak için, sıradan olguları etnolojinin yardımıyla gözden geçirip yorumlamalı ve bölücülük kadar insanları bir arada tutan kuramların da olduğunu görebilmeliyiz. Kropotkin'e göre bu akımın (çatışma ve barış) evrimdeki rolü için tarihi yeniden yazmamız gerekir. Bunun için tarihten "karşılıklı yardımlaşma" örnekleri alabiliriz. Uygarlık bir ırkta tamamlanıp sona erdikten sonra başka bir yerde ve ırkta yeniden başlamıştır. Barbarlar arasında gentes'ten başlayan ve zamanımıza özgü kurumlarla devam eden evrimin tüm kademelerini görebiliriz¹⁷⁸ diyen düşünür, bu düşüncesini yardımlaşmanın olduğunu iddia ettiği çeşitli yapılardan hareketle örneklendirir ona göre;

"Tötonlar, Keltler, İskandinavlılar, Slavlar vb. Romalılarla ilişkiye girdiklerinde geçici bir örgütlenme içindeydiler. Klan, onları ayakta tutuyordu. Barbar göçleri klan içinde ailelerin oluşmasını kolaylaştırdı. Kan bağına dayanan birlikler bölünme eğilimi gösterdi. Böylece barbarlar ya dağılıp aile gruplarına bölünecekti ki, bu ailenin dayatmaları olacaktı demektir, ya da bazı yeni ilkelere dayalı yeni bir örgüt biçimi keşfedeceklerdi. Kabilelerin çoğu dağılıp yok oldu. Güçlü, kuvvetli olanlarsa yeni bir örgütlenmeyle, kendilerini kurtardılar: Köy Komünü. Köy komünü, klandaki kan bağı yerine "ortak toprak" anlayışına dayanıyordu. Toprak, üstünde oturanlarla özdeşleşti. Toprak birlikleri oluştu ve köy komünü ailelere özerkli verdi."

İddiasının tarihsel arka planını bu gibi örneklerle hazırlayan Kropotkin, yine tarihin içinden örneklerle başvurarak yardımlaşmanın geçmiş dönemdeki derinliğine dikkatimizi çekmeye çalışır. Kropotkin komünler içindeki ve arasındaki işbirliğini tasarlarken "karşılıklı yardımlaşma"nın dayanışma ilkesiyle birlikte özgür anlaşma ilkesine de, başka deyişle serbest mübadele benzeri ilişkilere de kurucu bir önem yükler. Kropotkin'e göre "özgür gelişme ve serpilme", "özgür inisiyatif" ve "özgür anlaşma" yolları, komünist toplulukların aynışmasını ve hareketini yitirip cansızlaşmasını önlemelidir. "Anarşist toplum bireyselliğin eksiksiz geliştirilmesinin peşindedir, (bu amaç) akla gelebilecek bütün basamakların düşünülebilecek bütün hedeflerin birbirleriyle her yönden özgürce birleştirme süreçlerinin gelişimin en üst noktasına

¹⁷⁸ Kropotkin, *Karşılıklı Yardımlaşma*, ss.111-113.

ulaştırılması amacıyla bütünleşmiştir.¹⁷⁹ Kendi içinde sürekliliğin dayanaklarını taşıyan ve her an için herkesin çok yönlü çabalarına karşılık gelecek biçimlere bürünen, hep değişim ve dönüşüme açık bir birleşmedir bu.”¹⁸⁰

Nihai olarak Kropotkin’in komünal-komünist anarşizmine damgasını vuran özellik, sadece ekonomide ve üretimde verimlilik sağlama kaygısı olmayıp, en başta insanlar arasında başka sosyal ilişkilerin gerçekleşmesini de mümkün kılma amacıdır. Kaçınılmaz ekonomik zorlamaların ahlaksal ve sosyal hedefler tabii kılınması, Kropotkin’in düşüncelerinin karakteristik özelliğini oluşturduğu gibi, sık sık anarşist düşünceler çerçevesinde eleştirilen bir tavidir bu: ¹⁸¹ “bu kanıt-savlar içinde gene şu eski, etik düşüncenin ekonomik düşüncelerin yerine geçirilmesi hatası yatmaktadır.”¹⁸² Kropotkin’in kendiliğinden, özgür iradeyle kurulan bağlara duyduğu güven, makro-ekonomik alanda, üretimin ve tüketimin planlanmasını ve bunların ekonomik yönden daha az verimli ve güçlü komünlere bölüştürülmesinin de zorunlu olacağı gerçeğini ihmal etmesine yol açmıştır. Ayrıca toplumsal zenginliğin söz gelimi iklimce elverişsiz bölgelerde dağıtımının nasıl örgütlenebileceği sorununa da değinmemiştir.¹⁸³ Bu temeldeki ahlaksal eğilim ve buna bağlanmış olan, insanı eksiksiz özgürleştirme hedefi anarşizmi, sosyalizmin kurulmasını üretim güçlerinin gelişip serpilmesine ve ekonomik zorunluluklara bağlayan öteki kuramlardan ayırmaktadır. Bugün gene komünler kurmayı göze almamız çağrıları varsa Kropotkin’den çok Landauer’i akla getiren bir düşünce kırıntısı da işin içindedir. Komünler, “küçükten” başlanılan yerler olmalıdırlar ya da hatta “temizlenmenin” başladığı yerler. Bütün bunların ötesinde de komün düşüncesi, bütün toplumun dönüştürülmesine gerek kalmadan da, değişimin parça parça, bir başlangıç adımı olarak hayata geçirilmesine elverişli olduğundan günceldir.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Kropotkin, *Karşılıklı Yardımlaşma.*, s.151.

¹⁸⁰ Kropotkin, *a.g.e.*, s.68.

¹⁸¹ Cantzen, *a.g.e.*, s.153.

¹⁸² Kropotkin, *a.g.e.*, s.43.

¹⁸³ Cantzen, *a.g.e.*, s.151.

¹⁸⁴ Cantzen, *a.g.e.*, s.154.

3.4. ORTAÇAĞ ŞEHİRLERİNDE KARŞILIKLI YARDIMLAŞMA

Kropotkin'e göre toplumsallık, karşılıklı yardımlaşma sosyal ilerlemenin her evresinde görülmüştür. Klanlarda, sonra barbar köy komünlerinde. Daha ileri aşama için ortaçağ yapılarını incelemek gerektiğini söyleyen düşünür, Barbar kavimleri, sanıldığı gibi savaştan hayvanlar değil, barışı savaşa tercih eden kimseler olarak ifade eder. Ona göre onlar barışçıl tarım topluluklarıydı ve çoğunluk komün hayatı yaşıyor ve diğerlerine de aldırılmıyordu. Ortaçağ şehrinin yaşamı, özgürlüğü devam ettirme ve elde etme yolundaki bir dizi zorlu savaşımdan oluşmaktadır. Bu yolda büyük fedakârlıklara katlanıldığını ifade eden düşünür, çoğunluğun özgürlük hakları için elli yıl, yüz yıl hatta daha fazla savaştığını, ardından özgürlükleri sağlam bir temele otursun diye yüzyıl daha savaştığını ifade eder. Bu nedenle 12.yüzyıldaki fermanlar özgürlüğe giden ilk basamaklardır.¹⁸⁵ Yine bu dönemde, işbirliğinin yanı sıra gönüllü, zorlamasız kurulmuş “birlikler”, kopma ve ayrılma sonucu oluşan sosyal-ekonomik birimler, Kropotkin'in düşündüğü tarzdaki bir anarşist toplumun da temel örgütlenme ve yapılanma ilkelerini oluştururlar. Bağlanma, birleşme ve sürekli olma boyutunu öne çıkartan Landauer'den farklı düşünen Kropotkin, anarşist bir toplumun çok çeşitliliği içeren, esnek yapılı ve sürekli değişmelere açık bir toplum olması gerektiğini söyler.¹⁸⁶ Ortaçağ şehir toplumunda Kropotkin “yaşamsal fonksiyonların bütünlüğüne” işaret eder ve ona göre büyük mimari eserler “her koşulda ve hayatın beklenmedik bütün olaylarında karşılıklı destek” dernekleri olan loncalar yoluyla organize edilen toplumsal girişimin meyvesidir.¹⁸⁷

Kropotkin'e göre Ortaçağ, mekanik bilimlerde bildiğimiz tüm yeni ilkelerin keşfinin yolunu açmış, araştırmacıyı, gerçekleri gözlemlemeye ve bunlardan sonuçlar çıkarmaya zorlamıştır. Adeta tümevarımcı bir özellik sergilemiş olan bu dönem, temellerini ise mekaniğin ve doğa bilimlerinin üzerine kurmuştur. Paralel şekilde Ortaçağ şehrinde, bilim ve sanat ciddi düzeylerde ilerlemiş ve kendisini katedrallere, İtalyan diline ve Dante'nin şiirlerine yansıtmıştır. İddia edildiği üzere bu dönemin tam anlamıyla çatışma dönemi olmadığını savunan düşünür, Ortaçağ şehirlerini, Avrupa'yı teokratik ve despotik olmaktan kurtarıp, ona çeşitlilik, özgüven, inisiyatif gücü, büyük entelektüel ve maddi enerji bağışlayan yapılar olarak görmektedir. Ancak ona göre, bu

¹⁸⁵ Kropotkin, *Karşılıklı yardımlaşma*, s.203

¹⁸⁶ Cantzen, *a.g.e.*, s.41.

¹⁸⁷ Kropotkin, *Karşılıklı yardımlaşma*, s.171.

şehirler 16.asırda güçsüzlüğün pençesine düşmüştür ve bunun sebebi ise, 15.yüzyılın sonlarına doğru eski Roma modeli üzerine inşa edilen güçlü devletlerin ortaya çıkmasıdır. Böyle bir geçişe sadece feodal bir senyör, onun kurnazlığı, servetini veya topraklarını genişletme arzusu ve bunlar için oluşan devletlerin kurulması değil, aynı zamanda komünal hayattan, federalizmden hoşlanmayan Roma hukukçularının da desteği olmuştur.¹⁸⁸

Düşünüre göre, benzer bir yaklaşım şehir merkezi ile çevre köyler arasında da oluşmuştur, senyörlere karşı yapılan savaşlar kentsoyluları özgürleştirirken, köylüleri esirleştirmiştir. Komün, böylelikle köylüleri senyörün insafına teslim etmiştir. Şehirlerin servetlerini ticaret ve endüstriye yatırması tarım ve köylü düşmanı bir anlayışın doğmasına neden olurken, sömürgeciliğin başlaması ve bu doğrultuda askeri birliklerin kurulması, üniversitelerin ve yargıçların merkezi kutsal devleti savunması, eski federalist ilkenin yok olmasına, kitlelerin yaratıcı dehalarının silinmesine neden olmuştur. Kropotkin'e göre bu da egemenliği elinde bulunduran devletin kendisine destek veren kitlelerin özgürlüklerine darbe vurmasından başka bir işe yaramamıştır.¹⁸⁹

Kropotkin, karşılıklı yardımlaşmanın "toplumsal varlığın özgürlükçü-dayanımcı eğilimi olarak insanlık tarihinde her zaman yer aldığını ve bu eğilimin eninde sonunda devletin bencil-tahakkümcü, merkeziyetçi eğilim karşısında kendini dayatabileceğini ileri sürer. Kropotkin'e göre, insanlık tarihi içinde bu bağlamda farklı iki eğilim karşı karşıya gelirler. Bunlardan birinde bütün yaşam alanları ortaklık anlayışı çerçevesinde federatif ve kooperatifçi özelliklere göre yapılaşmış ve karşılıklı yardımlaşma ilkesi hayata geçirilmişken, öteki eğilimin başlıca özellikleri, merkeziyetçilik, sömürü ve tahakkümdür.¹⁹⁰ Bu anlamda gelişme, Kropotkin'e göre otoriter anlayıştan yana değil, üretim ve tüketim öbeklerinin özgürlüğünden yana birleşmelerin, özgür federasyonların ve tek tek insanların özgürlüğünden yana olmaktadır.

¹⁸⁸ Kropotkin, *Karşılıklı yardımlaşma*, s.172.

¹⁸⁹ Kropotkin, *a.g.e.*, s.172.

¹⁹⁰ Cantzen, s.32.

3.5. MODERN TOPLUMLARDA KARŞILIKLI YARDIMLAŞMA

Kropotkin “Hayvanlar ve İnsanlar Dünyasında Karşılıklı Yardımlaşma” adlı kitabında gerek kendi döneminin işçi ve köylülerinin kolektif yardımlaşma çabalarında, gerekse de halkların gelenek ve göreneklerinde etkili olduğuna inandığı “halkçı, özgürlükçü” eğilimlerle ilgili sayısız örnek ortaya koyar. Uzun vadede, otoriter devletçi yapıların, karşılıklı yardımlaşma şeklindeki sosyal içgüdünün baskısının etkisiyle, eninde sonunda varlıklarını sürdüremeyecek hale geleceklerinden kesinlikle emindir.¹⁹¹ Yardımlaşma duygusu bir kez bilimsel bir temele kavuşturulduktan sonra insan türünün yavaş ama sürekli gelişmesi sayesinde, başlangıçtaki toplumsal yaklaşma düşüncesinin etkisiyle adalete sonunda cömertliğe dönüşeceğini kanıtlamak kolaydır. Düşünüre göre bundan sonra, cömert ve çıkar gütmeyen bir ahlakın doğuşunu açıklamak için metafizik verilerinden yola çıkmaya artık gerek yoktur.¹⁹²

Anarşist bakış açısına göre, evrimin doğal bir olgusu olarak yardımlaşma kavramının geleneksel ahlak üzerine tartışılmaz bir üstünlüğü vardır. Ahlakın gerçek kaynağı her hangi bir üstün güç değil, insan doğası, yani Ben’dir. Doğal içgüdülerin bu içgüdüleri aşan bir ilke tarafından kontrol edilmesi artık söz konusu da değildir.¹⁹³

Kropotkin’in her ne kadar kendi kabul etmese de anarşist toplum ütopyasında, insanın doğallığının ve sosyalliğinin temele alınmasıyla, doğa ile toplum, insanının doğallığı ile toplumsal düzen arasındaki kutuplaşmanın da aşıldığı ortadadır. Kropotkin doğal ve sosyal çevresine bağlanmışlığının altını çizer; böylelikle de, kanımızca ekolojik duyarlılığa benzer bir şeylerin de varlığını duyurur: ve ona göre, komün özellikli topluluklardan oluşmuş ademimerkeziyetçi yapıya sahip toplum, sanayi çalışmasının, zanaatın ve bilimsel-kültürel çalışmanın yanı sıra tarımla da sürekli uğraşp bu çalışma sayesinde doğa ile bağlarını da koruyarak bu birleşmişlik, birbirine bağlanmışlık duygusunu diri tutar. Kropotkin’e göre, böyle bir toplum “uzmanlaştırılmış çalışma ve işbölümü” yüzünden “insanın doğaya aklının estiği gibi davranmasını önleyip, onun, o büyük bütünün bilinçli bir parçası olmasını” olanaksız kılmakla “eline bir şey geçmeyeceğinin ayımsayacaktır.”¹⁹⁴ Buna karşılık, insanın içinde var olan iyiliği bir sav kanıtı haline getiren anarşizm, önceden kurulmuş uyum

¹⁹¹ Cantzen, *a.g.e.*, s.33.

¹⁹² Arvon, *a.g.e.*, s.95.

¹⁹³ Arvon, *a.g.e.*, s.95.

¹⁹⁴ Kropotkin, *Karşılıklı Yardımlaşma*, s.22.

yanılsamasına ve 18. Yüzyılın iyimserliğine geri döner. Yardımlaşma fikri ile Kropotkin, bir bakıma “iyi yabancı” imgesine döner. Ben’in özgürlüğünü ortaya çıkarmayı görev edinen anarşizm, insan varlığının aşırı ölçüde kuralcı bir tasarımına sürüklenir.¹⁹⁵

Kropotkin, ahlakın temelinin doğada, karşılıklı yardımlaşma ve rekabet içgüdüleri ilkesinde olduğu sonucuna varır. Kropotkin, her bireyin, suçluların bile bu kapasiteye sahip olduğunu iddia eder. Hapishane sistemi çalışmasında, suçu doğuranın hapishanelerin acımasızlığı olduğunu savunur.¹⁹⁶ hapishaneler ahlak kurallarındaki gediklerin en tiksindirici türlerinin yetişeceği bir fidanlıktır.¹⁹⁷ Suçun ortama bağlı olduğunu dile getirir: ve ona göre suç toplumsal olarak yaratılır, doğal bir durum da değildir. Bu yüzden suçun, bir kötülük olarak değil, bir hastalık, bir maddi bozukluk, bilimsel olarak incelenebilecek ve ahlak sağlığı yoluyla tedavi edilebilecek bir şey olarak ele alınmasını talep eder. Kropotkin’e göre suç, bireyin içindeki insanlık duygusuna ve içgüdüsel ahlak ile toplumculuğa başvurarak az veya çok ortadan kaldırılabılır. Bu doğal toplumculuk, bu karşılıklı yardımlaşma kapasitesi, Kropotkin’e göre evrimiyle toplumun sürmesini sağlayan ilkedir. Günlük yaşamda ortak bir temel sağlayarak toplumu bir arada tutar. Bu yüzden anarşistler, toplumun devlete hiç gereksinim duymadığını savunurlar: toplum kendini düzenleyen mekanizmalara, kendi doğal yasalarına sahiptir. Devlet baskısı, toplumu sadece zehirler ve doğal mekanizmalarını yıkar. Kendisi de karşılıklı yardımlaşmaya inanan William Godwin, hükümetler hakkında şunları söylemiştir:¹⁹⁸ toplum içindeki kaynağı ellerine alırlar ve hareket etmesine mani olurlar.¹⁹⁹ Karşılıklı yardımlaşma toplumun içindeki kaynaktır. Ve bu, devlet ortadan kaldırıldığı zaman toplumun üzerinde örgütleneceği temel haline gelecektir. Bu yüzden karşılıklı yardımlaşma ilkesi doğal olarak siyasal otorite ilkesinin yerine geçecektir. Devlet iktidarının ortadan kaldırılması anını bir anarşi durumu, herkesin herkese karşı savaş durumu takip etmeyecektir. Bu beylik, eski ve yersiz korku daima anarşizmin suçlanmasına neden olmuştur. Anarşistlere göre bir anarşi durumu şu anda mevcuttur: siyasal iktidar toplumsal altüst oluşları yaratır, onları engellemez.

¹⁹⁵ Arvon, *a.g.e.*, s.94.

¹⁹⁶ Newman, *a.g.e.*, s.82.

¹⁹⁷ P. A. Kropotkin, *In Russian and French Prisons*, Ward-Downey, Londra 1987, s.336

¹⁹⁸ Newman, *a.g.e.*, s.82.

¹⁹⁹ Marshall, *a.g.e.*, s.92

Devletin engellediği şey, toplumun doğal ve uyum içinde işleyişidir.²⁰⁰ Anarşizm insanların doğal olarak birbirine rakip olduğu yolundaki bu kesin ve tartışmasız öncülü bir yana bırakır. Rekabet yerine varlığı sürdürmenin zorunlu koşulu olarak görülen yardımlaşma ve dayanışma geçer. Bu birlikteliğin çeşitli yolları vardır: Proudhon'da karşılıklı dayanışma, Landauer'de topluluk "tini", Kropotkin'den ise evrim süreci içinde oluşup ortaya çıkmış, değişmez, insana özgü bir sabit özelliktir bu. Tartışmasız bir ilke olarak benimsenen "doğal" dayanışma ile birlikte, tek tek bireylerin karşılıklı yararları ya da tekin serbest, özgür iradesi, belirleyici bir uğrak olarak Proudhon ve Landauer'de işin içine sokulmuşlardır. Karşılıklı dayanışma ve her bireyin yararını gözeten birlikte çalışma temeli üzerinde gerçekleştirilen serbest anlaşmaların ve birliklerin örgütlenme ilkeleri, anarşistlere göre toplumun, düzenin, özgürlüğün ve güvenin dolayısıyla anarşinin yapılaşma ve hayata geçirilmesi koşuludurlar.²⁰¹ Yoksa devletin bizzat yasalarıyla düzenlenmiş karşı karşıya olma durumu ne güveni, ne düzeni ne de özgürlüğü sağlayabilir.

Kropotkin kendi, "bilimsel etik"i ya da antropolojisiyle gerek Hobbes'un insan insanın kurdudur anlayışına, gerekse var olma mücadelesinin ve evrimsel ayıklama süreçlerinin sosyal alanda da geçerli olduklarını ispat etmeye böylelikle "rekabetçi kapitalizmde zayıfların ayıklanması" zorunluluğunu gerçekleştirmeye çalışan sosyal-Darwincilerin bu girişimlerine bir antitez oluşturur. Devlet de, ona göre insanların doğal olarak birbirlerine rakip olmaları nedeniyle, kendi meşruluğunu elde etmektedir. Bu yüzden insanın, öteki insanların keyfi şiddet ve zorundan korunabilmesi için, devletin kendisi şiddeti ve zoru kendi elinde tekelleştirmeli, bu şiddet tekeline dayanarak devlet düzeni içindeki teklerin hayatlarını güvence altına almalıdır. Elbette bireyin güven ve düzen içinde yaşamasının faturası, kişinin bireysel özerkliğini devlet lehine terk etmesidir. Yasa ve özgürlüğü, düzen ve güvenliği sadece bireylerin birbirlerine karşı içinde buldukları doğal rekabeti ekonomik rekabete indirgeyip, doğal rekabetin koşullarını düzenleyen, böylece bu rekabetin tek tek bireylerin öznel amaçlarına ve onların asosyal doğal özelliklerine aldırmaksızın herkesin iyiliğine işlemesini sağlayan devlet garanti edebilir, şeklindeki düşünceleri Kropotkin şiddetle reddetmektedir.²⁰²

²⁰⁰Newman, *a.g.e.*, s.82.

²⁰¹ Cantzen, *a.g.e.*, s.281

²⁰² Cantzen, *a.g.e.*, s.281.

Kropotkin kendi döneminin devletçi-kapitalist toplumunu ve onu meşru kılan kurumları eleştirir. Toplumun “herkesin herkese karşı” doğal bir mücadele içinde olduğu yer olarak algılanmasının reddettiği gibi, devleti bu mücadelenin zorunlu doğal dengeleyicisi olarak gören liberal anlayışa da karşı çıkan Kropotkin bu çerçevede ortaya konan insan anlayışını da kabul etmez. Ona göre insan ve topluma ilişkin bu saptamalar, belirli bir tarihsel duruma ilişkin pek de yerinde olmayan genellemelerden ibarettirler. Ne var ki Kropotkin insanlar arası toplumsal ilişkileri doğal bir rekabet olarak tanımlayan bu kuramların sosyo-ekonomik oluşum koşullarını yorumlayıp analiz ederek bunları ideolojik bir eleştiriden geçirdikten sonra onlara karşı çıkmak yerine Darwin’in “evrim kuramını” sosyal bilimlerin de “bilimsel” temeli olarak kabul etmekle yetinir. “İnsanda ve hayvanda karşılıklı yardımlaşma” adını verdiği sosyal bir içgüdünün varlığını kanıtlamaya çalışarak “ayakta kalmak için mücadele” diye özetlenebilecek sosyal-darwinci anlayışı çürütmeye çalışır. Kropotkin böylece, evrim süreci içinde bir tür dayanışma dürtüsü ya da sosyal dürtü olarak karşılıklı yardımlaşmanın ortaya çıktığı “bilimsel” olarak kanıtlamaya uğraşmıştır. Ona göre, bu dürtü, “var olma mücadelesinde” önemli bir silah işlevini görmektedir. Yaptığı sayısız hayvan gözlemlerine ve insanlardaki davranış örneklerine dayanarak, Darwin’in yargılarına kanıtlarla karşı çıkmaya çalışır.²⁰³ Kropotkin’e göre, a- “Var olma mücadelesi” her şeyden önce doğal çevreye ve diğer canlı türlerine karşı yürütülmektedir. Başlangıçta aynı türden varlıklar arasında mücadele olmamıştır. b- Bu mücadele kolektif bir şekilde yürütülmüş ve “...ne olursa olsun, mücadele yerine dayanışma ve birliktelik, ayakta kalmak için mücadeleye en büyük avantajı sağlamıştır.”²⁰⁴ Kropotkin’e göre karşılıklı yardımlaşma: “Hayvanlarda ve insanlarda oldukça uzun bir gelişme süreci içinde yavaş yavaş oluşmuş olan ve gerek insanlara gerekse hayvanlara, karşılıklı yardımlaşma ile nasıl bir güç kazanabilecekleri ve sosyal uyum içinde ne tür zevkler bulabileceklerini öğreten bir içgüdüdür.”²⁰⁵ Kropotkin, bireyin kendini dayatma isteğinin, insanlığın gelişimi için gerekli bir etmen olduğunu inkâr etmez.²⁰⁶ Ama karşılıklı yardımlaşma ona göre insani bir davranış kalıbı ve insan toplumunun gelişiminin belirleyici bir unsurudur. Kropotkin, karşılıklı yardımlaşmaya

²⁰³ Cantzen, *a.g.e.*, s.32.

²⁰⁴ Kropotkin, *Karşılıklı Yardımlaşma*, s.51.

²⁰⁵ Kropotkin, *a.g.e.*, s.51.

²⁰⁶ Kropotkin, *a.g.e.*, s.271.

ilişkin insanda var olduğunu ileri sürdüğü bu doğal eğilimi “bilimsel bir ahlak öğretisi”²⁰⁷ ile birleştirmiştir ve bu girişimiyle kimi Marksistlerin tarihsel determinizminin ve A. Comte’un “pozitivist” sosyolojisinin bir bilim olma taleplerini andırır bir şekilde, kendi “Etik”ini bilimsel bir temele dayandırma isteğini dışa vurmuştur.

“Şu halde bilimsel-gerçekçi ahlak öğretilerine dayanan insan, sadece ahlaksal ilerlemeye inanmakla kalmaz, kendisine kabul ettirilmeye çalışılan tüm kötümser öğretileri elinin tersiyle bir kenara iterek, bu ahlaksal inancını bilimsel olarak temellendirebilir de diyen düşünür, ilerlemeye ilişkin inancının da bilimsel bilgilerle doğrulandığını ifade eder.”²⁰⁸ Ona göre, insanoğlu ne zaman evriminde yeni bir evreye denk düşen bir toplumsal örgütlenme oluşturmak zorunda kalsa, halkın yaratıcı dehası yeni eğilimin öğelerini ve ilhamını hep canlı kılan “karşılıklı yardımlaşma” eğiliminden almıştır. İnsan ırkının ahlaki ilerlemesi, karşılıklı yardımlaşma ilkelerinin, kabileden giderek genişleyen birliklere doğru aşamalı bir yayılması olarak ortaya çıkar. Önceki bölümlerde bireysel inisiyatife açık ve karşılıklı yardımlaşma ihtiyacına cevap veren, ayrıca loncalarla desteklenmiş köy komünü federasyonlarının daha önce bahsedilen sebeplerle Roma Sezarizmi’ne saplandığını görmüştük. Yine de halk üç yüzyıl boyunca yardımlaşma ilkesini desteklemek için korkunç bir çaba gösterdiği iddiasından hareketle Kropotkin cümlelerine şöyle devam eder: “Reform hareketi, yalnızca Katolikliğin suiistimallerine isyan değildir, komün yaşamının özündendir. Alman ve İsviçreli köylüler ve zanaatkârların elinde dolaşan “on iki madde” ve benzer açıklamalar yalnızca “İncil”i farklı yorumlama hakkını değil, komünal arazilerin köylülere iadesini ve feodal köleliğin kaldırılmasını da içermektedir. “Gerçek” inanca sürekli atıfta bulunur: kardeşlik. Aynı dönemde on binlerce kişi Moravya’daki komünist cemiyetlere servetlerini bağışlayarak komünist örgütlü müreffeh kurumlar oluştururlar. Ancak, katliamlar bu hareketin önünü keser. Sonraki üç yüz yıl boyunca devletler, Avrupa’da karşılıklı yardımlaşma ilkesini benimsemiş tüm kurumların kökünü kazımak için sistematik çaba

²⁰⁷ Cantzen, a.g.e., s.32.

²⁰⁸ Kropotkin, *Ethics: Origin and Development*, s.28.

*gösterirlerdir. Köy komünleri, loncalar dağıtılarak, topraklarına el konulur. Şehirlerin bağımsızlığı ellerinden alınır. Devlet memuru eliyle her şey talan edilir. Şehirlerarası iletişim, endüstri, sanat, bilgi, politik-bilimsel-hukuki eğitim devlet bağımlı olarak çöker. Halkın özgür kurumlarının sakıncaları üniversitelerde anlatılır federalizmin ve partikülarizmin ilerlemeye düşman olduğu, tek gerçek rehberin devlet olduğu vurgulanır. Bütün devletler, “devlet içinde devlet olmaz” prensibince, koalisyonlara cesaret edenlere, ölümü ve angaryayı layık görürler. 19. yüzyılın ortasına dek, Avrupa’da teori ve pratik budur. Ticari ve endüstriyel derneklere bile şüpheli bir gözle bakılır”.*²⁰⁹

Yukarıda ifade edilen alıntıdan da anlaşılacağı üzere Kropotkin’e göre devlet kısmi eğilimleri ortadan kaldırmaya çalışır, işçilerin ve köylülerin kendi örgütledikleri birleşmeleri yasaklar ve kendi hiyerarşik yapılarını bütün toplumsal alanlara yerleştirmeye çalışır.²¹⁰ “Devlet içinde devlete hayır!” “Devletin kuralları birbirleriyle özel bağları olmayan ve ortak bir sıkıntı duyduklarında hükümete başvurmak zorunda bulunan gevşek, bağımsız bireylerden oluşmuş yığınları temsil ederken, devlet, kiliseyle el ele kamu işleriyle uğraşmalıdır.”²¹¹ Bir yanda atomlaştırılmış, bir başlarına hareket eden insanlardan oluşmuş kitle, karşı yanda bu insanların ona bağımlı bir konumda buldukları devlet; Kropotkin tarihsel süreç içinde bu ilişkinin oluşturduğu konuma karşı bir eğilimin ortaya çıkacağına inanmaktadır. Devlet insanların çok çeşitli sosyal, maddi ve kültürel ihtiyaçlarına artık cevap verememektedir ve²¹² “insana özgü bir organizasyon biçimi olarak çoktan ömrünü doldurmuştur.”²¹³ Devlet gücünün alışıya edilmesi eğilimleri, Kropotkin’e göre işbirliğinin, dayanışmanın yeni yeni ortaya çıkan biçimleri içinde hazırlanmaktadır, öyle ki “karşılıklı yardımlaşma” ilkesinin, çok çeşitli özgür uzlaşma ve anlaşmalardan kurulu bir toplumun içinde gerçekleşeceği tarihsel çağı “hiç bir şey” önleyemeyecektir. Bu türden toplumsal organizasyonlar Kropotkin açısından tarihte örtük biçimde zaten vardılar ve bunlar iki karşıt eğilimden birini oluştururlar. Bu organizasyonlardan birinin içinde, yaşamın bütün alanlarının federatif

²⁰⁹ Kropotkin, *Karşılıklı Yardımlaşma*, ss.201-204.

²¹⁰ Cantzen, *a.g.e.*, s.112.

²¹¹ Kropotkin, *a.g.e.*, s.208.

²¹² Cantzen, *a.g.e.*, s.112.

²¹³ Kropotkin, *a.g.e.*, s.16.

özelliikli kooperatiflere ve komünal anlayışa dayalı bir yapılaşmayla, karşılıklı yardımlaşmanın dayanışma ilkesi gerçekleşmişken, buna karşıt eğilimin belirleyici nitelikleri, merkezîyetçilik, sömürü ve devlet egemenliği olmuştur.²¹⁴ Devlet tekerciliği, kontrolsüz, dar kafalı bir bireyciliği teşvik etti diyen düşünür açısından;

“Devlete karşı yükümlülüğünü yerine getiren, görevinin bittiğini zannetti. Loncada hasta kardeşinin başını bekleyen adam şimdi fakirler hastanesinin adresini vermekle yetiniyor. Barbar toplumda, kavgaya müdahale etmeyen (seyirci) katil gibi sayılıyorken, şimdi polisten başkası müdahale edemiyor. Hotontolar, ormanda üç defa bağırmandan yemek yiyemezken, şimdi açların ölmesine izin veriliyor. Hukukta, bilimde, dinde tek başına mutlu olmanın teorisi zafer kazanıyor. Bilim, mücadeleyi öne çıkarıyor; biyoloji, hayvanlar arasında mücadele var sanıyor; ekonomistler ilerlemenin mücadeleye olduğuna inanıyor. Kilise dini bile bir bireycilik dini olmuştur.”²¹⁵ Dolayısıyla modern toplumda karşılıklı yardımlaşmanın kurum ve alışkanlıklarını aramak nafile görünüyor. Ancak milyonlarca insanı izlediğimizde bizi şaşırtan “karşılıklı destek” ilkelerini buluyoruz. Bu destek ilkeleri olmadan insan toplumu tek bir kuşak bile ilerleyemez. Avrupa incelendiğinde köy komünü etkisinin devam ettiğini ya da komün yerine geçecek yeni oluşumların oluştuğunu görürüz. Halk hiçbir zaman kendi rızasıyla komünü dağıtmamıştır. Her zaman baskı sonucu dağılmışlardır”.²¹⁶

Kropotkin’in karşılıklı yardımlaşma anlayışında karşı çıkılması gereken nokta, bu anlayışın tıpkı haklı olarak eleştirdiği sosyal-Darwincilik gibi, bir doğa bilimi olma iddiası ve talebi taşımasıdır. Ne var ki karşılıklı yardımlaşma ilkesi fiziksel bir yasa gibi ampirik olarak kanıtlanabilir bir olgu değildir. Ayrıca insan davranışındaki birçok öge, sosyal-tarihsel koşullara bağlıdır. Gerçi Kropotkin sosyalleşmeyi ve tarihsel koşulları belirli sosyal davranış biçimlerine etkileri bakımından hesaba katar, ama doğal yetenek ile sosyal çevre arasındaki ilişki üzerinde fazla kafa yormaz. Böylece, sözde insanın “özüne ait” davranış yapılarının aslında tarihsel ve toplumsal olarak belirlenmiş bir

²¹⁴ Cantzen, a.g.e., s.112.

²¹⁵ Kropotkin, *Karşılıklı Yardımlaşma*, s.205.

²¹⁶ Kropotkin, a.g.e., s.206.

davranışın (dayanışmanın) yerine geçecek şekilde tarih üstü mutlak davranış yapıları olarak anlaşılması Kropotkin'in yardımlaşma ilkesinin zayıf yanını oluşturduğu gibi, bu antropolojik anlayışa karşı ileri sürülen ve insanın doğal yanıyla sosyal yanının birbirlerini etkilediklerini vurgulayan eleştirinin kanıtları da tutarlıdır.²¹⁷

Bakunin ve Kropotkin'in özellikle modern koşullar altında yüksek bir toplumsal karşılıklı bağımlılık derecesini kabul etmeleri ve desteklemelerinin gerekmesi tamamen haklı çıkarılmış görünüyor. Fakat bu, görüşlerin diğer öğeleriyle ilişkilendirildiğinde ortaya bir sorun çıkar. Önceki anarşistleri takip ederek burjuva ekonomik ilişkilerinin karakteristiği olan bağımlılık türüne, eşit olmayanların karşılıklı bağımlılığına hâlâ karşı çıkarlar. Fakat öncelleri tarafından hiç değilse kısmen benimsenen, bütün karşılıklı bağımlılıkların, özellikle de üretimdeki karşılıklı bağımlılığın, sonuçta kaçınılmaz olarak eşitsizlik ve dolayısıyla zararlı anlamda bağımlılık ilişkilerine yol açacağı yolundaki, Rousseau'cu varsayımı dolaylı olarak reddeder. Bu varsayımın çıkış noktası, insanların birbirlerinin işbirliğine çok derinden bağlı oldukları bir yerde insanın hemcinsleri üzerinde güç arayışına yönelik doğal eğiliminin önüne karşı konulmaz bir fırsat sunulmuş olmasıdır. Bakunin ve Kropotkin kesinlikle gücün insanlar için çekiciliğini inkâr etmezler. Kropotkin insan topluluğunda doğal olarak gelişen bencilce arzulardan birinin "insanın diğerlerine hükmetme ve kendi iradesini onlara empoze etme arzusu" olduğunu kabul eder ve Bakunin'e göre "bütün insanlar güce yönelik doğal bir içgüdüye de sahiptir."²¹⁸ Aslında böyle varsayımlar anarşist dava için zorunludur, çünkü yalnızca bu şekilde kötücül kuramların ortaya çıkışına açıklama getirmek mümkün olur. Diğerleri üzerinde güç elde etme fırsatı verildiğinde insanlar bu yönde hareket ederler. Peki, o zaman Bakunin ve Kropotkin neden, önceki geleneğin kalıntısına rağmen, karşılıklı bağımlılığın hâkimiyet ve özgürlüğe doğru yozlaşmasının zorunlu olmadığına inanırlar? Yanıt, düşüncelerinin öncellerinde olmayan diğer öğelerinde aranabilir. Karşılıklı bağımlılık nosyonuna sıkı bir şekilde bağlı olan böyle bir öğe, toplumsal dayanışma düşüncesidir.²¹⁹ Ayrıca birçok Marksist rakibinin benimsedikleri komünizm anlayışında olduğu gibi, Kropotkin'de anarşizmin: doğa yasalarının yönlendirdiği bir zorunluluk durumu olarak eninde sonunda tarihin en son durağını oluşturacağına inanır. Kropotkin'in bizzat kendisi tarihin seyrinin belirli bir amaç

²¹⁷ Cantzen, *a.g.e.*, s.33.

²¹⁸ Maxmoff, *Political Philosophy of Bakunin*, s.248.

²¹⁹ Crowder, *Klasik Anarşizm*, s.176.

doğrultusunda ereksel bir yol izlediğini ileri süren spekülâtif görüşleri eleştirirken, kendi toplumsal tarihsel araştırmalarını, öteki anarşistlerin yoğun eleştiri yağmuruna tuttıkları “umut ilkesine” bağlamadan edemez.²²⁰ Kropotkin şöyle yazar: “Herşey karşılıklı bağımlıdır... Üretimin her dalı bütün geri kalanıyla birbirine düğümlenmiştir” “her şey birbirine bağlıdır”.²²¹ Tersine çevrilemeyeceği gibi, bu eğilimin insanoğluna potansiyel olarak büyük yararı vardır. Sanayi ve teknolojideki ilerleme “ezici ve alçaltıcı zor işleri kimseye yüklemeyen refahın herkes için sağlanabileceği” sözünü vaat eder.²²²

²²⁰ Cantzen, *a.g.e.*, s.34.

²²¹ Kropotkin, *Ekmeğin Fethi*, s.61- 206.

²²² Kropotkin, *Ethics: Origin and Development*, s.2.

SONUÇ

Bu çalışmada asıl amacımızı oluşturan P.A.Kropotkin ve karşılıklı yardımlaşma kavramını ele almadan önce anarşi felsefesine dair giriş niteliğinde bilgiler vermeye çalıştık, bu bilgileri verirken de siyaset felsefesinin devlet, birey, toplum, özgürlük gibi vazgeçilmez kavramlarını ele alırken Kropotkin'in bakış açısını merkeze aldık, bir ütopya olarak değerlendirilen anarşist harekette ve özellikle de Kropotkin'de özel amacın sadece yıkmak değil, aynı zamanda bir inşa etmeyle de yüklü olduğuna tanık olduk. Ülkemizde terörle eşanlamlı olarak kullanılan siyaset felsefesinin vazgeçilmez doktrinlerinden olan anarşizmin aslında insanı merkeze alan, kelimenin tam anlamıyla insanı ne bir yeryüzünün egemeni ne de başka egemenlerin kulu olmaması için bazen kolektivistler de olduğu gibi şiddeti meşru gören, bazen sendikalistlerde olduğu gibi sivil toplum kuruluşları aracılığıyla mücadele etmeye çalışan, bazen de bizim çalışmamızın konusunu oluşturan anarşist komünist Kropotkin'in savunduğu gibi mücadelenin her türüsünden uzak, doğanın kendi içinde var olan, bizden ve her hangi bir otoriteden bağımsız dinamikleri doğrultusunda doğaya dönük bir yaşamı hayal ettiğini gördük.

Kropotkin, Freud'un insanda temel dürtü olarak gördüğü saldırganlık yaklaşımının, Hobbes'ta devleti meşrulaştırmak için insanlar arasında sürekli bir kavganın var olduğu varsayımının tersine insanlar arasında evrilerle varlık bulan sürekli bir karşılıklı yardımlaşmanın olduğunu savunmaktadır. İnsan için gerekli olanın toplum içinde gerekli olduğuna inanarak yola çıkan Kropotkin, bu anlamda, insanın, Hobbesçu anlamda ne bir kurt olduğuna ne bir Freud'un savunduğu gibi temel dürtüsü saldırganlık olan bir varlık olduğuna ne de Darwinci anlamda doğada, özelde ise insanlar arasında sürekli bir mücadelenin var olduğu fikrine inanır. Bütün kötülüklerin kaynağı olarak gördüğü devletin mutlak şekilde ortadan kaldırılması gerektiğini ifade eden düşünür, insanların otoritesiz bu anlamda devletsiz bir toplumda daha çok huzur bulacaklarını ifade etmektedir. Devletin olmaması halinde, varlığın da olamayacağı fikrinin inşa edilebilen bir varlık olan insanın bilincine geçmiş gibi yerleştirildiğini söyleyen düşünüre göre bunların bizde gerçeklik algısıymış gibi var olmasının sebebi, kendi yüzlerini gizlemek isteyenlerin taktıkları maskelerin yüzyıllar boyunca geçmiş gibi algılanıyor olmasındandır. İşte tam da burada tasvirde hata olmamalı mukabilinden bir örnekle; Kropotkin, insanların François Baconvari idollerden kurtulması için zihnindeki

tüm tahakkümlere balta indirmesi gerektiğini, indirilen her baltanın gürültüsünden doğanın armonik sesine giden bir melodinin huzuru eşliğinde insanın kendini bulacağını ifade etmektedir.

Kropotkin, gerek geçmişte gerekse günümüzde oluşturulan bütün kurumların mülkiyet ekseninde şekillendiğini, bütün kötülüklerin kaynağı olan devletin bile mülkiyet temelinde ortaya çıktığını ve bu sorunun çözümü için mülkiyetin kesinlikle reddedilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu reddiyeci anlayış ise özünde şiddete, mücadeleye dair bir unsur barındırmamaktadır. Aksine, düşünür bunu “karşılıklı yardımlaşma” kavramıyla aşmaya çalışır. Ona göre tarih karşılıklı yardımlaşmadan yana evrilerek kendi sonunu hazırlayacaktır. Sona giden bu yolda bütün dünya aynı anda değişmeyecektir, o yüzden değişim federasyonlar aracılığıyla olmalıdır ve zamanla birden çok federasyon bir araya gelerek insanlığının ortak amacı doğrultusunda birliktelikler oluşturabilirler. Kropotkin’de karşılıklı yardımlaşma kavramı sadece üretim sahasında egemen olmayıp, devletsiz daha doğrusu kendisine semer vuran otorite sayılabilecek bütün kurumlardan bağımsız toplumun işleyişinde ahlak görevini de üstlenmektedir. Karşılıklı yardımlaşma bu anlamda Kropotkin felsefesinde ahlakla eşdeğerdir. Düşünür gerek hayvan topluluklarına gerekse insanlara dair, tarihin farklı dönemlerinden örnekler vererek karşılıklı yardımlaşma kavramını olabildiğince somut bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştır. Başızsızlık, otorite kabul etmemek anlamına gelen anarşizm, Kropotkin’de karşılıklı yardımlaşma yoluyla oluşturulacak düzenin vazgeçilmez sonucudur. Kropotkin’in gözüyle, tüm anarşist yazarların yaptığı şey; işçi sınıfının deneyimlerinden olduğu kadar, genel olarak toplumdaki evrimci eğilimlerin analiz edilmesinden çıkarılan anarşizmin ilkelerinin genel bir ifadesini ve onun öğretilerinin kuramsal ve bilimsel temelini geliştirmektir. Öyle ki Kropotkin için, anarşizm günlük mücadelelerden kaynaklanmıştır ve anarşist hareket, bir takım büyük pratik derslerden etkilendiği her durumda yenilenmiştir: yani kaynağını bizzat yaşamın öğretilerinden almıştır. Anarşizm, baskı ve sömürüye karşı mücadelenin bir ifadesidir bu anlamda; çalışan insanların mevcut sistemdeki yanlışlıkların ne olduğu hakkındaki deneyimlerinin ve incelemelerin bir genellemesidir ve daha iyi bir gelecek için sahip olunan umut ve düşlerin bir ifadesidir.

Bir talihsizlik olarak ülkemizde terörizmle eşdeğer olarak görülen anarşist yaklaşıma dair bu çalışmada söylenenler, sadece klasik anarşizmin önemli

düşünürlerinden biri olan Kropotkin ve onun anarşist tavrını tam anlamıyla yansıtan karşılıklı yardımlaşma düşüncesine dair bir değerlendirme niteliğindedir. Ancak bu çalışmanın ne Kropotkin'i ne de "karşılıklı yardımlaşma" kavramını tam olarak ifade edemeyeceği de çok açıktır. Bizim için bu çalışmanın anlamı, ülkemizde çok az tanınan ve az sayıda çalışmaya değerlendirme konusu olarak giren bu anarşist düşünürün felsefi arka-planını ve tavrını bir nebze olsun Türkçe bir metinde sunmuş olmaktan ibarettir.

KAYNAKÇA

Arvon, Henri, *Anarşizm*, (Çev. Ahmet Kotil), İletişim Yay., İstanbul 2007.

Cantzen, Rolf, *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum*, (Çev. Veysel Ataman), Ayrıntı Yay., İstanbul 2008.

Crowder, George, *Klasik Anarşizm*, (Çev. Sinan Altıparmak), Öteki Yay., İstanbul 1999.

Ebenstein, William, *Siyasi Düşüncenin Büyük Düşünürleri*, (Çev. İsmet Özel), Şule Yayınları, İstanbul 2001.

Feyrabend, Paul, *Anarşizm Üzerine Tezler*, (Çev. Ekrem Altınöz), Öteki Yayınevi, Ankara 2000.

Giddens, Antony, *Ulus Devlet ve Şiddet*, (Çev. Cumhur Atay), Devin Yayıncılık, İstanbul 2005.

Goritiüs,Hugo, *Savaş ve Barış Hukuku*, (Çev. Seha L.Meray), Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1967.

Göze, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta, İstanbul 2000.

Graham, Robert, *Anarşizm*, (Çev. Nil Erdoğan-Mustafa Erata), Versus Kitap, İstanbul 2007.

Harrison, Kevin and Tony Boyd, *Understanding Political Ideas and Movement*, Manchester Universty Pres, Manchester and New York 2003.

Hobbes, Thomas, *Leviathan*, (Çev. Semih Lim), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Graham, Robert, *Anarşizm*, (Çev. Nil Erdoğan-Mustafa Erata), Versus Kitap, İstanbul, 2007.

Kropotkin, P. A., *Anarşi Felsefesi-İdeali*, (Çev. Işık Ergüden), Kaos Yayınları, İstanbul 2009.

Kropotkin, P. A., *Çağdaş Bilim ve Anarşi*, (Çev. Mazlum Beyhan), Öteki Yayınevi, Ankara 1999.

Kropotkin, P. A., *Ekmeğin Fethi*, (Çev. Mazlum Beyhan), Öteki Yayınevi, Ankara 1999.

Kropotkin, P.A., *Ethics: Origin and Development*, (Çev. L. S. Friedland), Tudor Publishing, New York 1947.

Kropotkin, P. A., *Karşılıklı Yardımlaşma*, (Çev. Işık Ergüden-Deniz Güneri), Kaos Yay., İstanbul 2001.

Kropotkin, P. A., *Bir Devrimcinin Anıları*, (Çev. Mazlum Beyhan), Öteki Yayınevi, Ankara 2000.

Lipson, Leslie, *Siyasetin Temel Sorunları*, (Çev. Fügen Yavuz), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005.

Macit, M.Hanifi, "Otoritenin Reddi:Max Stirner ve Egoist Başkaldırı", *Felsefelogos*, Sayı:39, 2010.

May, Todd, *Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi*, (Çev. Rahmi G. Ögdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000.

Öktem, Niyazi, Ahmet Ulvi Türkbağ, *Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet.*, Der Yayınları, İstanbul 1999.

Peter Marshall, *Anarşizmin Tarihi*, (Çev. Yavuz Alagon), İmge Kitapevi, Ankara 2003.

Rousseau J.J., *Toplum Sözleşmesi*, (Çev. Vedat Günyol), Adam Yayınları, İstanbul 2001.

Thomas Paul, *Marx ve Anarşistler*, (Çev. Devrim Evcı), Ütüpya Yayınevi, Ankara 2000.

Toku, Neşet, *John Locke ve Siyaset Felsefesi*, Liberte Yayınları, Ankara 2003.

Toku, Neşet, *Siyaset Felsefesine Giriş*, Kaknüz Yayınları, İstanbul 2005.

Torun ,Yıldırım, *Klasik Anarşizm*, Savaş Yayınevi, Ankara 2007.

Türköne, Mümtazer, *Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara 2003.

Vincent, Andrew, *Modern Politik İdeolojiler*, (Çev. Arzu Tüfekçi), Paradigma Yayınları, İstanbul 2006.

Woodcock, George, *Anarşizm Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi*, (Çev. Alev Türker), Kaos Yayınları, İstanbul 2001.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER	
Adı Soyadı	M. Kasım EROL
Doğum Yeri ve Tarihi	20/07/1979/ ERZURUM
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Felsefe Grubu Öğrt.
Y. Lisans Öğrenimi	Sistemik Felsefe ve Mantık
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	Milli Eğitime Bağlı Ortaöğretim Kurumları
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Mehmet Akif Ersoy Anadolu Lisesi
İletişim	Mehmet Akif Ersoy Anadolu Lisesi-Yenişehir ERZURUM
E-Posta Adresi	mehmetkasimerol@hotmail.com
Tarih	07/02/2011